A watercolor illustration of a bustling town square. On the left, a large, multi-story building with a prominent tower and a red roof dominates the scene. The square is filled with a diverse crowd of people in various colorful outfits, some walking and others standing. In the foreground, a horse-drawn cart is visible. The background shows more buildings and a hazy sky, suggesting a lively, historical setting.

Város az Őrhegy alatt
Nagyenyed
szóban-képben

Összeállította
Hantz Lám Irén

Város az Őrhegy alatt
Nagyenyed szóban-képpen

A fedőlap Folyovich Endre *Az enyedi piactér akvarelljének*
(Müller Jenőné Kovács Éva tulajdona) felhasználásával készült.

7 festmény színes reprodukciója, 29 illusztráció, 4 ábra, 14 fekete-fehér és
egy színes fotó, valamint 24 rajz, illetve grafika díszíti a kötetet.

Város az Órhegy alatt
Nagyenyed szóban-képben

Összeállította
Hantz Lám Irén

Köszönjük támogatóinknak akik hathatósan hozzájárultak a kötet megjelenéséhez, akik nélkül nem tudtuk volna megoldani a felmerülő problémákat, akik nélkül hiányos lett volna ez az enyedi színekép, bár a teljességet nem is állt módunkban célul tűzni magunk elé.

Aacheni Magyarok Baráti Köre	Németország
Dr. Berde Botond	Svájc
Dr. Botár Gézáné Folyovich Ilona	Budapest
Diószegi Ilma	Amerikai Egyesült Államok
Diószeghyné Kézdialbisi Elekés Ilma	Amerikai Egyesült Államok
Fegyvermecki és Botár családok	Budapest
Dr. Folyovich György	Budapest
Gáll Ferencné Dóczy Aglend	Debrecen
Holtzer György	Budapest
Holányi Júlianna	Peremarton
id. Holányi János	Peremarton
Holányi Zoltán	Zalaegerszeg
ifj. Holányi János	Budapest
Dr. Kovács László	Budapest
Dr. Koczwald Lászlóné Nagy Yetti	Budapest
Klebelsberg Éva	Budapest
Lőrincz Gyöngyi	Amerikai Egyesült Államok
Májay Cecília	Németország
Mills Betty	Amerikai Egyesült Államok
Molnár Júlianna	Nagyvázsony
Molnár Éva	Nagyvázsony
Müller Jenőné Kovács Éva	Nagyenyed
Szász Pál	Nagyvárad
Székely László	Budapest
Szentiványi Csabáné	Budapest
Dr. Szentesi Endréné Berde Gyöngyi	Budapest
Dr. Szentesi András	Cegléd
Tóthné Horváth Gyöngyi	Amerikai Egyesült Államok
Tóth Attila	Amerikai Egyesült Államok
Dr. Váry Istvánné Zsakó Lívía	Budapest

A kötet megjelenését támogatta az NKÖM Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Főosztálya.

Kiadó: YOYO ONLY Kiadó és Szolgáltatások Kft.

Felelős kiadó: Szabó Gyula

Szerkesztő: Sztranyiczki Mihály

Készült az IDEA Print & Design Kft. és a kiadó műhelyében.

ISBN - 973-97568-2-4

Enyedi templomtornyok

Vass Albert olajfestménye (Teller Ágnes tulajdona)

Enyedi csend

Járai Istvánnak

Áprily Lajos

Enyedi csend – ma megkívántalak.

Hogy ültél kertek s százéves falak
áldott hűségben, dombok vállain –
gyümölcsseim sárgára benned értek
s benned fakadtak friss virágaim.
Belőled jöttek a könyvtárhomályban
öreg könyvekbe bővölt szellemek.
Szent álmodásod a torony-harang is
csak bársony ujjal érintette meg.
Ha sűrű volt, te hűtötted le vérem,
te őriztél a város vég felett,
hol kápolnadombi sétatéren
tanyát fogtunk a vesztett ház helyett.
Vidéki voltál. Zsibbadt. Egyzenéjű.
De egy-zenédben hogy dalolt a szín,
ha – mint aranyhal kristálykút-fenéken –
mélyedben olykor megcsillant a rím.
Voltál nászinduló és dajka-dallam,
bróm békessége és halál-követ.
Apám nyolcvanhatéves ősz fejével
öledbe hullt a méhesből jövet.
S volt egy napod. Az Isten fénye késett,
sötétbe hullt a megbomlott világ.
Jaj, most is hallom rémült szívverésed,
s hallom, milyen vad-élelet sikoltasz,
amikor átdöfnek piros szuronnyal
az első ellenséges trombiták.

Ezt pesti utca-lázban énekeltem.
Füst hullt a zajba és kémény-salak.
Enyedi csend – te régi, drága, tiszta,
reád gondoltam és áldottalak.

Évszámok, események Enyed múltjából

Hantz Lám Irén

„Enyed történelmi sorsa több felvonású vér- és koromszagú tragédia. De a tragikus vonal mellé, mely a XVII. századtól fogva mélyül, felvonul és végzetes megszakadások ellenére is egyre magasodik a város szellemi életének ritka nemességű hőskölteménye. Várost mondtam, de mondhattam volna kollégiumot is.”

Áprily Lajos

Római kor • Egyes vélemények szerint a város őse a mai Diód (Stremț) helyén emelkedett Brucla volt. A mai Enyed területén a római kor bizonyítható valósága a nyugat–kelet irányában áthaladó út az Apulumot (Gyulafehérvár) Potaissával (Torda) összekötő Via Strata.

XI., XII. század • Enyed legrégebbi köveit szász telepések rakták le. A mai várudvaron található evangélikus kápolna helyén egy később lebontott román stílusú kápolna állott, amelyet a legrégebb szász templommaradványnak tartanak Erdély-szerte. A szászok Sgrassburg am Mieresch-nek nevezték, amelyet egyesek úgy értelmeznek, hogy ezzel az elnevezéssel utalás történik a római útra.

1239 • Felépül a vár, a tatárjárás elleni védőmű. Őrtornya 60 m magas, 7 emeletes és építése 17 évig tartott. A várat a nagyobb biztonság kedvéért vizesárok vette körül.

1293 • Egy okirat szerint a gyulafehérvári káptalan akaratából Fylesd és Enud (Felenyed és Enyed) helységekbe valach „manisok”-at (családok) költöztetnek, mintegy 60-at.

XIV. század • Egy oklevél a települést Nagyenyednek említi és hangsúlyozza, hogy a helység szász székek kiváltságát élvezi. Szász telepítési módra utal a Főtér alakulata, a szabályos körvonalú piactér és az onnan derékszögben kiágazó utcák, valamint ezek nevei. Úgy mint: Varcagás – Schwartze Gasse, Grintyen – Gründchen, Frankut – Frauengut, Grepen – Graben. Ebből az időből származik a Magyar utca elnevezés is és az olyan kültelkek elnevezése, mint Felszeg, Alszeg, Gatyület, Ebhát.

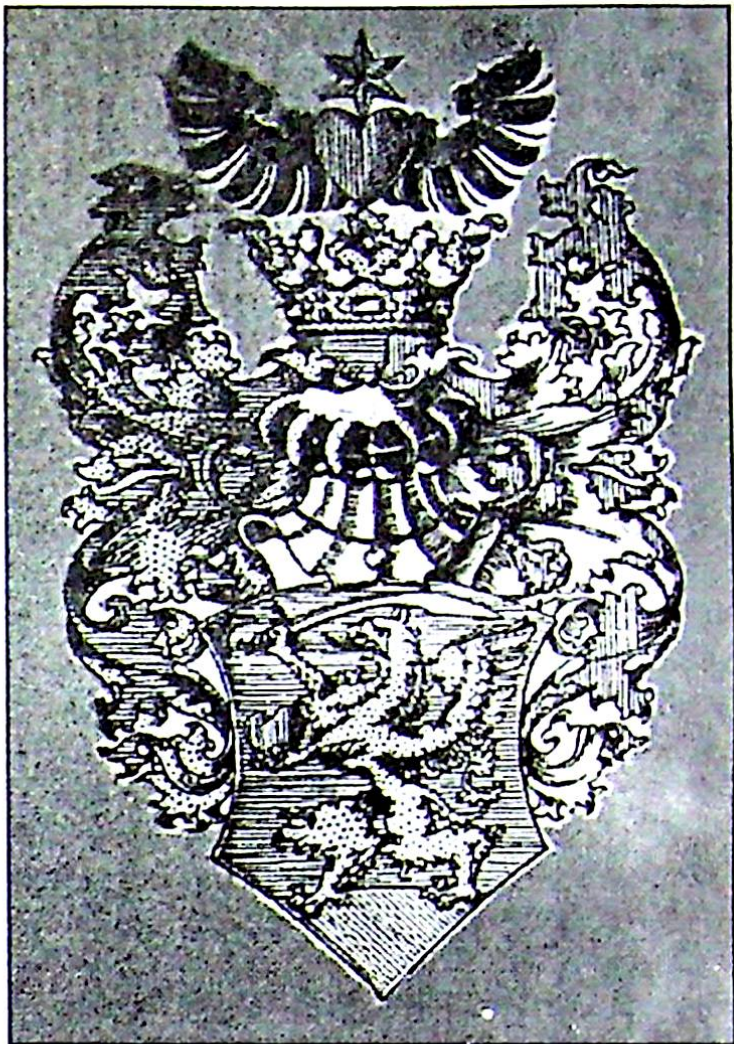
XV. század • Felépül a gótikus stílusú nagytemplom.

XVI. század • A Segesvár melletti Kaisd [Szászkezd] községből szász iparosok települnek a városba. A felépült vár is a település iparos jel-

legére utal azzal, hogy a bástyák védelmét egy-egy céhnek osztották ki. Ilyen volt a szűcsök, mészárosok, kovácscok, csizmadiák, fazakasok, kádárok bástyája. Bástyát tartott fenn a Szentlélek Társulat is, ez nem volt más, mint a helybeli iparosok temetkezési vállalata.

1564 • A reformáció hatására Enyeden megszűnik a római katolikus egyházközség.

1613 • Báthory Gábor fejedelem kiváltságlevéllel intézkedik a polgárság jólétéről és jogi helyzetéről. Enyed jólétének forrása a kisipar és a szőlészet. A kiváltságlevél bepillantást ad a város-

Enyed egykori címere

gazdálkodásba is. Megtudhatjuk, hogy négy malom működött a város területén, ezek jövedelme a közterhekhez való hozzájárulást és a tanítók fizetését fedezte. Megerősítést nyert egy régebbi keletű kiváltság is, ennek lényege, hogy Enyeden csak enyedi borokkal lehet kereskedni és kocsmázni „mezővárosunkhoz közvetlenül egy mérföldnyire se közelítsenek efféle boraikkal, hogy eladják vagy kocsmároltassák”. Csak akkor volt szabad bort vinni Enyedre, ha az egész határban három hordónál kevesebb termett.

1658 • II. Rákóczi György a polgároknak nemességet s az oppidiumnak civitas jelleget adományoz.

1662 • Apafi Mihály rendeletére Gyulafehérvár pusztulásával hajléktalanná vált főiskolát Enyedre költöztetik. Ezzel az áthelyezéssel a vá-

ros olyan művelődési tényező birtokába jut, melyhez sem rangra, sem módra hasonló nem volt akkoriban Erdélyben. A collegium academicum bölcsészeti és teológiai karral megadta a városnak az „Athén” jelleget. Az 1662-es református zsinat megerősíti enyedi székhelyében a Kollégiumot. A tanárok többsége külföldi egyetemeken szerezte diplomáját és magas szintű oktató-nevelő munkát fejtett ki. Fizetségüket 250 forint készpénzben és terményben határozták meg. Az utóbbi főleg bor volt. A város polgársága nem fogadta osztatlan lelkesedéssel a földesúri jogokat igénylő Kollégiumot, mert általa veszélyeztetve látta saját kiváltságait. Ellenállásukat csak a fejedelem erélyes fellépése törte meg. Egyrészt „limitálta” a Kollégium borigényeit, másrészt elrendelte, hogy a város polgárai kalaplevéssel köszöntsék a professzorokat, a sószállító szekerek meg kerüljék ki a Kollégiumot, hogy zörgésük ne zavarja a tanítást.

1707 virágvasárnapja • A labanc Tige báró csapatai a templomozás idejét kihasználva rajtaütöttek a városon és elpusztították azt. Felégették és kirabolták. Az Órhegyre menekült diákság kis csoportja, kb. 30 fő, a miriszlai úton visszavonuló osztrák csapatra vetette magát. Kettő kivételével mind elpusztultak. A halottakat az Órhegy lábánál fekvő Kápolnadombon temették el. Ezt a helyet 1896-ban emlékművel jelölték. Ez lett az ún. „diákemlékmű”. A krónikás szerint két diák, aki a csapatból életben maradt, leszúrta volna a harci eszköznek használt fűzfadorongját a décsei patak partjára s a botok rövidesen levélbe borultak. Ezt a történetet írta meg Jókai a *Nagyenyedi két fűzfa* című elbeszélésében. A várossal együtt elpusztult a nemrégiben ide telepített Kollégium is.

1710 • A romokban heverő és felperzselt Kollégium újjáépítését és működésének biztosítását a kuruc-labanc viszály miatt tönkretett erdélyi gazdasági helyzet miatt önerőből lehetetlen volt megindítani. Pápai Páriz Ferenc, a Kollégium rektor-professzorának ötletére az intézmény segélykérő levelet intéz az angol protestáns hittestvérekhez. Pápai Páriz Ferenc megtudta ugyanis, hogy az angol királyi párnak az év egy napján joga van gyűjtést rendezni egy általuk kijelölt cél érdekében az ország összes templomában. A kérő levél meghallgatásra talált. 11 000 fontsterling gyűlt össze, mely összeg londoni kezelésben maradt és 1722-ben kezdett el kamatozni. Ez az a bizonyos sokat emlegetett „angol pénz”, amit a későbbiek során építkezésre, bővítésre használtak. Bethlen Gábor és Apafi Mihály fejedelmek után joggal sorolhatjuk Pápai Páriz Ferencet a Kollégium alapítói közé.

1720–1743 • Az „angol pénz” kamataiból felépül az „ókollégium” egyemeletes épülete.

1730 • Ismét megszervezik Enyeden a római katolikus egyházközséget.

1735 • A város román lakosaiból 34 család megalakítja az unio (görög katolikus) egyházat, amely ellen a korabeli krónikák szerint az ortodox hívek a kastély melletti árokhatáron „izgattak”.

1777 • A városba telepített minorita rend megépíti a Főtéren a máig is használt rendházat és templomot.

1759 • A Kollégium könyvtára Bod Péter közbenjárására Árva Bethlen Kata könyvtárával gazdagodik.

1775 • A Főkormánysház egy újabb épület emelését engedélyezte, a mai „kiskollégiumot”.

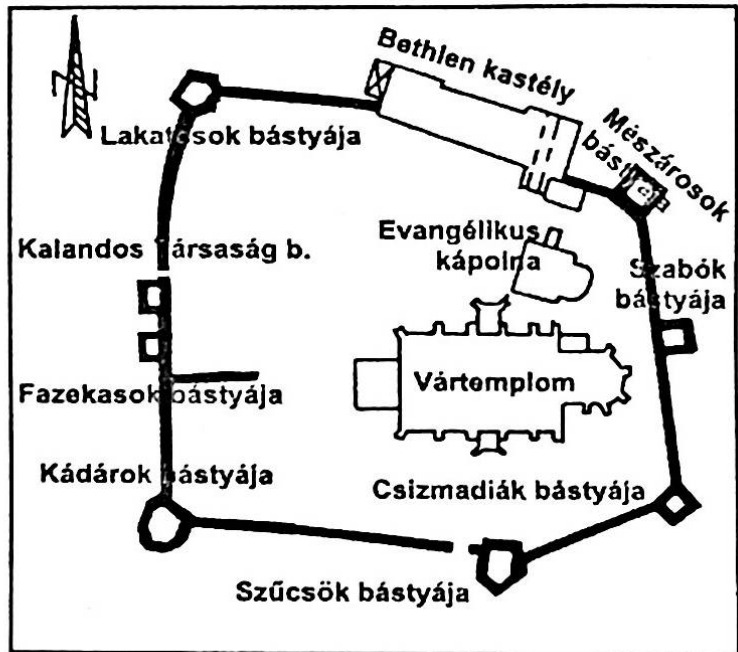
1778 • Jogi karral bővül a Kollégium.

XVIII. század vége • A város és a Kollégium is a gazdasági fennedülés időszakát éli. A Kollégium vagyona mezőgazdasági és erdőterületekkel bővül, fűrész- és papírmalmot, könyvnyomdát, cserép- és téglagyárat, fürdőt működtet.

1791 • A Nagyenyedi Magyar Társaság Theátrális Társaságot létesít, amely színelőadásokat szervez.

1796 • Benkő Ferenc, a Kollégium tanára, a Kollégium épületében megszervezi a ritkaságok és a természettudományok múzeumát (Raritatum et Naturalium Museum). Ez sokban hozzájárult az itt folyó oktatómunka színvonalának emeléséhez.

Hermányi krónikája • A város századvégi életének sok furcsaságáról tudósít. A krónikás megállapítja, hogy a bor túlzott kedvelésében nincs felekezeti vagy rangkülönbség. „Az ivászathoz hozzáragaszták annak a bűnnek szokott Et-ceteráit is. Az asszonyféle olyan volt mint a tarkabarka pixis, melyben sok miskulancia vagyon.” Dáridók viszik el a va-

A nagyenyedi vár alaprajza

gyont és hozzák a gutaütést a férfiakra. A felvilágosult gondolkodás úgy tűnik a Kollégium falain belül marad, mert a krónikás említést tesz a városi tanácsnak olyan döntéséről, aminek értelmében egy Hajduné nevű hába-asszonyt boszorkányság vádjával elégetnek, egy másik tudós asszonyt ki-seprűznek a városból.

A XIX. sz. 30–40-es évei • „Enyed életében a búzának sárgaérés ideje, amikor a magvak a növekvő napverésben acélos sikerré váltják át a felgyűjtött táperőket.” (Berde Mária – *Enyed*)

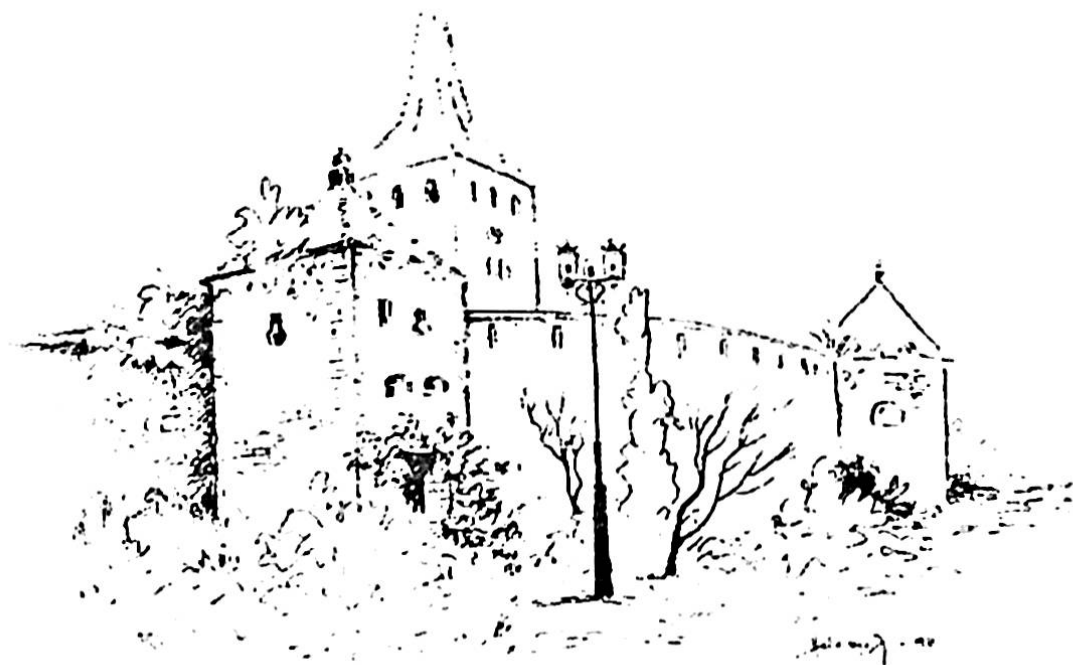
1827 • Leteszik a Kollégium új, nagy épülete déli szárnyának alapkövét.

1833. I. 14. • Váradi Sámuel szervezőmunkájának eredményeképpen megnyílt Enyeden az ország harmadik Kaszinója, amely „az értelmességet, nemzetiséget, közjó előmozdítására való buzgóságot, mívelt társalgózkodást s hasznos olvasást volt hivatott szolgálni”.

A Kemény Simon családjának tulajdonát képező kúria (Várszeg u.), a „Burg”, ahogy az enyediak nevezték, a kor haladó szellemű arisztokratáinak találkozóhelye volt. A Zeykek és Kemények mellett itt tárgyaltak Széchenyi szellemében a Bánffyak, Kendeffyek, Wesselényiek azokról a feladatokról, amelyek megoldása az ország társadalmi-gazdasági fejlődését voltak hivatva elősegíteni. A liberális arisztokraták szellemi hátvédje a Kollégium tanári kara volt, különösképpen annak két fontos személyisége, a jogász Szász Károly és Köteles Sámuel, aki 1825 óta magyar nyelven tanította az „önfilozófiát”. A korabeli enyedi ifjúság valósággal bálványozta Szászt, mint a „legelsőrangúak közül való magyar szónokot és igazi olygarchát az ismeretek birodalmában”.

1848. III. 30. • A pesti 12 pont és a márciusi ifjak felhívása 1848-ban 15 napos késéssel érkezik Enyedre. Alsófehér megye polgárai március 30-án gyűltek össze a vártemplomban, hogy hitet tegyenek a Budapesten március 15-én kihirdetett szabadságeszmék mellett. Báró Kemény Dénes nagyhatású beszédére közfelkiáltással elfogadták a 12 pontot és az unió gondolatát.

1849 • Január 8-án Prodan és Axente Sever tribunus (1848-ban az Erdélyben harcoló román csapatok vezetőit nevezték így) emberei a császári hadsereg támogatásával felégetik és kirabolják a várost szörnyű öldöklés közepette. Enyed hősi halottja Viskoczy Henrik, a minorita rend papja is, aki papi díszben szentségeivel járult a felbolydult tömeg elé, remélvén, hogy így inkább meghallgatásra talál, kegyelmet kérvén a város lakóinak. A csőcselék temploma előtt öli meg.

Az enyedi vár

Holányi Júlianna rajza

A *Honvéd* c. lap harmadik számának jelentése: „Nagyenyed, e kis Athenaeje Erdélynek, a civilizáció s a polgári erények bölcsője – fájdalom – nincs többé. A történet Klio-ja szívrazóbb és hitet ingatóbb eseményt a magyar nemzet annaleseibe ritkán jegyzett fel.”

A városban akkor 7–800 halott hevert, a tetemeteket később csontváz-zá rágták le a kóbor állatok, cseréppel vagy zsindegyel fedett épülete egy sem maradt épen, az utakat perje és korom mellett nagy történelmi beccsel bíró püspöki, megyei levéltárak s a Kollégium drága könyv- és múzeumi gyűjteményének tárgyai szórtak be szemét gyanánt.

1849–1850-es tanévben szünetel a tanítás. A Kollégium rom és üszök, a tanárok és diákok meghaltak vagy szétszéledtek.

1850 • A református püspökség Kolozsvárra költözik. A teológiai oktatás is itt indul be az 1850–51-es tanévben.

Wolgemuth kormányzó megtiltotta a Kollégium megnyitását. A tiltás ellenére Vajna Antal professzor összeszedi a szétszóródott diákokat és még ebben a tanévben megkezdi az oktatást két tanteremben. Vajna Antal mellett gróf Mikó Imre áll erkölcsi erejével és anyagi támogatással az újrainduló Kollégium ügye mellé.

1856 • Újraalakul a Kaszinó.

1859 • A Kollégium *Kemény Zsigmond* önképzőkörre *Haladjunk* címmel diáklapot indít.

1862 • Visszatér Kolozsvárról a teológiai és jogi kar, így 12 évvel a pusztulás után a Kollégiumban nyolc gimnaziális osztály, tanító- és kántorképző, teológia és jogi kar működik.

1863 • Gróf Mikó Imre a Kollégiumnak ajándékozta éremgyűjteményét, latin és görög klasszikusokból álló könyvtárát, valamint az Aranka György hagyatékából megvásárolt történelmi és irodalmi könyvtárát, összesen kb. 5000 kötetet.

1867–68 • 1120 diákja van a Kollégiumnak, ez az akkori város összlakosságának 19 %-a.

1868 • A jogi kar visszaköltözik Kolozsvárra.

1870 • Grohmann Károly vezetésével óvoda nyílik. Farkas Marizson az első tanítónő alkalmazottja a Kollégiumnak. Ő alapítja a szegény diákok megsegítését célzó Filler Egyletet. Elkezd működését a Fegyház, mely akkoriban modernnek számító elvek alapján nem büntető, hanem munkára való neveléssel emberjavító intézmény kívánt lenni.

1873 • Az erdélyi vasúthálózat építése eléri Enyed határát.

1882 • Közérdek címmel beindul az Alsóschér vármegyei Nemzeti Munkapárt hivatalos lapja enyedi kiadóhivatallal.

1882 • Június 20-án uszoda nyílik Kovács Gyula polgármester, Zeyk Dániel főispán kezdeményezésére, Póka Kálmán tervei alapján.

1883 • Október 13–15. között az Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet terménykiállítással egybekötött vándorgyűlést tart Enyeden.

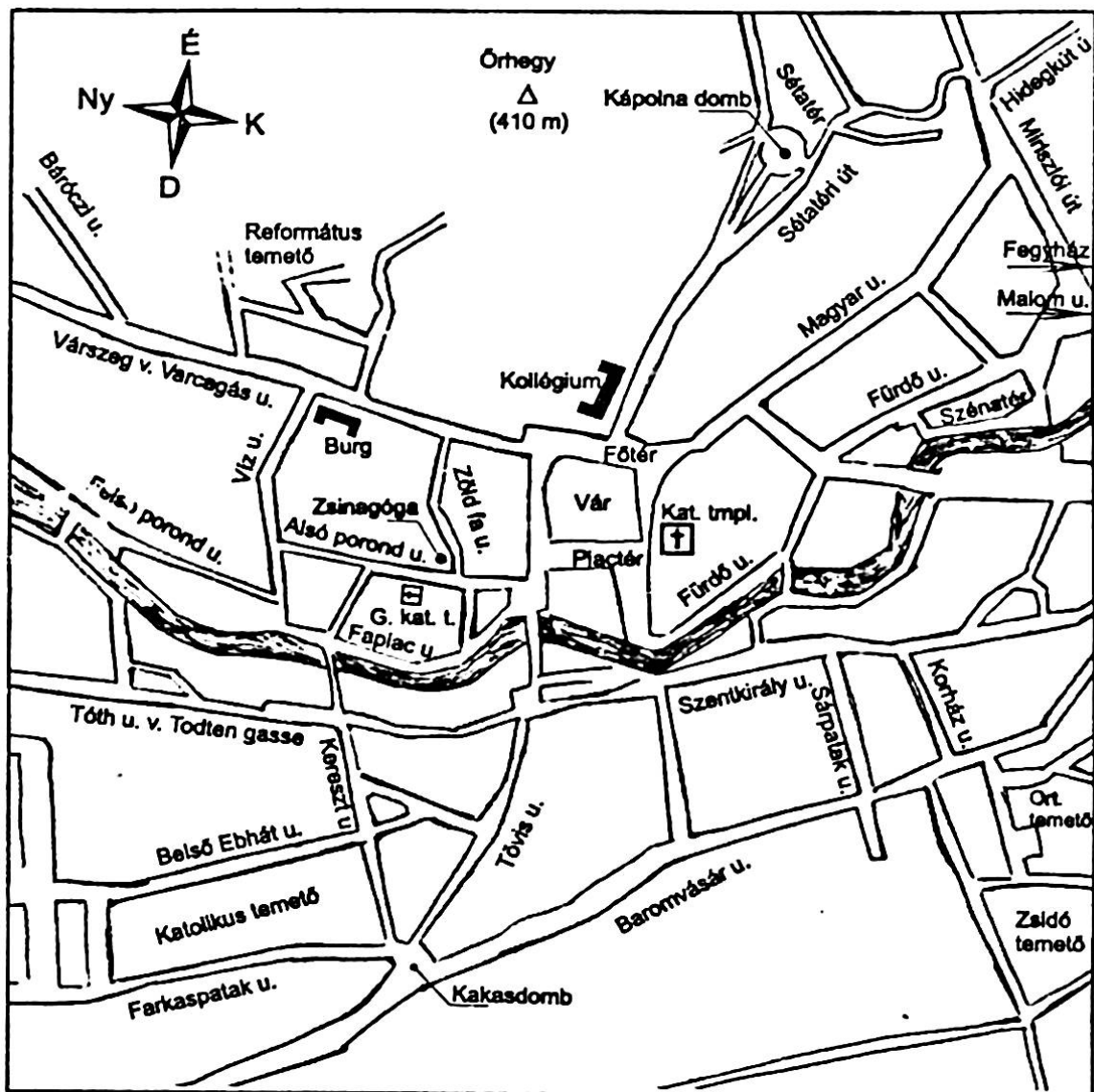
1885 • Megépül a Kollégium keleti szárnya is.

1888 • Iparos önképzőkör alakul.

Nagyenyeden Polgári Olvasóegylet működik – június 3-án du. 4-kor a Sétatéren könyvtára javára zártkörű táncmulatságot rendez.

Az enyedi polgárság óhajai a századvégen (egy, a *Közérdekben* megjelent cikk nyomán):

- Hagyják Enyeden a teológiát;
- Az igazságügyminiszter helyezzen Enyedre törvényszéket, királyi táblát;
- Építsenek cukorgyárat, amely sok embernek adna munkalehetőséget;
- Építsenek négy huszárszázad részére lovassági kaszárnyát;
- A felenyedi völgyet ültessék be pompás korai szőlőfajtákkal és rendezzenek be legalább egy szanatóriumot, ahol a betegeket is szőlő- és hidegvíz-kúrával gyógyítanák.

Nagenyed régi utcái

Szeptemberben a Bethlen főtanoda népessége 682 tanuló: elemi – 253, gimnázium – 322, tanítóképző – 38 tanulóval, teológiai akadémia – 69 diákkal.

Bálint János Sepsiszentgyörgyről Enyedre települt szövőgyári alkalmazott műszövészeti műhelyt rendezett be. Jó, erős, ízléses készítményeket állít elő, úgy mint rubaszövetet, függönyt, asztalterítőket.

Október 1-jén az újonnan létesített városi elemiben és az Állami Polgári Leányiskolában október 1 én megkezdődött a tanítás.

1889 • Zeyk Dániel feleségének, Kemény Ida bárónőnek kezdeményezésére megalakul a Nagyenyedi Protestáns Nők Egylete. A szervezet egy évszázadon át jelentős szerepet játszott Enyed kulturális életében.

Június 3-án felavatták a Kollégium keleti fő szárnyát.

1890 • Az erdélyi vasúthálózat építkezéseivel Enyed sajnos két vasúti csomópont, Tövis és Székelykocsárd közé szorul, ami bizonyos mértékig gazdasági fejlődésére káros hatással volt.

1891 • Kedves szokása volt a századvég kollégiumi diákságának, hogy április 30-án lampionokkal kivonultak az Őrhegyre és onnan szerepátot adtak a városnak.

1892 • Megalakul az Erdélyi Kárpát-Egyesület Alsófehér megyei fiókosztálya Enyeden.

1896 • Megszűnik a teológia. Teológusképzés csak Kolozsváron van. Az enyedikéi fájlalták ezt a tényt és úgy tartották, hogy amit a teológia Kolozsvárt az egyetemhez való kapcsolatában nyert, ugyanannyit veszített társadalmi előnyeiben. Enyeden a diákság elsőrangú dédelgetettje volt az úri és polgári körök legjavának. Rendszeresen ebédeltették a szegényebb növendékeket és öltöztették a Fillér Egylet jóvoltából. Kovács Ödön professzor Minerva Egyletbe, majd Vajna Károly Műkedvelő Társulatba szervezte a város fiataljait, így lehetősége nyílt a polgárlányoknak is részt venni a kulturális életben, a fiúknak társadalmi felkészültséget adott.

1897 • 30 000 forint állami segélyt kap a Kollégium, amit bebútorozásra és egy tornacsarnok megépítésére fordít. Varró László polgármester idejében modernizálják a gyalogjárókat, akácfákat ültetnek az utak szélére, meghosszabbítják a Sétatér sétányát a Római út irányába. Elkészül a villanytelep – a villanyvilágítás bevezetése céljából.

1900 • A város ipari, kereskedelmi és közgazdasági képe a *Nagyenyedi Album* nyomán – szerk. Lukinich Imre. Bp. 1926.

a) Pénzintézetek:

1. Nagyenyedi Kisegítő Takarékpénztár Részvénytársaság.

2. Alsófehér vármegyei Gazdasági Bank és Takarékpénztár Részvénytársaság.

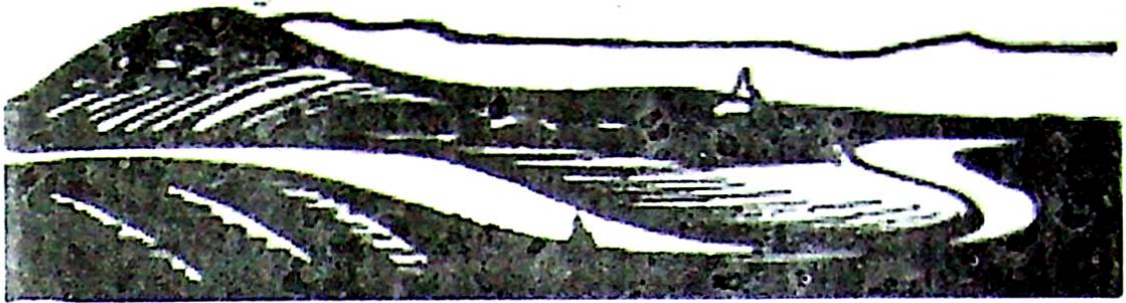
3. Agrár Takarékpénztár Részvénytársaság Marosvásárhelyt, Nagyenyedi Fiókinézete.

4. Gorunul Hitel- és Gazdasági Intézet Részvénytársaság.

b) Kereskedelmi és ipari vállalatok:

1. Vulkán Automobil- és Gépjavító Vállalat, Balogh és Társai Betéti Társaság.

2. Ganz-féle Villamossági Üzem.

A miriszlói csatatér

Dóczyiné Berde Amál

3. Nagyenyedi Épület- és Lakatosárugyár Részvénytársaság.
 4. Paulini Testvérek Rézműves-, Rézöntő- és Gépjavító-műhely.
 5. Közműhely, a Nagyenyedi Faiparosok Beszerző, Termelő- és Értékesítő Szövetkezete.
 6. Nagyenyedi Könyvnyomda és Papírárugyár Részvénytársaság.
 7. Csokoládégyár – Weinrich Károly és Társai.
 8. Hangya Szövetkezetek Központja, mint Termelő-, Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet.
 9. Fatelepítő Telep, állami vasutak kezelésében.
 10. Klemm Pál erdőkitermelő- és gőzfűrésztelepe.
 11. Műmalom a Kisegítő Takarékpénztár Részvénytársaság kezelésében (saját tulajdona).
 12. Ecetgyár.
 13. Téglagyár a Kisegítő Takarékpénztár Részvénytársaság kezelésében (Bethlen Kollégium tulajdona).
 14. Cementárugyár Betéti Társaság.
 15. Munkásruha-gyár, Görög Béla tulajdona.
 16. Lingner György szövőgyára.
 17. Harisnyakötő-gyár, Silberstein Sándor tulajdona.
 18. Králik Vilmos kosárfonógyára.
- c) Gazdasági vállalatok:
1. Erdélyhegyljai Bortermelők Szövetsége Részvénytársaság.
 2. Szőlőbirtokok Pincegazdasága Részvénytársaság.
 3. Br. Kemény Árpád Csombord – Alsógáldi Uradalmainak Borgazdasága.
 4. Faiskolák és Szőlőoltvány-telepek Részvénytársaság, Ambrósi, Fischer és Társai.
 5. Transylvania Szőlőoltvány-telep és Kertgazdaság.
 6. U. Kovács Józsefné Kertészeti Telepe.

Tetőn

Kós Károlynak

Áprily Lajos

Ősz nem sodort még annyi árva lombot,
annyi riadt szót: „Minden összeomlott...”

Nappal kószáltam, éjjel nem pihentem,
vasárnap reggel a hegyekre mentem.

Ott lenn: sötét ködöt kavart a katlan.
Itt fenn: a vén hegy állott mozdulatlan.

Időkbe látó, meztelen tetőjén
tisztást vetett a bujdosó verőfény.

Ott lenn: zsibongott még a völgy a láztól.
Itt fenn: fehér sajttal kínált a pásztor.

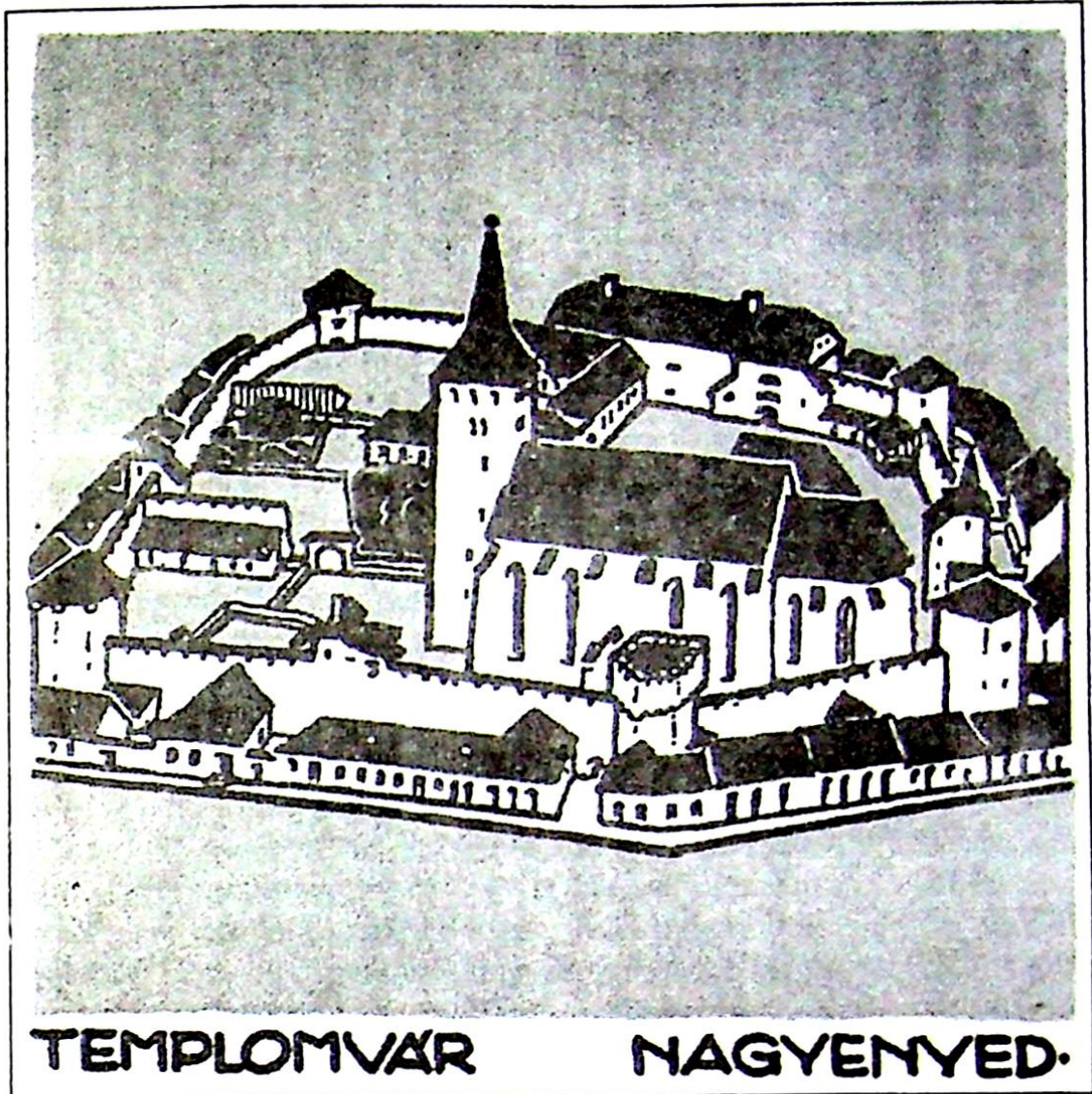
És békességes szót ejtett a szája,
és békességgel várt az esztenája.

Távol, hol már hó királya hódít,
az ég lengette örök lobogóit.

Tekintetem szárnyat repesve bontott,
átöleltem a hullám horizontot

s tetőt, többet száznál ezernél –
s titokzatos szót mondtam akkor:

Erdély...

TEMPLOMVAR

NAGYENYED.

Debreczeni László

7. Tellár József Kertészeti Telepe.
8. Glück és Stern Örökösei Szeszgyára.
9. Dragomir Klement Első Román Likőr- és Rumgyár.
10. Városi Szeszfőzde.
11. Paulini Testvérek szeszfőzdéje.
12. Fenichel Mór szeszfőzdéje.
13. Winkler Gyula borospincéje és palackozója.

A század elején Enyeden működő egyesületek, egyletek: Nagyenyedi Daloskör, Iparos Önképzőkör, Szabad Líceum, Fillér Egylet (Szegény tanulókat segélyező kör), Római Katolikus Oltáregylet, Szentlé-

lek Társulat, Kossuth Lajos Asztaltársaság, Magyar Kaszinó, Függetlenségi és 48-as Kör, Önkéntes Tűzoltó Egylet, Erdélyi Kárpát Egyesület, Lövész Egyesület, Nagyenyedi Testgyakorlók Köre, Lutheránus Nőegylet, Nagyenyedi Református Leányszövetség, Református Nőszövetség, Katolikus Nőszövetség, Enyedi Zsidó Árvagandozó Egylet. Összesen 18.

1900 • Új vármegyeháza épül Alpár Ignác tervei szerint.

A bajor származású Fischer Lajos megalapítja az Ambrosi–Fischer oltványtelepet Enyed nyugati határában.

1910 • Enyednek 8663 lakosa van.

1911 • Zsinagóga épül Enyeden.

1912 • Mozi működik a városban. A némafilmeknél Klein bácsi zongorázott.

1912–13 • Villanyvilágítást és vízvezetékét vezetnek be a Kollégiumba. A díszteremben kap helyet Holló Barnabás Kőrösi Csoma Sándor mellszobra.

1914 • Megalakul a Nagyenyedi Testgyakorló Kör (NTK).

1918 • Novemberben megszűnik a *Közérdek* című magyar nyelvű hetilap. December 19-én a román csapatok Dumitru Niculescu dandárpáncsnok vezetésével bevonulnak Enyedre. Áprily Lajos megírja a *Tetőn* című versét.

1919 • A magyar állami fiú elemi iskolát megszüntették, román leánygimnázium (Gimnaziu de Fete) alakul az 1888-ban emelt épületben.

1920 • Lakóinak száma 8108, 555-el kevesebb, mint 1910-ben (8663). Sajnos sem az egyházaknál, sem a Kollégiumban nincsenek összesített adatok az első világháborúban elpusztult enyedi lakosokról, diákokról.

Megalakul Enyeden a Hangya Szövetkezet Romániai Függetlenedett Központja. Ilyenformán a határmódosítások dacára sikerült Erdélyben megmenteni a szövetkezeti mozgalmat. A szövetkezet igazgatója Rohai László.

1921 • A megszüntetett Polgári Leányiskola 1888-ban épült épületében megalakul csak fiúk részére a Titu Maiorescu Líceum.

1922 • Felépül a görög katolikus templom.

A román állam által végrehajtott földreformmal 2162 katasztrális hold mezőgazdasági birtokot sajátítanak ki a Kollégiumtól. A tanárok fizetése ezért az állami iskolákban tanító tanárok jövedelmének a fele lesz, a diákok fenntartási költsége is a háromszorosára emelkedik.

1923 • Románia új adminisztratív felosztásának következtében a megyeközpont Gyulafehérvárra költözik. Enyed csak járásközpont

(centru de plasă) lesz. Ez közhivatalok egész sorának megszűntét jelenti.

1922 • A megszűnt *Közérdek* című lap helyett beindul az *Enyedi Újság* magyar nyelvű hetilap, így Alsófehér vármegye magyar ajkú lakóinak 4 év szünet után ismét van hetilapja.

Zorile címmel román nyelvű hetilapot adnak ki Enyeden. A főszerkesztő Ovidiu Hulea gimnáziumi tanár. A lap 1927-ig jelenik meg.

1929 • Megépül Novotny Rezső építész tervei szerint az unitárius templom. Az unitárius egyházközséget Árkosi Barabás Miklós kezdte szervezni 1924-től. Amíg a templom elkészült, az istentiszteleteket a Kollégium dísztermében tartották az unitáriusok.

TBC szanatórium létesül Dr. Victor Fodor kezdeményezésére.

1930 • Enyed lakóinak száma meghaladja a 10 000-et – 11 340. 3232 lélekkel több, mint 1920-ban. A rendkívüli növekedést a román adminisztrációval ide telepített románság számlájára írhatjuk.

1931 • Az *Enyedi Újság* *Enyedi Hírlapra* változtatja nevét.

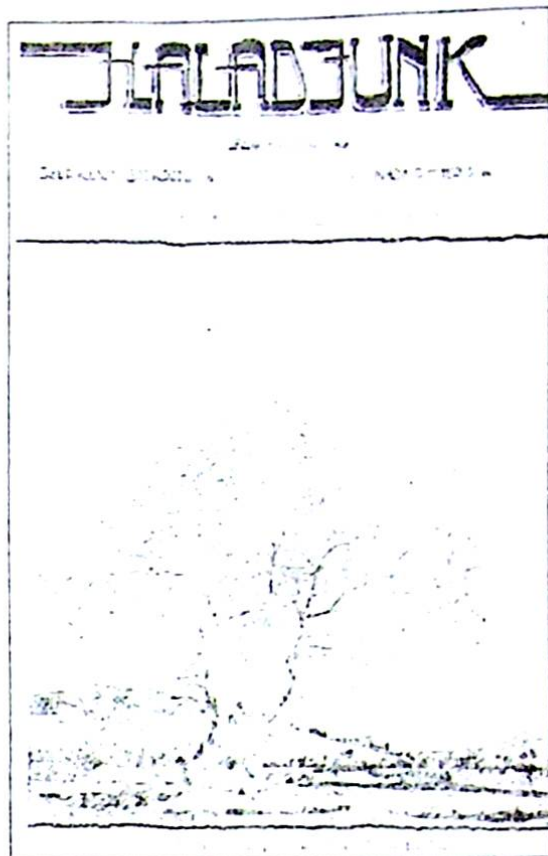
1935 • A Kollégium megveszi évjárdékkal báró Kemény Árpádtól a csombordi birtokot. Megépül a Bethlen Kollégium Téli Gazdasági Iskolája. Főgondnoka Dr. Szász Pál, igazgatója Dr. Nagy Endre.

1936 • *Aiudul* címmel román nyelvű hetilapot adnak ki Octavian Lupeanu főszerkesztésében. A lap 1939-ig jelenik meg.

1941 • Január 1-jén megjelenik az enyedi székhelyű szerkesztőség által kiadott *Erdélyi Gazda*, a dél-erdélyi magyar gazdák egyetlen sajtóorgánuma. Utolsó száma 1944 augusztusában lát napvilágot.

1941–42-es tanévtől református teológusképzés indul a Bethlen Kollégiumban a Dél-Erdélyben maradt magyarság számára.

1942 • Az *Enyedi Hírlap* megjelenését a román hatóságok betiltják.

Az egykori diáklap

1943 • A Főtér Piac téri részén lerakják egy ortodox katedrális alapjait. Az építkezés 30 évig szünetel, 1977-re készül el a Hramul Trei Ierarhi (Három királyok kegytemplom).

1944 • Augusztus 23-án a román hadseregnek a Szovjetunió oldalára történt átállása után a román hatóságok a Dél-Erdélyben élő magyarokat ellenségként kezelték. Ez a felfogás alkalmat adott a román hatóságoknak, hogy a magyarság vezetőit vagy egy-egy közösség tekintélyesebb tagjait letartóztassák, megfélemlítve ezzel a magyar lakosságot. Szeptember 8-án Enyeden is elkezdődtek a letartóztatások. Otthonukból rendőri kísérettel hurcolják el az embereket. 10 napig tartották az Enyedről és Enyed környékéről összeszedett kb. 150 személyt a mozi épületében, hogy szeptember 17-én elindítsák őket Gyulafehérvárra, majd innét vonattal Târgu-Jiuba. Itt 1945 júniusáig tartották őket, majd minden tárgyalás és okmány nélkül szabadon bocsátják a fogva tartottakat. Máig is tűnődik az a kevés, még élő volt lágerlakó, hogy mi volt a céljuk ezzel az akcióval. Túszoknak tartották őket? A magyarokat is el akarták küldeni a szászsággal a Szovjetunióba kényszermunkára, csak időközben meggondolták magukat? Az otthonmaradottakat akarták megfélemlíteni, esetleg menekülésre készíteni azzal, hogy a tanárt, orvost, tanítót vitték el? Vagy csak az ördögi gyűlölet volt az okozó, mely mindig felüti fejét, ha tudatosan nem küzdenek ellene?

1948 • Felosztatják a görög katolikus egyházat. Az egyházi vezetők nagy részét bebörtönzik, az 1922-ben épült templomot az ortodox egyház veszi át.

A népszámlálás adatai szerint Enyed lakóinak száma 11 449, mindössze 109 fővel több, mint 18 évvel ezelőtt, 1930-ban!

A 175-ös és 176-os kormányhatározatok értelmében a Kollégiumnak az 1922-es földreform után még megmaradt, vagy az időközben vásárolt földjeit, erdejét és szőlőit, valamint ingatlanait államosítják. Megszüntették felekezeti jellegét is. 1948 őszétől a neve Magyar Vegyes Líceum és Vegyes Pedagógiai Iskola.

1949 • Államosítják az Iparos Önképzőkör minden tulajdonát, székházát, könyvtárát, megszűnik működni az enyedi magyar iparosság művelődési intézménye.

Az épületben *Varga Katalin* Kultúrotthon működik 1949 után (*Varga Katalin* magyar nemesasszony volt, aki az 1840-es években felvállalta néhány móc falu érdekvédelmét az erdőhasználat és legeltetés jogának biztosításáért. Şaguna román görög katolikus püspök elfogatta „a mi úrasszonyunkat”, ahogy a mócok nevezték, és börtönbe záratta.) . Később a Varga

Katalin név lekopik és csak „Casa de Cultură” (Művelődési Ház) lesz. Az intézmény 1993-tól Liviu Rebreanu nevét veszi fel, akinek nővére a 20-as évektől Enyeden élt, Ovidiu Hulea gimnáziumi tanár és szerkesztő feleségként.

1950 • Városképz-rendezés céljából elrendelik a várfalhoz ragasztott épületek lebontását.

1951 • A Kollégium múzeumát és a könyvtárat is államosítják. A múzeum értékes tárgyait szétosztják a különböző romániai intézmények között. Egy részük Enyeden marad a Bethlen/kastélyban létrehozott Történelmi Múzeumban, más részük Gyulafchérvárra vándorol, mint például Mikó Imre értékes éremgyűjteménye. A könyvtár először mint az Állami Központi Könyvtár (Biblioteca Centrală de Stat) fiókja, majd mint kolozsvári Egyetemi Könyvtár részlege működik dokumentációs jelleggel. Az iskola részére diákkönyvtárat hoztak létre.

1952 • A Román Népköztársaság adminisztratív felosztását szovjet mintára átszervezik. A régi vármegyék (județ) és járások (plasa) helyett tartományok és rajonok lesznek. Enyed Kolozs tartományban rajonközpont (Regiunea Cluj – raionul Aiud).

1953 • A kórháznak gyermekgyógyászati részlege alakul.

1956 • *Înfrățirea* néven román nyelvű lapot ad ki az Enyed rajoni pártbizottság. A lap kiadása 1958-ban megszűnik.

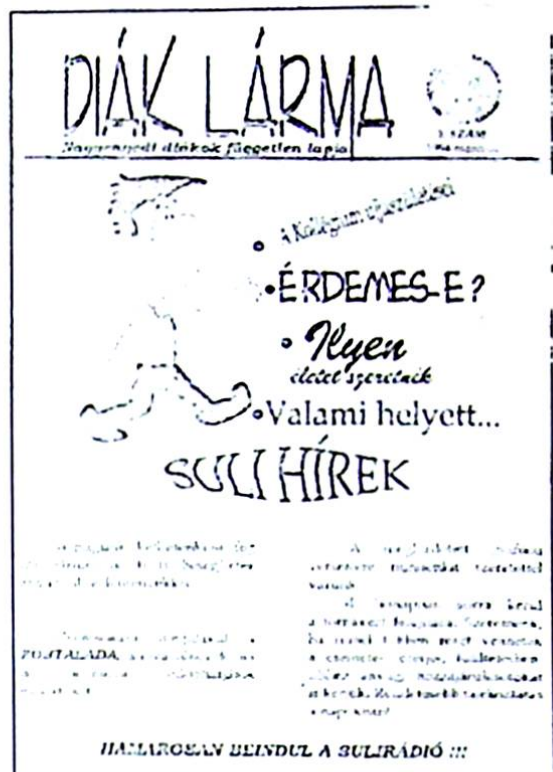
1957 • A Kollégium hivatalos neve Bethlen Gábor Középiskola lesz.

1962 • A városi kórház új épületszárnyal bővül.

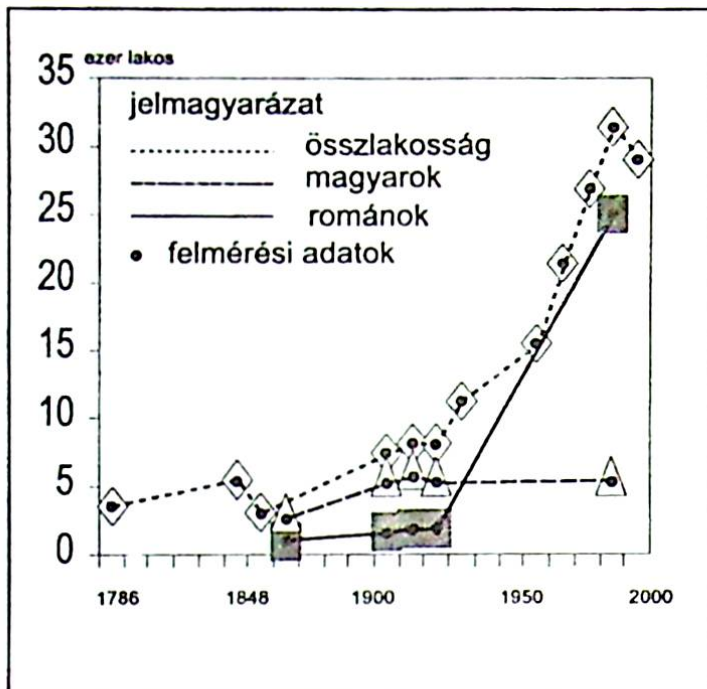
1963 • A Kollégium ismét nevet változtat. Elmarad a Bethlen Gábor neve és 2. számú Középiskola lesz.

1968 • A város a vizet Muzsnaházáról (Măcina) kapja és nagy részén befejezik a közművesítést. Ennek ellenére még most is vannak utcák, amelyekben nincs kiépítve a csatornahálózat.

1965–1970 • Öt év alatt majdnem 6000 fővel nő Enyed lakossága. 15 528-ról 21 411-re. Lakóegyedek épülnek. Először az állomás körül

Az újra életre kelt diáklap

Enyed lakosainak száma

emelkednek négyemeletes tömbházak, majd a város délkeleti részén a Mikro II., a város déli részén a Sergent Hategan negyed.

1968 • Románia szovjet blokkon belül nacionalista irányvonalat kezd követni. Ennek egyik megnyilvánulása a szovjet mintára készült adminisztratív felosztás megváltoztatása. Az új egységek megyék és municípiumok lesznek. Enyed ennek értelmében municípium és Fehér me-

gyéhez tartozik (municipiul Aiud, județul Alba).

1969–1972 • Felépül Enyed nehézipari központja, az IMA (Intreprinderea Metalurgică Aiud), amely fémipari berendezéseket gyártott. A hetvenes években 9000 dolgozót foglalkoztatott.

1970 • A fejlődő városnak elégtelen a Muzsnaházáról kapott víz – új vezetéken a Sebes völgyéből szerzi a város az ivóvizet.

1971 • A hetvenes években elkezdődik a Magyar utcai földszintes polgárházak lebontása és tömbházakkal való helyettesítése. Szerencsére a bontási akció nem a Főtér irányából indult, a tervet az 1989-es események félbeszakították, és így az enyedi városkép sajátos hangulatát adó földszintes vagy egyemeletes házak a Főtér közelében megmenekültek a rombolás viharától.

1972 • Befejezik a kórház új szárnyának felépítését.

1975 • A 2. számú Középiskola, alias Bethlen Gábor Középiskola, vagyis a volt Kollégium, Ipari Líceummá alakul fémforgácsoló szakkal.

1979 • Megszűnik a magyar óvónőképzés a Kollégiumban.

1980 • Az Ipari Líceummá avanszált Kollégium beiskolázási terve 1 román nyelvű, 3 magyar nyelvű líceumi osztályokra szőtt.

Enyed lakóinak száma 27 114. 1975 és 1980 között zajlik le a város második nagy népességnövekedési ciklusa 4482-es lélekszám-növekedés-

sel. A város ipari termelését négy iparág adja: gépipar 76,5%-ban, építőanyagipar 13,7%-ban, élelmiszeripar 5,6%-ban, feldolgozás 2,2%-ban.

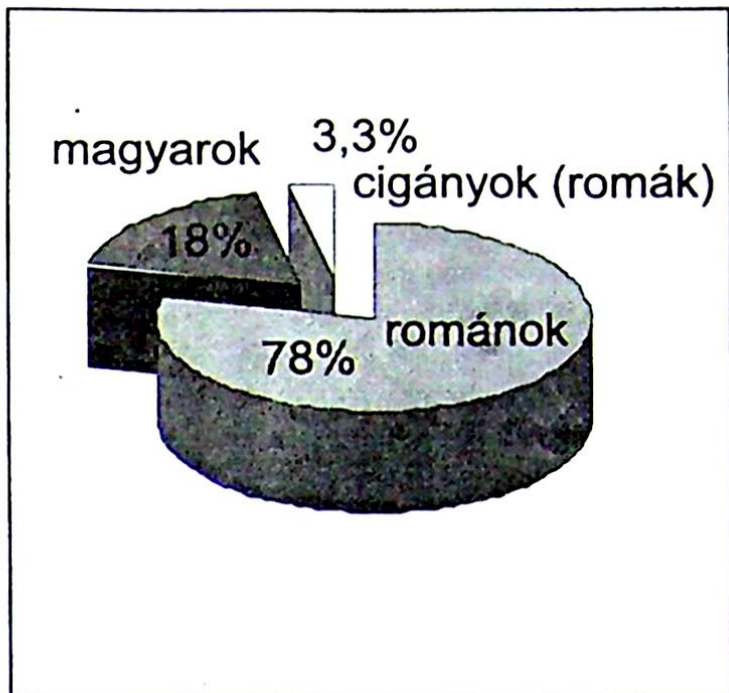
1985 • Az Ipari Líceum beiskolázási terve 2 román és 2 magyar nyelvű osztályra szólt.

1989 • December 22-én a „napforduló”, a változás, lövöldözés és halál nélkül köszönt be Enyeden, nem úgy, mint Kolozsváron vagy Temesváron. Pánikkeltési kísérletek itt is voltak, pl. az, hogy a fegyházból készülnek kitörni a rabok.

1990 • Januárban a kollégium igazgatója, Simon János megérzi a pillanatot, lép, és diplomatikusan a román kollégák érdekeinek megsértése nélkül sikerül visszaállítania a magyar osztályokat. Munkáját részben megkönnyítette az a tény, hogy a román osztályokban is a gyerekek 90%-a magyar volt. A Kollégium nehezen, mint súlyos beteségből lábadozó, próbálja visszaszerezni azt a kulturális szervező szerepet, amitől 40 év alatt megfosztották. 1992-ben ünnepli fennállásának 370. évfordulóját, Körösi Csoma Sándor és Áprily Lajos emléktáblát avatnak, megkezdődnek az épület tatarozási munkálatai, miután beszakadt a díszterem mennyezete. Visszaállítják az óvónő- és tanítóképzőt. 1990 és 2000 között a diákok létszáma 800 és 1000 között mozog.

1990 márciusában megalakul az RMDSZ nagyenyedi szervezete. Hamarosan székházat is vesz magának a Fürdő utcában.

1992 • A népszámlálás szerint a város lakóinak száma 31 877, ebből román 24 934, magyar 5680, cigány (roma) 1170. A városi tanácsnak 21 román és 4 magyar nemzetiségű tagja van.

Enyed etnikai megoszlása 1992-ben

Bevezetik a város magánlakásaiba a földgázt. Ez Enyed lakóinak életminőségében hatalmas jó irányú változást jelentett.

A református egyház keretén belül megalakul a Bethel Alapítvány, amely ingyenes gyógyszertárat működtet az egyházközség tagjai számára. Svájci támogatással létrejön a Casa Helvetica vendégház a református egyház gondozásában.

1994 • Márciusban *Diáklárma* címmel (a *Haladjunk* helyett) a Kollégium diákjai iskolaújságot indítanak Nagy Enikő és Székely Enikő szerkesztésével. Az újság sajnos rendszertelenül jelenik meg, nem sikerült a folytonosságot biztosítani.

1995 • Testvérvárosi kapcsolat alakul Nagyenyed és Gyomaendrőd, illetve Dingelstadt között.

Dr. Csávossy György és Papp László római katolikus plébános megszervezi az Erdélyi Történelmi Családok Alapítványát, enyedi székhellyel. Ez az alapítvány azokat a családokat tömöríti magába, amelyeket a kommunizmus évei alatt meghurcoltak, kényszerlakhelyre köteleztek azzal a bizonyos DO (domiciliu obligatoriu – kényszerlakhely) megbélyegzéssel, ami azt jelentette, hogy viselőjének minden héten jelentkeznie kellett a rendőrségen ellenőrzés céljából.

1996 • *Enyedi Hírlap* címmel az RMDSZ kiadásában Fehér megyei tájékoztató hetilap indul. A főszerkesztő Nagy Enikő, a szerkesztők Balogh István, Deák Alpár, Domokos Gyöngyi, Domokos Ida, Mezei Sándor. Érdeklődés és anyagi támogatás híján, és személyes ellentétek fellobbanása miatt, sajnos, a lap még az év szeptemberében megszűnik.

1998 • A kollégium főiskolai státust kap. Főiskolai színvonalon történik a tanítóképzés, idegen nyelv mellékszakkal.

A katolikus templom udvarán felavatták a kommunizmus áldozatainak emlékművét.

Enyed legnagyobb ipari vállalata, az IMA csődbe jut. A vállalat vasipari termékeket gyártott még exportra is. A vasipar országszerte nehéz helyzetbe kerül, a gyár elveszti piacait. Csaknem 7000 munkásából 5000 lesz munkanélküli. A gyár területén alakult 3 magáncég csak körülbelül 2000 munkást tudott alkalmazni.

Feltűnően sok az eladó tömbházlakás Enyeden.

A századfordulóra Enyed területén 500-ra tehető a bejegyzett magánvállalkozások száma, főleg kereskedelemmel foglalkoznak, de vannak karbantartó, asztalos, építkezési, kertészeti gyümölcsstermesztési és borászati vállalkozások is. A gazdaság átrendeződése megindult, az élet utat tör magának.

Ahonnán a híreket vettük...

Enyedi sajtótermékek

Hantz Lám Irén

A polgári fejlődés és gazdasági fellendülés szükségletté teszik a sajtót. Az enyedi társadalom az 1880-as évekre éri el azt a fejlődési fokot, hogy igénye legyen saját sajtótermékre. 1882. január 1-jén jelenik meg a *Közérdek* – vegyes tartalmú hetilap első száma. A felelős szerkesztő Dr. Boros Gábor, a kiadótulajdonos Dr. Pollák Mór, a szerkesztőség és kiadóhivatal a Várszög utcában van.

A szerkesztőség beköszöntő cikkéből idézünk:

„Midön e lap szerkesztésére és kiadására vállalkoztunk, az a cél lebegett szemünk előtt, hogy megyénk és városai számára teremtsünk egy olyan közeget, mely kapocsul szolgáljon ... az erdélyi társadalom, a magyar nemzet s az egész világ között.

E szempontból lapunk fel fogja ölelni a társadalmi élet minden fontosabb mozzanatát, különös figyelmet fordít a gazdaság, ipar, kereskedelem jelenlegi helyzetére s legújabb törekvéseire. Fel fogja tüntetni közigazgatásunkat s kiterjed annak napi kérdéseire, közölni fog rövid, de tartalmas tárcacikkeket, beszélyeket, életképeket, rajzokat, jelesebb költeményeket eredetiben és fordításban. Koronként tájékoztatást nyújt a különböző tudományok és művészetek állásáról, fejlődéséről, közöl véleményeket vidékről, a fővárosból, s nevezetesebb alkalmakkor külföldről; adni fog végre vegyes híreket, szóval arra törekszünk, hogy a hasznos és élvezetes egyesítése folytán lapunk minél szélesebb körben pótoljon szükségét, váljék nélkülözhetetlenné.”

A *Közérdek* utolsó száma 1918. november 21-én jelent meg. Az 1918. december 1-i román hatalomátvétel után a lap megszűnik.

Két évig maradt az enyedi és Enyed környéki magyarság magyar sajtótermék nélkül. 1921-re sikerült összehozni az *Enyedi Újság* kiadásához szükséges feltételeket. Sajnos a kolozsvári Egyetemi Könyvtár gyűjtemé-

nyéből hiányzik az *Enyedi Újság* első száma, a harmadik évfolyam első számából idézhetjük csak a szerkesztőség felhívását:

„Az *Enyedi Újság* olvasóihoz!

Harmadik évfolyamba lépett a rendkívül mostoha viszonyok között egy-két ember ön-

feláldozó kezdeményezésére megindult *Enyedi Újság*, hűséges krónikásként Nagyenyed város és környéke eseményeinek. Röstelljük ide írni, de ma is jóformán néhány közéleti férfit önzetlen áldozatoktól se visszariadó munkássága tartja életben, na meg olvasótáborra és lelkes előfizetői.

A munkát csak úgy bírjuk tovább, ha közönségünk még fokozottabb támogatásban részesít. Kérjük is ezt mindenkitől, valamint azt is, hogy szerezzenek még több hívet magyar eszményeinknek, előfizetőket.”

1931-től az *Enyedi Újság* fejléccet változtat és *Enyedi Hírlap* néven jelenik meg. Az újság szerkesztésében, tartalmában, célkitűzéseiben nem tér el előd-

jétől. A háború utolsó két évében már nem jelenik meg. A háború utáni gazdasági és politikai helyzet nem teszi lehetővé Enyed számára egy magyar nyelvű lap kiadását. A vidék híreiről Romániai vonatkozásban 1935-től a Bukarestben megjelenő *Előre* tudósít.

Az *Erdélyi Gazda* 1871-től jelenik meg kolozsvári szerkesztéssel, mint az Erdélyi Gazdasági Egyesület lapja. Az Egyesületet 1844-ben Teleki Domokos alapította. Célja a mezőgazdasági haladást népnevelő munkával elősegíteni.

1936-tól az Enyeden élő dr. Szász Pál lesz az elnöke, aki a szervezetet kiterjesztette és súlypontját a kisgazdák érdekvédelmére irányította.

1940-től az *Erdélyi Gazdát* két helyen szerkesztik és adják ki, Kolozsváron és Enyeden, a bécsi döntés révén Dél-Erdélyben maradt magyar falusi lakosság részére. Négy évig működik az enyedi szerkesztőség (1940–1944). A lap felelős szerkesztői Teleki Ádám, majd Nagy Endre, szerkesztője a négy év alatt Kacsó Sándor.

Enyed szellemi társadalmi életében igen jelentős szerepet kap a lap különösen 1942–44 között, amikor az *Enyedi Hírlap* már nem jelenhetett meg. A lap nem csak gazdasági jellegű szócikkeket közöl, hanem *Szellemi életünk* című része céltudatosan népszerűsítette a magyar klasszikus és népi irodalmat.

1944-gyel az enyedi központú *Erdélyi Gazda* megszűnik, a kolozsvári szerkesztésű utolsó száma 1945. április 20-án lát napvilágot.

A *Szövetség* – felelős szerkesztője Dr. Szent Iványi Árpád – a Hangya szövetkezetek hivatalos lapja, amelynek szerkesztősége és kiadóhivatala Nagyenyeden volt.

A Hangya szövetkezeti mozgalmat gróf Károlyi Sándor indította 1898-ban Budapesten. Az első világháború és Trianon után 1920-ban önálló erdélyi Hangya-fiók létesült Nagyenyed központtal. Az erdélyi Hangya szövetkezet vezetője Rohay László.

1925-től *Szövetkezés* címmel lapot indítanak, amelyet Enyeden szerkesztenek. A *Szövetkezés* első száma 1925. július 5-én, a szövetkezeti mozgalom világnapján jelenik meg.

Idézzünk a beköszöntő cikkből:

„Elindulunk...

Az anyaországtól, így az anyaszövetkezeti központtól történt elválásunk óta új országunkban a szövetkezeti eszmének nem volt megfelelő szerve, hogy megnyilatkozhassék. Ez az oka, hogy erdélyi népünk lelkében az öntudatos szövetkezeti eszme nincs kifejlődve.

...Érezzük, hogy a szövetkezésre, erőink egyesítésére közgazdasági életünk e válságos esztendeiben inkább van szükség, mint valaha. Érezzük, hogy szövetkezve, mindnyájan egymásért kell keressük a válságból kivezető utat, az élet különböző megnyilvánulásaiban széthúzó erők egyesítését. Ennek az egyesítésnek alapja csakis gazdasági lehet, de nem öncélú, hanem az összesség érdekeit szolgáló – szövetkezeti... Meggyőződésünk, hogy a szövetkezetnek a kigazda közönség gazdasági és társadalmi életé-

nek központjává kell lenniök... Hogy kialakulhasson ez az egészséges irányú fejlődés, bele kell dolgoznunk magunkat a szövetkezeti gondolkodásba, a szövetkezeti szellembe, bele kell kapcsolódjunk a szövetkezeti életbe.

Ismernünk kell országunk szövetkezeti életét, a különböző szövetkezeti típusok szervezetét, munkáját, eredményeit... Mindezt az ismeretet próbálja nyújtani olvasóinak a »Szövetkezés«.

A lap 37 munkatársából 11 enyedi, úgymint: Dr. Asztalos Kálmán, Böhm Sándor, Dezső Miklós, dr. Füzi Sándor, dr. Garda Kálman, Dr. Harmath János, dr. Inczédi Joksmann Ödön, dr. Kovács Dezső, Nagy Domokos, Rohay László, dr. Toókos Géza.

„Öt év után a Romániához csatolt területen lévő Hangya szövetkezetek központja önálló szövetkezeti lap kiadását határozta el.

...Mi a munkájuk után élő kisgazdáknak és így a szegényebb embereknek akarunk kereskedői lenni, boltokat állítva és fenntartva mindenütt, hol erre szükség van... Mi tiszta és becsületes, mindenre kiterjedő áruellátást akarunk szövetkezeti alapon, a nyereség visszatérítésével. Ez különböztet meg a nem-szövetkezeti kereskedéstől.

Dr. Garda Kálmán

A Hangya központ igazgató alelnöke.”

A Szövetkezést 1945-től Kolozsváron szerkesztik, utolsó száma 1948-ban jelenik meg.

Az 1918-as hatalomátvétel után Enyeden szerveződésnek indul a román kulturális élet. 1923. december 1-jén jelent meg a Zorile (Hajnal) első román nyelvű hetilap Enyeden. Szerkesztője Ovidiu Hulea tanár.

Az újság vezércikke: Ori de câte ori (Akárhányszor) „Akárhányszor a magasba emelkedik egy új zászló, annak jelszava is van.

... Mi is megkíséreltünk

egy jelszót írni szerény lapjainkra, amelyekkel a tisztelt közönség elé lépünk. Jelszavunk rövid: »Mindent a kultúráért!« (O. Hulea)

A lap egy 1924. február 17. számában a fasizmusról jelenik meg egy magyarázó cikk, szintén O. Hulea tollából.

„A fasizmust úgy határozzák meg nálunk, hogy az utánzás szükségletéből született mozgalom. Úgy tűnik, hogy ez a vélemény elhamarkodott. Igényelünk és várunk egy, a társadalom megújulását célzó mozgalmat. Sokan szenvednek nálunk is a spekulációk atmoszférájától, amelyet többség-

ben az idegenek művelnek, akik rövidesen aggasztóan nagy számarányba kerülnek. A háború iskoláját kijárt egyének nálunk is hajlanak az erőszak felé. A becsület szerény oltárát nálunk is ledöntötte a háború. A megújulás nem jöhet csak egy társadalom által kezdeményezett mozgalom által, mivel a politikai rendszerek erre képtelenek.

A fasizmus jelentősége abban áll, hogy elsőnek fogalmazta meg azt a felhívást, hogy mi, a társadalom kell megvalósítsuk a rég várt nemzeti megújulást.”

Az újság viszonylag kevés közérdekű hirdetést közöl, reklámai között magyar cégek is hirdetik magukat, de rövidebb írásoknak is helyet ad. A kiadvány 4 oldalon jelent meg.

A lap fenntartását az akkor még kis számú enyedi románság (kb. 2000 lakos) nem bírta el és az újság három év után megszűnik.

1937-ben újból megpróbálkozik az enyedi románság egy hetilap, az *Aiudul* beindításával. A főszerkesztő Octavian Lupeanu. A

lap első száma 1937. február 11-én jelent meg. *Cuvânt introductiv* (Bevezető szó) című vezércikkében a szerkesztő a következőket írja: “Nem kértelkedünk abban, hogy szükséges és időszerű egy román hetilap megjelenése ebben a városban, ahol a többségiek idegenek, akiknek megvan a saját lapjuk, amelynek hasábjairól állhatatos szorgalommal ócsárolják a mi román rendszerünket és semmibe veszik a mai rendszer igyekezetét a kultúra és a haladás irányába.

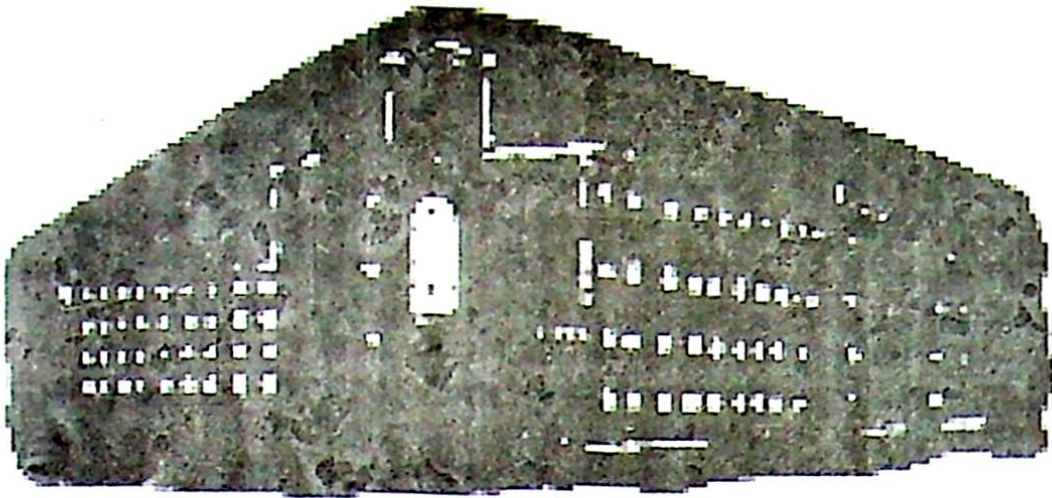
...Óvakodni fogunk a vallásos meggyőződés körüli vitáktól...

...Nem fogunk helyet adni sorainkban aljas vádaskodásoknak...

...Hasznosak akarunk lenni közösségünknek. A mi célunk a jó és a szép, a kultúra és a haladás! Isten minket úgy segítse!”

1937. február 18-án az Enyedi Román Iparosszövetségről cikkezik a lap.

„A szövetség a román iparosok kulturális, erkölcsi és anyagi támogatását tűzte ki célul. Ez a nemes célkitűzés megérdemli, hogy ebben az idegen fészekben minden jóérezsű ember támogatását elnyerje. A magyarok egy erős szervezetbe tömörülnek, külön épülettel rendelkeznek, termekkel, gazdag könyvtárral. Igaz, hogy sokkal régebben alakultak és abban az időben, amikor ők uralkodtak, sokkal gazdagabb lehetőségekkel

Fegyház

Dóczyné Berde Amál

rendelkeztek. Mindenkor irigylésre méltó buzgalommal támogatta őket egész fajuk.

Most az idők fordultával rajtunk a sor, románokon, hogy ugyanazzal a buzgalommal támogassuk a mi középosztályunk törekvéseit a kultúra s jólét irányába.”

A gazdasági élet románosítása – 1937. február 25.

„A gazdasági központok egyes ipari létesítményeinek államosítása nem hozta meg a remélt eredményt. A románosítást nem lehet megvalósítani a vezetőségbe léptetett egy-két politikai személyiség által, amíg a tőke és a technikai személyzet idegen kézben van. Ezért minden úton ki kell alakítani a nemzeti tőkét és fel kell készíteni egy román technikai és vezető személyzetet. Az állam segítséget kell nyújtson egy technikai és vezetős szerepre képes nemzeti elem kialakításában, amely megedződött az idegenek iskolájában és az élet harcában. Ezekkel kell helyettesíteni az idegen elemeket, akik a mi gazdaságunkban élnek és dőzsölnek.”

Az újság viszonylag kevés közérdekű közleménynek ad helyet, de közöl kisebb tárcákat, rövidebb lélegzetű cikkeket – terjedelme 4 oldal. 1937-től 1939-ig jelent meg.

1950-ben a Román Népköztársaság közigazgatási átszervezésével tartományok és rajonok lesznek az új adminisztratív egységek. Enyed rajonközponttá válik és a rajoni pártbizottság és néptanács *Înfrățirea* (Testvériség) címmel román nyelven lapot indít.

A lap első számát nem tudtuk megkapni. A kiadvány 9. száma 1956. november 3-án jelent meg. Első oldalon külön kiemelve közli a Szovjetunió

Kommunista Pártjának a román néphez intézett baráti üdvözlését a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 39. évfordulója alkalmából.

Szintén az első oldalon jelenik meg az *Újabb bizonyítéka pártunk és kormányunk gondoskodásának* című cikk, amelyben a cikkíró abbeli örömet fejezi ki, hogy emelkedett a gyermekpénz összege.

Más hírek a lapból: A román–szovjet barátsági hónap eseményei, A mezőgazdaság dolgozói boldogan adják le a kótát, A szűzföldek feltöréséről, riport a Szigethegység Mluha nevű tőzegláposának fűvel való beültetéséről. A külföld hírei közül Izraelnek egyiptomi agressziójáról olvashatunk. Az 1957. december 3-i számból megtudhatjuk, hogy a főszerkesztő, Ioan Moceanu találkozott a vidéki munkatársakkal, az 1. számú enyedi iskola versenyre hívta az 1. számú marosújvári iskolát. Még két kollektív gazdaság létesült. A falvak villamosításáról. A külföld hírei rovatban a dolgozó parasztság nehéz helyzetéről olvashatunk a kapitalista országokban.

A lap 3 évig tájékoztatja a rajon lakosságát. 1958-ban az újabb adminisztratív felosztás következtében a rajonok felszámolásával a lap is megszűnik.

Az elkövetkező több mint 40 évben se román, se magyar lap nem jelent meg Enyeden. A város lakossága a Gyulafehérváron kiadott román lapokból vagy a bukaresti központi magyar kiadványból, az *Előré*-ből olvashatott híreket.

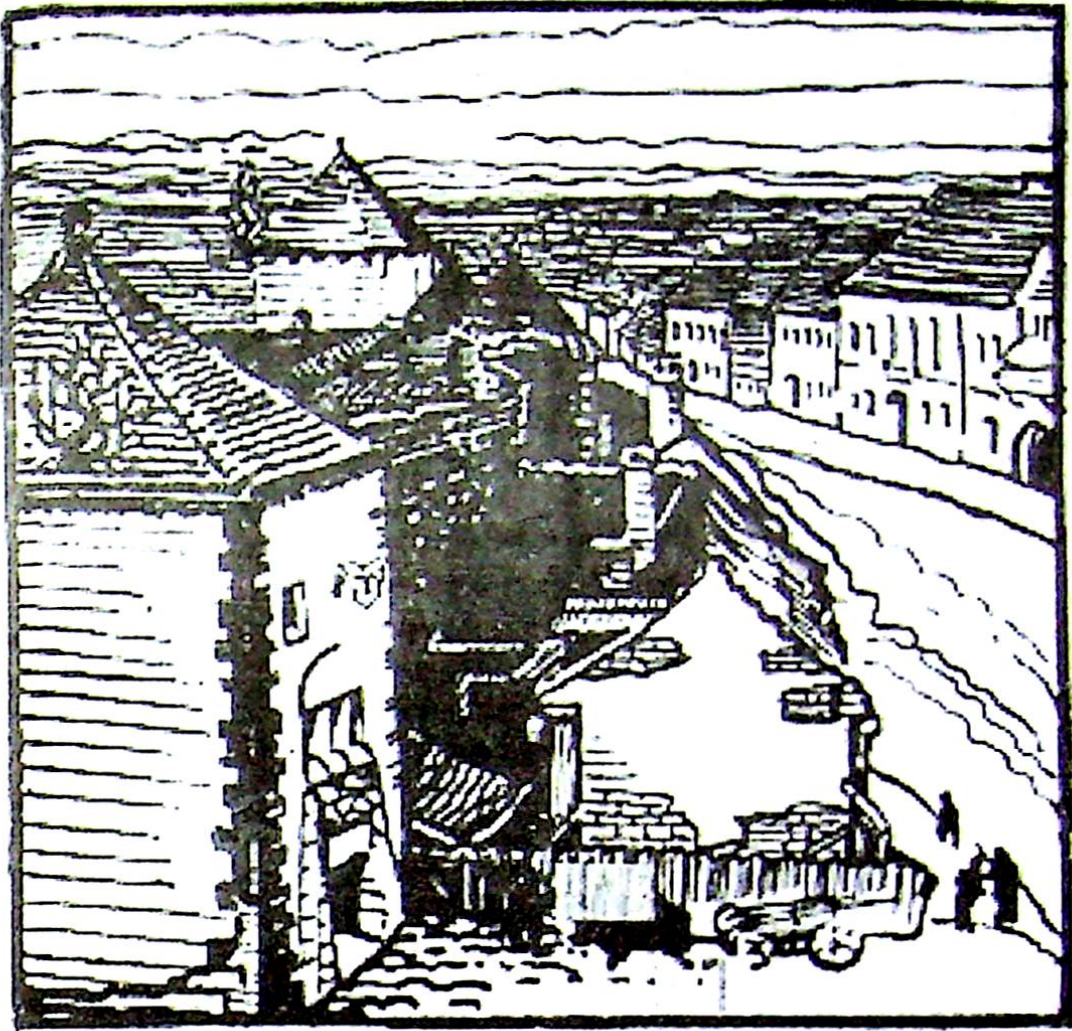
Nagyenyed

Áprily Lajos

Szalad, szalad az ideális gyorsvonat és Décsén túl már ott siklik a megduzzadt Maros agyagszínű tavaszi vizéhez közel. Hidacskán robogunk át: ez már az örményesi patak, ez már enyedi történelemről üzen: kuruc idők labanckergető diákjai ennek a kurta érnek a partja mellett tűzték le a diadalmas fűzfadorongokat. Már itt az erdős völgyoszoros, amelynek hadállásaiból Basta kicsalta Erdély sorsát eldöntő ravasz mozdulattal Mihály havasalföldi vajda seregét. Már itt futunk a drága kollégiumi szüretnek emlékére idézhető miriszlói szőlőhegy alatt. Balról ideint a honfoglalás kori sírokat rejtő gombási hegy a Magurával. És itt a síkon álltak régi enyedi majálisok kidöntött tanúi: a Holtmaros óriási tölgyfái. Jobbkéz felől a Bükkös erdős hosszú vonala fut vonattal versenyezve előre. Ahol az erdős éken túl gyümölcsösök felett hullámozva szalad és azután megtörik és kardárdás lejtőkkel és teraszokkal lehajlik a völgyre, ott áll – most még csak háttal fordulva felénk – a város szőlős és temetős öreg hegye: az Őrhegy. A kálvinista templom fényes toronygombbal bukkan ki alóla. És a bástyákkal kerített templom köré tömörülve, fő útereit, Gyulafehérvárnak, Torockónak, Felvincnek és Csombordnak szalasztva, erős idegekkel kötve bele magát Erdély életébe, a kora tavaszban ott lélekezik a város.

Egylovás, lassú fiáker ringat be a ritka népességű főutcán az állomástól a Kollégiumig és onnan a régi Kápolnadombig emelkedő Tanárok utcájába. Meg tudnád-e állni, hogy az újralátás első öröme és kézfogása után az enyhe napsütésben fel ne menj a tanári kertek mögött és szét ne nézz az Őrhegy szélben borzolt ormáról a hegyek felé és a vizekkel csillogó völgybe?

A nap már a remetei sziklák felé közeledik s a felhőszakadékokon át archaikusan ömlő, szélesedő alsókövekkel ereszkedik a földre. A régi kollégiumi erdőkből a felsőorbói részen a Bethlen-fa óriása kiemelkedik a fényességben. Ha fehérvári palotájából estefelé nyugatra nézett, ezt a lilába mélyülő pompás hegyvilágot, az erdélyi tündérvilágot ezt a zordon ékeségét éppen ilyennek látthatta Bethlen Gábor. Opitz Márton is, európai hírnő költőprofesszora Zalatnára és elmúlt római dicsőségre gondolva, ebben a felséges naplementi színpályán gyönyörködhetett. Az Erdélyi-Érc-hegységnek ebben a Maros-völgyre néző szirtes oromsorában, a Kecskőben, a Csáklyában, a Remetei-sziklaszoros falaiban, a messzirelátó ko-

Főtéri rész a „felső 8”-ből nézve

Dóczyné Berde Amál rajza

pasz Pilis-tetőben és a Székelykőben, Jókai „holdszigetének” ebben a különös szépségű darabjában.

Városkép ez? Ez a havasok képe, de együtt él az enyedi ember életével. A Kollégium diákja reggel erre a képre tárja ki a felsősori ablakot, a Várszeg utca sétálóját ez a színeiben változó hatalmas külső keretezés állítja meg; a kiránduló Intregáld dúsan termő gyopáira és a Csáklyakő messzire illatozó nárciszaira gondol. Aki pedig fenn a temetőben régi kedvesek és súlyos nevű professzorok sírját keresi, az omladozó sírkövek betűiről a látóhatáron hegyekbe kristályosodott örökkévalóság felé fordítja a szemét.

Lenn az áldott termékenységgű Maros-völgy s vele szemben, Torockó és az aranybányavidék irányában, a hegyeknek ez a hősi panorámája: ez az a keret, amelyben a sűrű múltú kisváros élete kialakult. Amerre nézel, sorsról és történelemtől vall a völgy. De sorsról vallanak a hegyek is. Amott a Csáklyakőn belül, a Pârâu Turculuiban valamikor Hóra és Kloska népe gyülekezett vészes havasikürt-jellel a völgyekbe zúdulásra. Jobbra pedig, a Székelykő mellől, azon a magas gerincen nyargalt le hajszás lovon a hidasi pór, akinek híradására a Maros túlsó partjáról megindult, a kemény januári jégen átkelt és a Szentkirály utcán át a gyanútlanul alvó városra tört Axentie tribun pusztító tábora.

Ha Erdély a hagyományok földje, ez a kicsi város az erdélyi hagyomány sűrűség városa. A történelmi levegőnek ez a nagyobb sűrűsége, ez az erős múlt íz fogja meg azt, akit a sorsa lélek fogékony korában esztendőkre ideplántált. Aki múltat és lélektörténetet egy szűk keret egységébe foglalva nagyon erősen akar élni, telepedjék meg Enyeden.

Tizenhét esztendeig laktam ebben a dús hagyományú és dús gyümölcstermésű kisvárosban, a legszebb jonatán- és pónyikalmák és a legpompásabb szőlők és borok istenáldotta földjén. Ezer és ezer gyermeki szemem át nézve a világot, felfokozott örömmel éltem át a barackvirágszagú őrhegyi tavaszokat és a kollégiumi erdők, meg a Szabaderdő városig világító őszeit. Éltem az enyedi jelent és könyvtári kötetek, iskolai gyűjtemények és kirándulókedvű geológus- és történelemprofesszorok társaságában átéltem az enyedi múltat.

Tudtam, hol van a kollégiumi erdő alsó őrházánál a régi tengerhatár. Herepei professzor úr régi kövesedésgyűjteménye mitologikus őstörténeti korokba világított. Szkíták és dákok után római élet volt itt, – a rómaiak városát Bruclának hívták.

A magyar honfoglalás után jó 300 esztendővel szász települők jöttek, a város templomépítkezés, a Varcagás utca (Schwarzegasse), a Frankut gyümölcsös határrész neve (Frauengut) és mások, akár csak a kolozsvári Házsongárd, a német település emlékei. A régi erdélyi Strassburg emlékét (ez volt a város német neve) már csak oklevelekben találja meg a kutató. A XVI. század előretörő kálvinizmusa, mint a Kolozsvárét is, eldöntötte a város teljesen magyar irányú fejlődését.

A középponti, irányító Maros menti élet, a történelmi fősodra nem itt ás magának medret, hanem innen egy napi járóföldre, a fejedelmi Gyulafehérvárt, a püspökség és a káptalan közelében. De az enyedi öbölben is ott lüktetnek az erdélyi sors – sokszor halálos ölelésű – hullámai.

Nagyenyed régi főtere

Korabeli képeslap

Enyed történelmi sorsa több felvonású vér- és koromszagú tragédia. De a tragikus vonal mellé, mely a XVII. századtól fogva mélyül, felvonul és végzetes megszakadások ellenére is egyre magasodik a város szellemi életének ritka nemességű hőskölteménye. Várost mondtam, de mondhattam volna kollégiumot is.

Amikor Bethlen Gábor a gyulafehérvári iskola megalapítása után hét esztendővel meghalt, nem sejtette, hogy 33 évvel később Enyed fogja folytatni azt a munkát, melyet a fejedelmi lélek az erdélyi művelődés megépítésére – több intuitív bölcsességgel és jövőbelátással, mint iskolás tanultsággal – megálmodott.

1658-ban, a török-tatár fergetegben Enyeddel együtt Bethlen fehérvári sírja elpusztul. Élete dédelgetett művét, legnagyobb szellemi alkotását: az Iskolát előbb a csendes Enyedre telepíti át Apafi Mihály. Ettől kezdve a város története egy a Kollégium történetével. A város vére ráfreccsen a Kollégiumra és a Kollégium dicsősége besugarazza a várost.

Városképet kellene adnom s minél többet foglalkozom vele, annál jobban érzem, mennyire a tanári szállás és a Kollégium ablakaiból láttam ezt az életet. De bizonyos vagyok benne, hogy ez a szemlélet sem egyedül az enyém. Fényesebb korok professzoraiban, kollégiumi és vármegyei

nagyságok kortársaiban sokkal fokozottabban és önérzetesebben élhetett és érvényesülhetett.

Nem tudom, volt-e még fejedelmi fundációja a világnak, amelynek fizikai bőségéből háromszáz esztendőn keresztül annyi erkölcsi és művelődési áldás fakadt, mint a Bethlen Kollégiumból. Háromszék havasáig ellátszott ez a székely fiúkat hívogató magas kollégiumi homlok és a szellem messzire futó finom idegszálain a nyugat büszke protestáns fényforrásaival tartott magátermékenyítő érintkezést. Volt szolgálóiakja és grófi sarjadékja; a szegény Kőrösi Csoma Sándor és a történelmi fényességű nevet viselő Kemény Zsigmond báró között a diákoknak mennyi ezere nőtt fel ebben a fejedelmi és mégis demokratikus levegőben.

Egész Erdélyországra és a tőle elszakadókon át Erdélyen túlra is kisugárzott a százados csodatevés ereje, amely a szántók, a kaszálók, a szőlők és a hegyeket borító erdők termését megújításokra kész szellemmé tudta értékesíteni. A szegényen és szűkölködésben nevelkedett Bethlen Gábor legfejedelmibb cselekedete volt ez az alapítás. Magvető mozdulatának ehhez a nagyszerűségéhez az a megragadó tette is hozzátartozik, amellyel – kicsi Erdélyben, a harmincéves háború szellemtapodó korában – elrendelte, hogy a főiskola teológiáját végzettek a szellem jogán nemesi rangra emelkedjenek és ezt a nemességet utódaik is megtartsák.

Az első nagy korszak alakjai, Alstedius és Bisterfeld, Piscator és a kolozsvári sorsába száműzött Apáczai Csere János még nem tartoznak ennek a városnak a képéhez. De „holtig nagy haszonnal tanító” professzorok sorában hadd sétáltatom meg a bástyák körül a piactéren Csernátoni Pált és Dézsi Mártont, új filozófiai és teológiai eszmék kemény vitákba szálló bajnokait. És hadd állítsam meg a sort tudós Pápai Páriz Ferencnél abban a pillanatban, amikor 1704 virágvasárnapján sírva hajtja le nagyfürtű professzor-fejét Rabutin és csatlakozó csöcselékének szellemirtása, a felperzselt és romba zúzott Kollégium felett. A brit fülelő ható fájdalmas kiáltásával ő lesz – angol pénzen – az iskola második fundátora. A virágvasárnapi pusztulás gyászát és a városért elesett diákok dicsőségét a Kollégium múzeumában feliratos emlékkő őrzi. Spártai férfiasságú hang hirdeti rajta, hogy fiai a vérhullatás legmagásabb törvényének engedelmeskedtek: *Supremae legis subscriptes*.

És a megújult életű században ott botanizál tavaszi hegyek alján Benkő Ferenc, a jénai természettudományi társaság tagja, az első magyar múzeum megalapítója. Nagyálmú diákok járják megtermékenyült lélekkel a várost és ülnek feszülten a nagy auditóriumban: Báróczy Sándor, Naláczy József és Barcsay Ábrahám. Néhány esztendő még és a bécsi test-

őrségből küldözgetik újhangú leveleiket a honi magyar íróknak. Ott hallgatja Hegedüs tanár úr régi történelemért lelkesedő előadásait a lázas szemű székely fiú, aki ha felmegy a hegyoromra, messzenéz. Esztendőök múlva visszatér ide és innen vág neki szíjas akarattal a leghősiesebb elszántságú magyar útnak Kőrösi Csoma Sándor. A Burgnak nevezett mágnás kúriából halavány fiatalember jár fel az iskolával szemközt emelkedő professzori házba és arról beszél, amit Köteles tanár úr filozófiai órái érleltek meg benne. Kant keményen csengő neve tér vissza a beszélgetésben és különös magyar szavak az anyanyelven tanított bölcselet prelectióiból. Ez a diák: báró Kemény Zsigmond, a tanár pedig, az ifjúság bálványozott mestere, a XIX. század eleji kicsi város díszé és szellemi fejedelme: Szász Károly, a legidősebb. A csombordi hídon át Bolyai Farkas is ideérkezett falusi szekeren kollégiumi studiumokra és tűzeszével bámulatba ejti tanítóit. Barabás Miklós a Kollégium ostromában ejti tanítóit. Barabás Miklós a kollégiumi coetusban még quodlib-et rajzol, de lesz idő, hogy sok más híres alkotása mellett a nagy fejedelem képét fogja megfesteni. Jancsó Pál itt szövögeti a magyar színészet első álmait.

A század közepéig emelkedő kor nagyjait, akik a Kollégiumnak és városának lélek- és eszmetartalmat adtak, ez a sűrű írás nem is akarhatja hiánytalanul felsorolni. De Zeyk Miklós és Mihályi Károly professzorok neve mégsem maradjon megemlítettlenül.

A fejedelmi kertre ismét jégverés érkezik. 1849. január 8-án leégett utcákkal, feldúlt Kollégiumával és közel 1000 vértanújával hozza meg a város, a múzsák álmodó és nagyratörő városa, az erdélyi sors legvéresebb áldozatát. A kollégiumi könyvtár megmenekült 300 kötetéből az egyik ma is ennek az iszonyatnak a kormától fekete. És hadd boruljon le a tisztelet a két kemény professzor: Vajna Antal és Incze Dániel emléke előtt, akik a lidércnyomásos csendesség után újra megkezdték az üszkös falak között az élet toborzását.

Erős segítő kezek nyúlnak ki a legvéresebb sorsú iskola újraépítésére. Nézd itt a nagykönyvtárban azt a gyönyörű két szekrényt azzal a pompás óklasszikus könyvgyűjteménnyel. Gróf Mikó Imre ajándéka ez a kis téka, az a dédelgetett kincs, melyet fiának oda nem ajándékozhatott.

A szabadságharcot követő sötétség korának fojtott magyar életén túl újra emelkedik a vonal. A 90-es évek elején már belső vihar rázza a lelkeket: nagy hullámszerű harc a teológia Enyeden maradásáért. A kolozsvári párt győz és a kisvárosnak le kell mondania a főiskolai tekintély – a régi bethleni nemesítő hagyomány – jelentőségéről. De Erdély refomátus tanítóit még mindig ez az iskola neveli. Kettős intézetével lép át a Kollégium a

XX. század küszöbén. Ott él tanáraival és tanulóival a századelőt jellemző politikai gyanútlanóságban. A nemzetiségi kérdés óriási árnyékát még a várfalba illesztett vértanútábla tövében is csak kevesen veszik észre.

Feljegyezték, hogy 1849. január 8-a előtt – a táblának ez a dátum az egyetlen, de minden görög epigrammánál súlyosabb tartalmú felirata – külföldről érkezett fizikai műszerek várták a Kollégium udvarán a kicsomagolást. Az emelkedő szellem áldozatos újabb mozdulattal készült magasabb területek meghódítására. Jött az irtózatossá váló éjjeli megrohanás és a szellem emelkedő szárnya behelyezett a kiomló embervérbe.

1914-ben lelkes fiatal tanári gárda sorakozott fel az idősebb mellett, telve az új idők nevelői lendületével. Komoly tervezgetésekben hullatták egymás lelkébe a Kollégium jövőjének magjait és új magyar távlatokat látó reménykedésekkel készültek a nagyszerűnek érzett feladat megvalósítására. Jött 1914 augusztusa és jött 1918 és a kivirágzott terveket letarolta.

A magyar Enyed utolsó képei pedig így élnek az emlékezetemben: November volt és a város sorsa ismét végzetesen egy lett a Kollégiuméval. A hegyekről nyugtalanító hírek érkeztek, a történelem szelében inogott az emberi élet és mintha ismét vér- és koromszag terjedezett volna a levegőben.

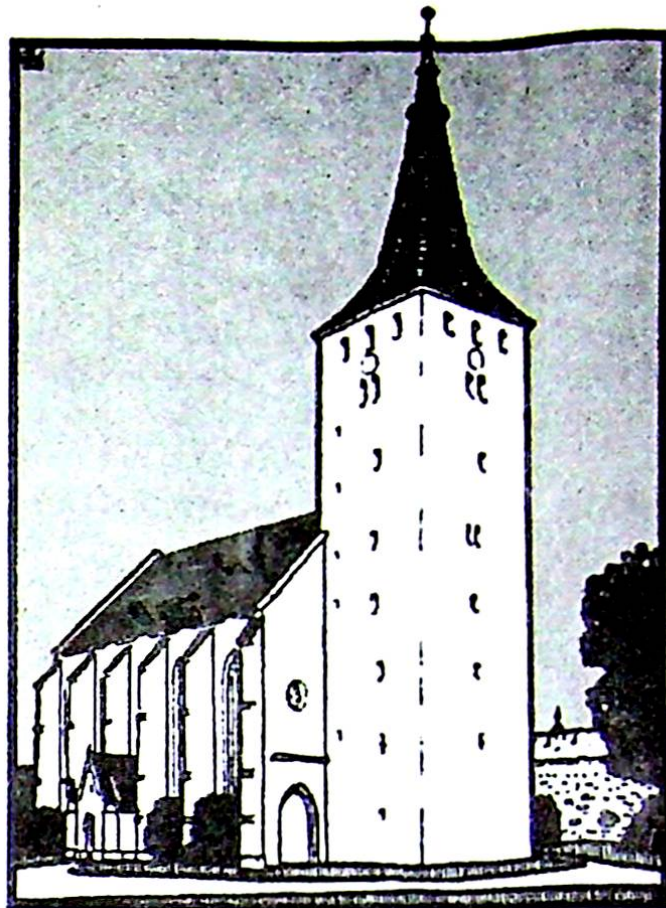
Lázás órákon át ott ültünk a vármegyeháza tanácsstermében és bíróztunk az idők morzsoló kerekének a lendületével. November volt és mégsem ültünk a katedrán, mert nem volt tanítás a Kollégiumban.

Szemben velem abban a teremben egy kép függött, nagy történelmi festmény, amely az egész falat elfoglalta: Munkácsvár átadása. Kurucok véres fejével állnak a szomorúan dacos Zrinyi Ilona körül, két gyermeke riadva húzódik melléje. A háttérben a kitárt kapun át diadalmas kürtöléssel és kibontott zászlókkal nyargal fel a várba a császári sereg.

A hosszú vármegyei asztal mellett a polgári lakosság védelméről és a havas lecsendesítéséről folyt a nyugtalan tanácskozás. Az a kép pedig napokon keresztül szembenézett velem. Az erő és a kezdeményezés egyre jobban átsiklott gyengülő enyedi magyar kezünkből a velünk szemben ülő gyulafehérvári urak kezébe.

És a kép rendre megtelt a felleges idők súlyos szimbólumával. Munkácsvár átadása. Egy reggel a történelmi nyugtalanságnak egy nagyobb hulláma öntötte el a várost. Azon a napon a néptömeg a tanácssterem kétszárnyú ajtaján át beömlött a terembe. A remetei jegyző, aki a havasiak golyózáporos dühe előtt darócruhába öltözve csak nagy nehezen tudott feleségével és egy olasz hadifoglyával az erdőkön át a városba menekülni, paraszti öltözetében ott állt az össze-vissza tömeg előtt és a támadó hava-

siak ellen emelt vádjával a tanács elé lépett. A fiatal olasz, akire úgy mutatott rá, mint megmentőjére az ádáz önvédelmi harcban, kopott katonaruhájában most véletlenül odaállt a festmény erős színei elé. A feje át volt kötve és a fehér kötéson át széles foltban szivárgott a vér. A feje úgy volt átkötve, mint a kurucoké. De Amicis, a Szív költője, nem látta ezt az egészen fiatal hősi alakot, de én a lelkembe véstem. Mert éreztem rajta, hogy olyan pillanatban találkoztam vele, mikor a véres és szomorú jelen belevitte vonásait a véres és szomorú múltba.

REF. TEMPLOM · NAGYENYED

Debreceni László

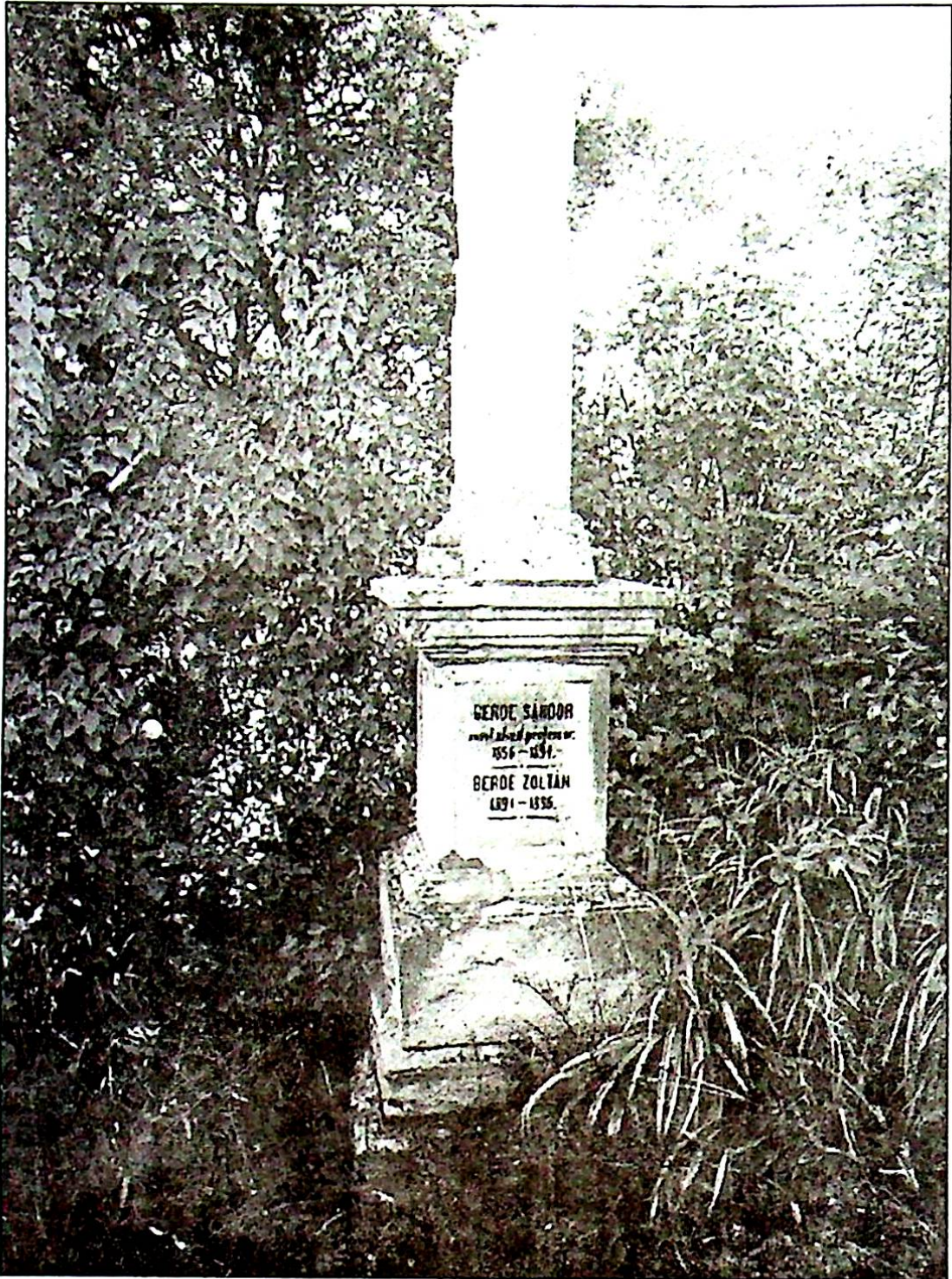
Azután katonaság jött. Aznap este a Kollégium előtt a nedves sötétben belebotlottunk a háromszínű lobogóba. Tegnap még ott hirdette a múltat, azt a fejedelmet is, a magas Kollégium homlokzatán. Sáros volt és ázott, amikor felemeltük.

Azután jött a csend. Csak akkor nem volt csend, amikor a bevonult katonaság heves ritmusú, magas síphangú trombitaszava járta a várost.

És azóta – most már húsz esztendeje – a város és a Kollégium, a háború előtti évtizedek fejedelmi eredetű bősége és báránnyelű történelmi optimizmusa után, keresi életét az új erdélyi sorsban.

A fejedelem is árva volt és megedződött, megnőtt és felemelkedett az árvaságban.

Protestáns Szemle, 1939, 7. szám.

A Berde család sírhelye

Saszet Enikő fotója

Enyedi emlék

Áprily Lajos szomszédunknak

Berde Mária

Állott már a hazám oly fentre tetézten,
Hogy a felhőn hidló szivárványt lenéztem.
Láttam már a tengert, hol kékebb a mennynél,
Kép előtt rebegtem: soha szebbet ennél!
Hallottam muzsikát, hogy azt hittem: égből,
Sok könnyem fakadt már szép gyönyörűségből.

De a mandulafát, amikor magában
Áll az Őrhegy-aljban, halavány ruhában –
De a szellőt, mely a temetőhegyekben
Gyantaport lehelt fel borostyánrügyekben –
De a nótát, amit madármódra, nyersen
Szőlőmetsző lányok búgnak ezer versen –
De a tavaszidőt, ahogy ott kinyilik:
Mindenüvé vittem – elviszem a sírig.

Séta bölcsőhelyem körül

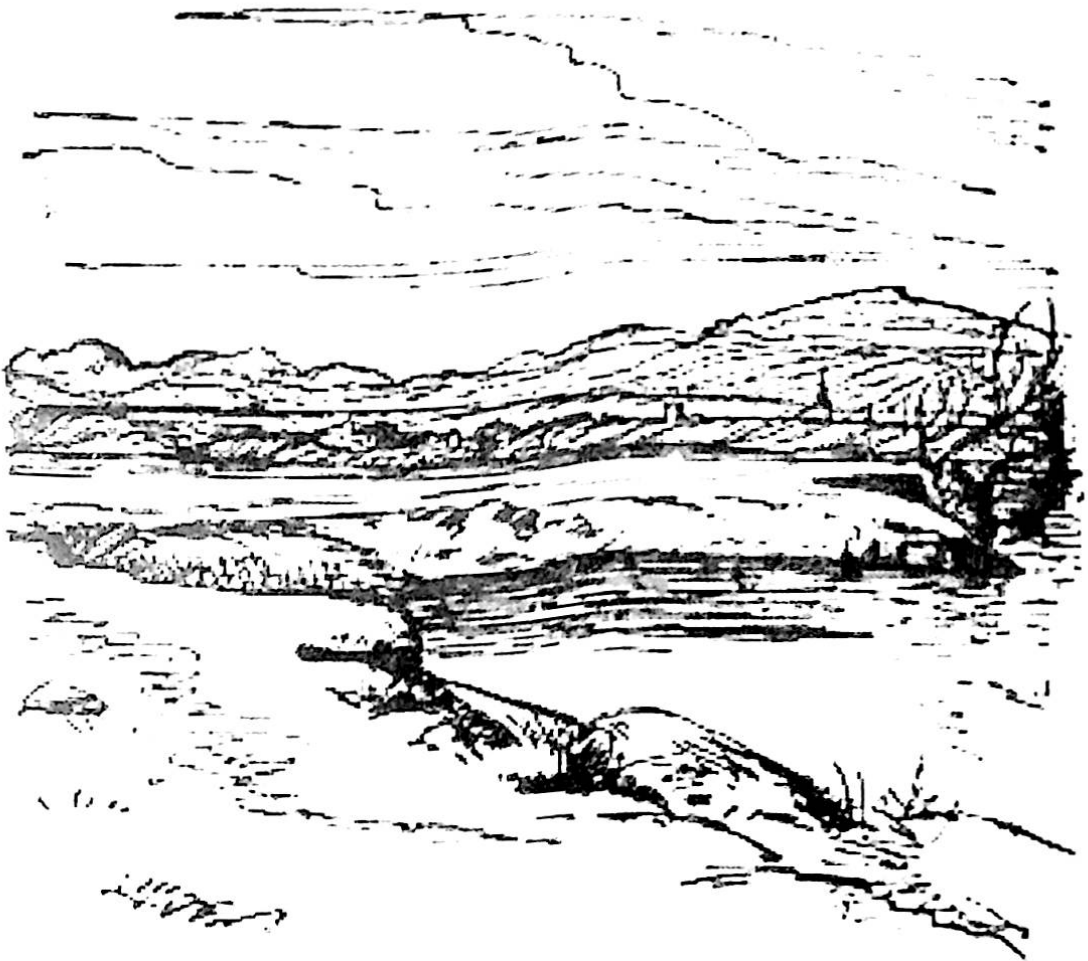
Makkai Sándor

Nagy, lassú méltósággal kanyargó szőke folyam völgyében robog a vonat. Balra táblaegyenes mezők nyúlnak a folyóig, melynek túlsópartjára meredeken esnek le ritkás erdőkkel borított, itt-ott meg egészen kopár, agyagvörös hegyek. A mezőkön dúsan hullámszik a kalász s csillog a napfényben a kukoricatáblák levélzete. Jobbról, egészen a vasút mellett, a Bükkös sűrű lombtengerével borított hosszú dombosor szalad visszafelé a vonatnak. Felette, a távol páráiban, jó messziről az Érhegység fenséges gerince és csúcsai néznek örök farkasszemet a Szebeni-havasokkal. Most a Maros egészen a töltés alá kanyarodik, szemközt mutatja szélesen aranyló szőkeségét, hosszú tutajosor lebeg a hátán, a vezértutajon kis sátor van kifeszítve, tűz ég előtte s ebédet főz rajta egy szál lobogó ingben a tutajosgazda asszonya. A vonat hirtelen hatalmas tölgyerdőbe rohan be, százados faóriások közé, melyek közt mélyen árnyékolt tisztások hűsölnek a Holtmaros temetői csöndjében. Aztán újra kitárul a völgy, most már szélesebben, az erdős dombosor jobbról, a Maros és parti hegyei balról messzire távolodnak s a síkot a vasút és az országút kettős szalagja közepén szeli át. A gyümölcsfákkal szegett úton itt-ott nagy ekhós szekerek döcögnek csengős lovakkal. Parasztok tátott szájjal, ostoba szemekkel bámulnak az ezerszer látott vonat után.

Most a jobboldali lankákon gyümölcsöskertek tűnnek elő s szaladnak föl egy szőlőkkel beültetett sárga hegy oldalán, melynek lábánál, dús kertek közül két torony, egy nagy épület széles fedélzete és háztetők tömege bontakozik elő. A vonat kattogva vágódik át a váltón, átszalad egy kis patak vashídján, liheg, remeg, nagyot fúj és megáll: Nagyenyed.

Kicsi állomás, négy sín párral. Mellette hosszú, magas jegenyesor mered az égnek. Az épület mögött a „Két hattyú” szálloda bárkája, az „omnibusz” áll s néhány „bérkocsinak” tisztelt alkotmány, melynek alapszínét a tavalyi sár adja meg. Lónak tartott sovány, girhes macskák vannak mindenfelé kötéllel és szíjmaradványokkal hozzájuk kötözve. Egymásnak vetett háttal indulnak s csendes döccenésekkel zárandokolnak a város felé.

Kicsi házikókból kicsi utcák formálódnak, egészen falusias, kertes, kutyás utcák, míglen egy óriási, otromba sárga építmény fekszik az útba, apró, szomorú ablaklyukakkal: a „fogda”, ahogy Enyeden az országos fegyházat nevezik. Nemsokára a főútba érünk, melyet „Magyar” utcának

Enyed a Maros-partról

D. Berde Amál rajza

hívnak s közepe maga az országút. Ennek két oldalán kockakövekből rakott „járda” büszkélkedik, jobbfelől hatalmas vadgesztenyesorral. Itt-ott kutak állanak az utca szélén. A házak majdnem mind fölszintesek. A piacon vagyunk. Csak bennszülöttek talpai képesek, bizonyára nemzedéken át örökölt alkalmazkodással kibírni a macskafejeket, melyekkel kövezve van. „Megrázóbb” élményt nem ismerek, mint ezen a piacon kocsikázni. Középen régi bástyákkal és falakkal övezve nagy csillagos tornyú templom sötétlik: a reformátusoké. Szemben vele, egy házsorba építve, mintha a kölyke volna, nézeget föl reá a katolikusoké. A várfalhoz egy sereg házikó lapul, boltok, műhelyek, patika, miegymás. Az északi oldalon magtárszerű behemót épület, hol Bethlen-háznak, hol Apafi-kastélynak titulálják. Enyed tele van történelmi emlékekkel, amelyek azonban többnyire bi-

zonytalanok. Így az előbbi ház mellett, a várfalon kívül vasrácsos sírkert sötétlik, melyben az enyediék tudomása szerint az 1849. január 8-án elpusztított város halottai pihennek. A Kollégium diáksága minden évfordulón ki is világítja a sírkettel szemben levő ablaksorait s szépen zengő szónoklatokkal és dalokkal emlékezik a vértanúkról. E kegyeletes szokásnak Nagytiszteletű Szilágyi Farkas, Nagyenyed első papja se mondhatott el- lent, pedig neki azon a borzasztó éjszakán a templomban fagytak le gyermeki lábujjai s meg is írta a nagy pusztulás történetét. Egyszer hát őt kérték föl a diákok, hogy az évfordulón emlékbeszédet tartson a szentelt porok fölött, a sírkertben. A Nagytiszteletű Úr szép Maros menti dialektusban tartott szónoki remekének következő részletét őrizte meg a diákmemória: „Tisztelt Csantak! Hazzátok szólok, akik ott kucaragtatak a híd alatt Csambardnál, harcaltatak Piskinél, elsők vótatak, ahal futni ... akaram mandani, ahal harcalni kellett, utolsók, ahal harc ... akaram mandani, ahal futni kellett s most itt nyugasztak ...” e szóknál a jeles férfiú megállott, pillanatig küzdött történettudósi, szemtanúi és papi lelkiismeretével s aztán kezeit a távolba terjesztve, messzetekintő szemmel hozzátette: „... vagy ott, a katalikusaknál”. Mert jobb meggyőződése szerint a szomorú éjszaka áldozatait a város déli lejtőjén fekvő katolikus temetőben helyezték örök nyugalomra.

A várral szemben áll a Bethlen Kollégium hatalmas épülete, a kétemeletes régebbi szárny, míg az újabb, a maga idején páratlan arányú és méltóságú front a keskeny Bethlen utcába nyúlik be, melyben a tanári szállások vannak. Ez az utca dombra fut föl, melyen hársak és fenyők közt egy másik emlék áll: annak a huszonnyolc diáknak a sírja, akik 1704-ben fűzfabotokkal verték ki a városból a labancokat. A sírt apám bontatta föl és írta meg jelentésében, hogy a dombon, mint neve, a „Kápolna” is mutatja, valószínűleg kisebb templom állott, mely alatt családi sírbolt rejlett. De a hagyomány tisztelete miatt a jelentést nem hozták nyilvánosságra. A Kápolna-domb tulajdonképpen a Kollégium mögött emelkedő és az egész város fölött uralkodó Órhegy lábujja; magáról a hegytetőről gyönyörű kilátás tárul a városra és a Maros völgyére. A Kollégium hatalmas épületnégszöge és mellékcsoportjai s a régi vár templomával és óriási őrtornyával messzire kimagaslik a városból, úgy hogy a házsorok és csoportok mintegy meglapulnak körülöttük. Különben is egy nagy kert az egész kicsi fészek, melyből fehér szalagokként villognak ki a főbb utcák: keletnek a Magyar utca, nyugatnak a Várszeg utca, délnek a Tövis utca s a Magyar utcával párhuzamosan a Szentkirály utca. Délnyugat felé, a Farkaspatak erdejébe a Tót utca vész bele. A főutcák a piacba torkollnak s távolodó kö-

rökben kisebb közők kötik őket össze; olyan az egész, mint egy keresztespók hálója. Csak néhány nagyobbacska épület emelkedik az általános törpeség fölé, megyeház, kórház, iskolák, fegyintézet, egy-két emeletes magánház. A Maros széles völgyét keletről szegélyező hegyek lankáin apró falvak tornyai fehérlenek: Gombás, Apahida, Csombord, majd a síkra leszállva Szentkirály, Lőrincréve, távolabb megint a hegyeken Kermény Zsigmond ifjúkori remetefészke: Kapud. Nyugaton az Érc-hegység zárja a látóhatárt, legközelebb a Pilis hatalmas, kopasz, tompa háromszög-höz hasonló csúcsa, lábától a városig látszanak, egymás mögött hullámzó dombláncokon a gyönyörű, sűrű rengetegerdők. Pedig messze van: a kis diákok fürge lába hat órát is gyalogol odáig Felenyeden, Kákován, Muzsinán s az Isten tudja még, miféle falucskákon keresztül. Meszebb kéklik és ragyog a Csáklya pompás tömege, olyan mintha óriási, gombolygó viharfelhő lökné fel a fejét a dombok fölé, melyek előre kanyarodva, elzárják a déli határt. Fölöttük csak nagyon tiszta időben, csak mint egy álomkék sejtelem, szökken föl a messziségből a Kecskékő, olyan hegyesen és meredeken, mint egy mitológiai isten dárdahegye. A táblasík völgy dúzzad és kacag a termő élet színeiben s a domboldalokon Erdély legjobb borait adó szőlők mosolyognak. Az öreg, bölcsen csendesen, de örvényeket rejtő ezüst kígyó, a Maros lustán gyűrűzve, kéjesen kanyarogva fekszik végig a völgy ölén, a hegyek ölelő karjai közt. Halkan, leírhatatlan módon, de állandóan zsong föl ide a csúcsra az élet lélekzététele vizek, kövek, növények, állatok és emberek lényéből, az a harmónia, melyben Illés próféta az Isten jelenlétét érezte meg. Annál ünnepélyesebb az a csend, amely itt terjeszkedik a csúcs alatt, a déli hegyoldalon. Ez a nagy álom, a Halál csendje. Századok örömei és szenvedései csitultak el benne boldog-szelíden, ebben a gyönyörű kertben, az enyedi temetőben, ahol úgy érzem, a lelkek váltak fénné, illattá és csenddé.

De most menjünk az élők közé. Ezek között a legtekintélyesebbek, sőt az egyedüli tekintélyek a tanárok, a fejedelmi Kollégium tudós professzorai. Még a polgármester, Kovács Gyula is jórészt annak köszönheti nimbuszát, hogy testvére dr. Kovács Ödönnek, a Bethlen Kollégium renegettudományú hírneves teológiai professzorának. A szerencsétlen Korbuly Kristóf, aki örmény pápista és rőföskereskedő, egyetlenegyszer merte a segédjét a híres professzorhoz küldeni, mikor az még csak kezdett professzorkodni, mint a leideni egyetem legmagasabb kitüntetéssel promoveált doktora, hazakerülvén Hollandiából s kontóra rendezkedvén be ruházatilag Korbuly úr boltjából. A segédnek az lett volna a küldetése, hogy alázattal emlékeztesse a tanár urat a részletfizetésre. De csak addig juthatott el,

hogy: „Nagytiszteletű Tanár Úr kérem, Korbuly úr alázatosan tisztelteti”, mert itt egy fejedelmi kézlegyintés vágta el a továbbiakat e szók kíséretében: „Mondja meg Korbuly úrnak, hogy ezt meg is követelem.” Ügyvédek, orvosok, járásbírák, megyei tisztviselők csakis mint szerény bolygócskák keringhettek e felséges Napok kölcsönzött fényében, nem is szólva a kereskedők és iparosok fajtájáról, akiknek egyetlen élethivatása csak a néma csodálat és a pontos kiszolgálás lehetett a tanárok körül.

Rajtuk, a tanárokon kívül csak az jöhet számba Enyeden, akinek valami bolondsága, félszége, furcsasága van, s így a híres tanárok mellett csak híres bolondok, vagy híres csavargók léteznek a városban, teszem föl Bolond Zsuzsi, aki árnyékban óriási csikos esernyőt hord, esőben pedig födetlen fővel sétál, vagy Illyés, a mellig érő sárgafakó szakállú városszolga, aki a dobot pörgetve, elnyújtott, sivár hangon ordítja: Köz-hír-ré té-tetik! Az öreg süket, mint a föld, ezért beszélgetés közben is rettentően ordít, ennek köszönheti, hogy kikiáltó lett. Vercsei úr se kutya, mert ő az aradi vértanú gróf Vercsei Károlynak a fia és garibaldista, egyébként újságkihordó és az utcán folytonosan fennhangon vitatkozik magamagával, a Habsburgok bűnei körül. „Kángyil” meg arról nevezetes, hogy a vihar által kidöntött óriási gesztenyefát egyedül vitte a vállán a Magyar utca közepétől nem tudom meddig és hova, s hogy a veszett kutyát, amely ráugrott, félmarkával megfojtotta. Egyébként se nem Sámson, se nem Toldi, hanem cigány, a város összes savanyú káposztáját ő eszi meg, mikor már kitavaszdován, a háziasszonyok eldobnák s egy krajcárért akárkinek eljárja a csüddöngölőt. Nem volna helyes, ha megfeledkezném Bethlen Gáborról, aki nem fejedelem, hanem szintén cigány s abból él, hogy a diákok maradék cipőit összetáncolja magának. Történelmi nevét kétségkívül a Kollégiumtól és Bethlen-cipótól nyerte, de fő, hogy maga se tudja már, mi volt az igazi neve. Buffa bácsi se utolsó legény. Ő bizony gyepmester és a Kollégium körül hasznos, de nem jóillatú munkát végez. Diákneve: „hipi”, és ha csak megjelenik az épületben, a nebulók százai kiáltják ezt feléje. Hanem van isteni igazságszolgáltatás is. Egy kis „fika” éppen az esti csengetés végén lohol az immár sötét váron át a Kollégium felé. Akibe pedig futtában beleszalad, nem más, mint Buffa úr. A legényke érzi, hogy veszve van, ijedtében alázatosan, bocsánatkérően és kába reménnyel szepegi: Jó estét Buffa bácsi! Éppen ez kell az éjszaka rémének! Stentori hangon bömböli: Nappal „hipi”, este „bácsi”? És a szegény fika képén, hátán és fenekén a méltatlanul fölgyülemlett gyepmesteri keserv minden dühe kitombolja magát. Hogy különben Buffa úr milyen szellemes legény, azt a következő eset bizonyítja. Az enyedi Kollégiumban, teljesen igazságtala-

nul, a gimnázisták lenézték a képezdészeket, vagyis a tanítójelölteket. Ezt a nézetet Buffa úr is osztotta. Ennélfogva egyik legényének, aki valamit hibázott, talán elszalasztott egy kutyát, ezt a lesújtóan szellemes megjegyzést tette: Alábbvaló vagy egy kipezdásznál.

Városunk adminisztrációja szintén teljesen jogtalanul, de tényleg kihívta a diákok állandó gúnyolódását. Csupa félszeg megjelenésű, vagy fogyatékos ember gyűlt benne össze. Említettem már, hogy a kikiáltó földsök volt. Ami a rendőrt illeti, ő nem volt süket, de erősen sántított a féllábára, úgyhogy a járatlan idegent aggodalmak fogták el az itteni közrendészet gyorsasága felől. Volt egy magasabb rangú, derék tisztviselő, aki megdöbbsentette az embert. Nem volt süket, sánta éppen nem. De nem az arcával jött az ember felé, hanem a balvállával, mintha minden lépésre láthatatlan ellenségeket taszítana fel. Ferde volt a tengelye, s mivel akkora is volt, mint valami torony, a járása félelmetes hatást keltett. Állítólag olyan előkelő állású tisztviselőnk is volt, akinek a feje hiányzott.

A Magyar utca közepe táján, a piac felől nézve a balsoron négyablakos, magas földszintes ház áll: Makkai Domokos rektorprofesszor úr lakása. Tanári szállás, a legszebb valamennyi közt, csak nemrég költözött bele a professzor úr a Bethlen utcából, mert nagy családjának szűk volt az ottani Macedónia. Balról a tőszomszéd három ablakú ház a második református pap parókiája: a tudós és harcias dr. Bartók György tiszteletes úr lakik benne, míg az első pap, Szilágyi Farkas nagytiszteletű úr a várban székel, a templom mellett.

Makkai professzor úr és Bartók lelkész úr elválhatatlan jó barátok. Esténként, a kaszinóból jövet addig kísérgetik egymást egyik szomszéd kaputól a másikig, míg a vacsora kihűl s a feleségeik elunják a folytonos ablakba futást, hogy hívogassák őket. A két úr tudományban, egyházpolitikában, életfilozófiában testvér, s mindketten kissé lenézik Szilágyi Farkas nagytiszteletű urat. Bartók, mint modern kritikai teológus, Makkai, mint történettudós. Ami Szilágyi nagytiszteletű urat illeti, modern teológia ide vagy oda, ő magasan felette érzi magát Bartóknak, mivelhogy ő az első pap, az meg csak amolyan második, mondhatni kispap. És jaj annak, aki ezt kétségbe vonná, vagy ebben a minőségében megsértené őt. Lám, egy Bethlen gróf, talán akaratlanul is, megtette ezt, de fogadom, hogy többet nem próbálja. A gróf úr ugyanis beszélgetés közben többször így szólította meg a nagy papot:

– Szilágyi úr!

A nagytiszteletű úr arca elsötétedett, de kétszer-háromszor valahogy csak lenyelte ezt a hallatlan sértést. Végre azonban kijött a sodrából:

– Gróf úr, úgy látszik, még mindig nem ismeri Enyedet.

– Hogyhogy? – képed el a gróf – hiszen van húsz esztendeje, hogy úgyszólván itt lakom!

– Mert ha ismerné – folytatta a pap –, akkor tudná, hogy vannak Enyeden Szilágyi urak, például Szilágyi úr, a csizmadia, Szilágyi úr, szűcs, én pedig Nagytiszteletű Szilágyi Farkas, Nagyenyed első nagy papja vagyok.

– Tudom, hogyne tudnám, Szilágyi úr – ismétli még mindig gyanútlanul a gróf. De ezzel betelt a mérték. Nagytiszteletű Szilágyi Farkas, Nagyenyed első papja felugrott s e szavakkal hagyta faképnél Őméltóságát:

– Gróf! Én is mondhatnám magának, hogy Bethlen úr, csakhogy én nem vagyok paraszt!

Azokban nemcsak a nagy uraknak, hanem a legkisebbeknek is kötelességük tisztelni a papi tekintélyt. Gyuri, a Nagytiszteletű Úr kocsisa, nem gondozta jól a lovakat. Mivel a nagy pap, elfagyott lábujjaival nehezen tudott járni, tekintélyének biztos tudatában kiált rá a verandáról Gyurira:

– Gyuri, jere ide, hagy üsselek pofon!

– Dehogy megyek istálom, nem ettem meszet! – vigyorog a szemtelen Gyuri. A Nagytiszteletű Úr erre az arcátlanságra szinte lefordul a székről, nem talál szavakat s csak nagy későre tudja kifüstölnögni a feleségének:

– Majd megtanítom én, hogy hagy kell tisztelni Nagyenyed első nagy papját ... a pimaszt!

Szóval Bartók tudóskodhatott, írhatott, vitázhatott, amennyit akart, azért mégis csak Szilágyi Farkas volt az első pap. Nehezen ment a dolog Makkai tanár úrral és általában a tanár urakkal, akik, a kor divatja szerint is, az egész papi mesterséget kissé lóhátról kezelték. De a főbaj az volt, hogy Szilágyi nagytiszteletű úr a történettudományban is nagyobbnak tartotta magát Makkai tanár úrnál. Ezt az öntudatát arra alapította, hogy ő szemtanúja volt a történeti időnek s Nagyenyed pusztulását szemtanúk vallomásaiból írta meg, míg Makkai tanár úr csak a mások könyveiből mérítette a tudományt. Ez a szemtanúkra való hivatkozás lett történettudósi nimbuszának veszte. Makkai tanár úr ugyanis meglepetve olvasta a nagytiszteletű úr könyvének egyik ki-bekezdésében a következőket:

„Egy szemtanú beszéli, hogy amint kidugta fejét az ablakon, azonnal levágták.”

Enyed látképe a Kakasdombról *Vass Albert* olajfestménye (Kovács Katalin tulajdona)

Természetesen ez a passzus lett Makkai tanár úr jóvoltából a könyv leghíresebb része, s hiába bizonyította Szilágyi Farkas fűnek-fának, hogy ez a fatális megállapítás csak nyomdatechnikai hiba következménye, amennyiben a jelzett sorokat nem kellett volna ki-bekezdésbe tenni, hanem az előző mondat folytatásaként azzal egy sorban nyomtatni, mikor is a passzus így hangzanék: „Megölték Nagy Mihályt is. Egy szemtanú beszél stb.” Mivel a szegény Nagy Mihályt és a szemtanút a nyomdász egy ki-bekezdéssel elszakította egymástól, Makkai tanár úr és társai hallani se akartak többé Nagy Mihályról s kizárólag csak a szemtanúval törődtek, végtelen sok keserűségére és bosszankodására a nagytiszteletű történetudósoknak. Más sebet is ejtettek rajta ezek a gonosz tanárok. A nagytiszteletű úr protegált valakit a Kollégium kiterjedt birtokaira, valamiféle gazdasági hivatalnoknak. Az előjáróság világi és papi tagjaival valamennyire tisztába is jött, csak a tanártagokkal kellett volna megegyeznie, mivel szavazataikkal már a tanári karban elvághatták az ügyet. No, nem volt semmi baj, az összes tanárok készséggel beígérték voksaikat, úgyhogy a nagytiszteletű úr biztosra vehette a győzelmet s a választás estéjére előre meg is hívta a tanárokat mind vacsorára. El is jöttek valamennyien. Egyébként, bizalmasan tudatták, hogy ők az illetőre szavaztak. Nagy várakozás között néztek az utolsó tanár megérkezése elé, aki az eredmény kihirdetéséig a Kollégiumban maradt. A nagytiszteletű úr hajlandó volt mindent megbocsátani a derék tanároknak s vidáman ölelgette őket, még javában, akkor is, mikor megérkezett a hírnök, szomorúan rezgő hangon tudatván, hogy a protegált egyén egyetlen szavazatot sem kapott. Nem tudom, a vacsorával mi lett, csak a nagytiszteletű úr szentenciája maradt fenn az utókorra:

– Mindig tudtam, hogy a tanárok tisztességes, becsületes emberek, csak a tanári kar pimasz.

Ez az eset annyira megviselte a nagy papot, hogy napokig szótlán, mérges és szórakozott volt utána, valósággal nem tudta, hogy mit csinál.

Harmadnap reggel Kovács László, a segédpap arra megy be a parókiára, hogy a nagytiszteletű asszony szemei ki vannak sírva, a papkisaszony nem fogadja a köszönését, a nagy pap pedig dúl-fúl. Az egész ház fel van fordulva, egy félóra múlva meri csak tisztelettel megkérdezni:

– Valami újabb baj történt, Nagytiszteletű Úr?

– Hogyne történt volna, gyilkas teremtette! – fakad ki a nagy pap. – Talvajak vannak a házban! Ellapták a fél strimflimet!

– Vajon jól megkeresték? Hová tette az este a Nagytiszteletű Úr? – buzgólkodott Kovács Laci.

– Ne bosszantsan, káplán úr! Ellapták, ez az igazság... Hallgasson ide! Az este mikar vetkeződtem, folytan azokra a pimasz tanárokra gondoltam, de azért mindent rendbe tettem. Reggel is csak a tanárokkal ébredtek, eszen a méreg, hogy milyen cudarul becsaptak, de közbe csak húzom a strimflimet rendesen, ahogy szoktam. Mikar a másikat akarom húzni, hát gyilkas teremtette, nincs sehol. Se a széken, se a cipőbe, se az ágyba, se az ágy alatt, csak a harisnyakötője van a kezemben, azt se tudom, honnan került oda... Felforgattam az egész házat, a cselédekét kivallattam, Giza sírt, Gizi méltatlankadatt, én kiabáltam, de a fél strimfli sehol! Biztas vagyok bene, hogy valamelyik tanár lapta el...

... Másnap reggel Kovács Laci arra érkezik, hogy a papkisasszony mosolyogva köszönti, Gizi néni derülten csatarázik a konyhán, a Nagytiszteletű Úr pedig már messziről kiáltja:

– Gyilkas teremtette, hát nem meg mondtam, hogy a tanárok a hibásak?

– Hogyhogy? Tán megkerült a tolvaj?

– A tolvaj, az nem, de a strimfli igen. Amíg a tanárok pimaszságán elmélkedtem, elmerülve ebbe a feneketlen mocsárba, mind a két strimflit a jobb lábamra húztam fel. Este vettem észre a vetkezésnél.

A szerencsés kifejtlet után a Nagytiszteletű Úr elég vidám hangulatban kocsikázott a polgári leányiskolába, hogy ott vallásórát tartson. Használt a kedélyének az is, hogy a naptárban megállapította: a jövő kedden Húshagyókedd van, tehát vakáció, s így akkor a vallásóra is elmarad. Óra végén, mikor ezt a leánykák tudomására akarta hozni, szerencsétlenségére megint eszébe jutottak a tanárok s emiatt így szólt merengve:

– Mivelhogy kedden Áldozócsütertnek lesz, hát nem tartak órát.

Az enyedi tanárok, az apám is, nagy negyvennyolcas politikusok és Habsburg-ellenesek voltak. Ez is kiapadhatatlan forrásává vált Szilágyi Farkas gyötrelmeinek, aki negyvennyolcas „szemtanú” létére örök kormánypárti volt. Kétkelkedtek hazafiasságának őszinteségében, mert akkor hazafinak csak a negyvennyolcasok tartották magukat. Ez a kétkelés lett az oka Szilágyi nagytiszteletű úr egy szomorú kudarcának.

Jött a nagy jubileumi év, 1896. Az ezeréves ország örömmámorban úszott, országos kiállítás rendezett, szobrokat állított és szavalt az örök dicsőségről. Enyeden a jubileumi istentiszteletet természetesen Szilágyi nagytiszteletű úr tartotta. Jó előre elkészült szónoki remekével, melynek így kellett volna kezdődnie: „Miképpen Mózes bevezette a zsidókat Kanaánba, azonosképpen vezette be Árpád a magyarokat Magyarországba.”

Hazafias istentisztelet lévén, az ifjúsággal együtt kivételesen az egész tanári kar megjelent a templomban. A Nagytiszteletű Úr azonban csak addig jutott el zavartalanul a szónoklatban, hogy „Miképpen Mózes...”, mert e szavaknál véletlenül találkozott a tekintete a tanárok gúnyos pillantásaival, melyek azt nyilasták feléje: Te akarsz hazafias beszédet tartani? A Nagytiszteletű Úr oly világosan olvasott a tanárok szemében, hogy abban a pillanatban belezavarodott a beszédbe s felséges párhuzama Mózes és Árpád között így ütött ki:

– Miképpen Mózes bevezette a magyarokat Kanaánba, azonságaképpen vezette be Árpád a zsidókat Magyarországra.

*

... De Makkai professzor úr éppen ebben a percben mégiscsak rászánta magát, hogy elváljon Bartók lelkész úrtól s belépett a lakása kapuján.

Enyeden nincs csatornázás. A boltozott kapualjból árokban fut kifelé a víz: kékítő víz, meg szürke, habos szappanlé. A papírhajócskák vidáman libegnek rajta a nagy világba, kár hogy hamar megfeneklenek az utca árkanak vadgesztenye zátonyain.

A kapualjból jobbra két lépcsőn a „forczimerbe” lép a tanár úr. Ez sötét hely, a „cigány” itt lappang este, hogy a zsákjába dugjon, ha túlságosan rossz volnék, pedig sokszor az vagyok. További lépcsők következnek az előtérig, melyből a dolgozó és a „nappali” szoba nyílnak az utca felé, míg be, az udvarnak a nagy ebédlő, egy kis éléskamrával, aztán legbelül a hálószoba. Az ebédlő előtt széles, nyílt tornác fut végig, a konyha és a nagy kamara felé. Van még udvari szoba is, meg pince, amelyben igen gonosz, vérszomjas kísértetek laknak.

A nagy ebédlő ovális asztala körül most is, mint mindig, sokan ülnek. A szülők meg kilenc gyermek, szép társaság, de néhány rokon diákocská is itt étkezik, aztán a két nagyleány gavallérjai is, meg néhány betoppant vendég. Átlag vagy húsz a rendes létszám.

Vacsora alatt nem szabad beszélni, gyermekeknek azután se az asztalnál, de mikor csak a gyümölcs meg a bor maradnak az abroszon, a felnőttek beszélgetnek, főleg kérdeznek és a tanár úr felel, hosszasan, élénken, fűszeresen anekdotázva.

Ma este, szokása ellenére, még akkor is eszik, mikor már mindenki végzett az étellel s a terítéket is elszedték. Kövér füstölt sült odalast eszik kocsiskáposztával.

Egyszer csak betoppan Bocz doktor úr. Különben is mord ember, én erősen félek tőle. Rávillan a szeme édesapámra, aki, jól látom, visszareszti a villáját a tányérjába, szép kövér oldalas falattal.

- Hát te mit eszel, Domokos? – hördül fel Bocz doktor úr.
- Látod. Oldalast, kocsiskáposztával.
- Hát nem megmondtam, hogy tejes puliszkát vacsorálj?
- Azt már megettem – hangzik a válasz.

... De én már nagyon álmos vagyok s anyám öléből átvesz a „vendégasszony”, hogy a hálószobába vigyen. Kis rácsos ágyban alszom. Nem szeretek elaludni. Rendesen csak a „cigánnyal” való fenyegetésre húzom fejemre a takarót. De ma nem bírok ébren lenni. Mire az ágyba tesznek, már alszom is.

... Reggel van. A hálószoba üres. Mindenki kiment már. Egyedül vagyok. A nappali szoba üvegajtóján át fantasztikus árnyak vetődnek a menyezetre, egymást kergetik, gyorsan, gyorsabban, rohanva. Az utcán elmenő emberek és kocsik árnyai, vagy talán tovasuhanó álomrémeim, akikkel mindig annyit viaskodom az éjszaka országában?

... A hátsó nagy udvaron megyek a kertbe Máriával, aki a „dadám”. Gyönyörű rejtelmes kert, egész világ. Fölfut az Órhegy lábáig. Édesanyám ezerszínű virágtáblái és rózsái közt aranyhátú bogarak és tündéri lepkék várnak. Kár, hogy méhek is. A kert közepén sűrű fenyőcsoport, az út a szélen visz el a veteményes és gyümölcsös részbe. Lábujjhegyen settenkedünk át Máriával a fenyves mellett: ott benn ül édesapám Kovács Ödön bácsival és beszélgetnek. De most már túl vagyunk a fenyvesen és hajrá, Mária, kiáltsunk egy nagyot az égbe, mert ez itt a paradicsomkert: édes körték, almák, barackok édene ...

– No, ezeket még a zsebembe rakom, hogy később is legyen, s most fussunk fel a kert tetejébe, a „filegorjához”. Ez a világ legszebb helye. Mesebeli kastély, cifra, faragott tetővel, sokszínű üveglablakkal, melyeken keresztül, ha akarod, lángba borul az egész világ, égnek a fák, a hegyek, a felhők és az emberek: de ha ez nem tetszik, láthatsz zöld eget, kék fákat, sárga vizeket, rózsaszínű embereket. Mert varázsló szellem lakik itt fenn, csak hogy nem lehet látni, mert a sok szín közt elrejtőzik. Már a „prikulics”, aki a filegorja pincéjében lakik, „bestelen” gonosz dög és éjjelente látni is lehet. Minya, a darabont látta, amint kibújt az ablak rácsa közt. Olyan, mint egy fekete kutya, a szeme helyén két nagy parázs. Irtózatosan félek tőle, s csak azt nem értem, hogy a bátyáim hogy mernek szeges karókkal benyúlni a pince rácsán s kihúzogatni a télire eltett almákat? Hátha a prikulics megfogná a karó végét s berántaná őket? De ők csak ka-

A Bethlen utca

Holányi Júlianna rajza

cagnak ezen. Ők Budapesten is jártak s megnézték a nagy kiállítást. Éppen azon fúrnak-faragnak, hogy amit láttak, azt most kicsibe megcsinálják s kiállítsák itt a filegorjában. Már készen van néhány kis szekér és az ökrök is, papírból kivágva.

Mikor minden el lesz rendezve, a filegorját ki fogják világítani és vendégeket hívnak a kiállításra. Az ünnepély után pedig minden az enyém lesz ...

A nap ragyogva süt a filegorja ablakaira. Látom a lángoló vörös eget, a tündéri kék mezőket, a varázsló szellem csodaszíneiben ragyogó világot s lelkemen mint a harang, csendül át az ígélet szava: „Minden a tiéd lesz.”

Erdélyi Helikon, 1931

Az álorcás magyar

*Bethlen Gábor halála
háromszázadik évfordulójára
Makkai Sándornak*

Reményik Sándor

A magyar erő roppant ormain
Jártatta hideg, szomorú szemét:
Mohács mögött, ország-halál mögött
Csillogtak messze Mátyás csúcsai...

Rajtuk jártatta szomorú szemét,
Róluk álmodott szörnyű éberen:
El nem ragadták álma paripái,
Önuralom zablázta zordonul.

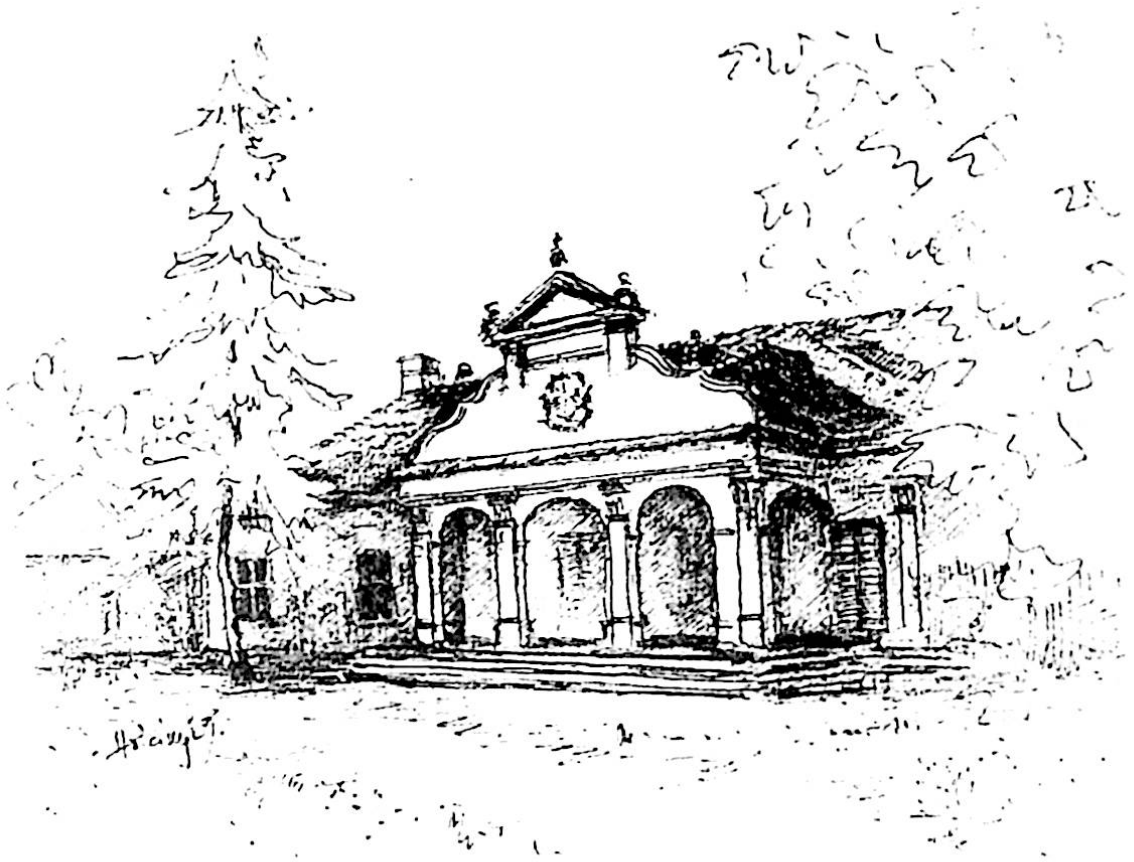
Tudta: ütközni nyílt hely nincs sehol,
Sem döntő diadalra rónaság,
Sziklák közt folyt véres bujócska-játék,
Erdélyi farsang, komor karnevál.

Az új mulatság új magyart kívánt.
Nem ledübörgő felvonó-hidat,
Nem egy ellenség ellen egyenest,
Fedetlenül kirontó Zrínyiket.

Az új mulatság más magyart kívánt:
Kardos magyart, de álorcásat is,
Sok ellenség közt zúzott csontjait
Bölcsen forgató, „praktikás” magyart.

Ő lett az új, az álorcás magyar,
Ki váltogatott, száz álarc alatt
Híven hordozta s változatlanul
Örök-egy arcát, a faját, Istenét.

Sziklák közt folyt véres bujócska-játék:
Előre két lépés, meg vissza három,
Kettő kelet, kettő nyugat felé...
Csillogtak messze Mátyás csúcsai.

A csombordi Kemény-kastély

Holányi Júlianna rajza

Előre két lépés meg vissza három,
Kettő kelet, kettő nyugat felé:
Az ördögökkel kellett cimborálni
Látszataból néha, – mindig Istenért!

Ő lett az új, álorcás magyar,
A kérdező: Ki látott engemet?
Az alkudozva is félelmes úr,
A hajlongva is töretlen gerinc.

Messze maradtak Mátyás csúcsai,
De Erdély épült az álarc alatt
S a magyar mérleg egyensúlya lőn
Világ-súlyok vak zuhanása közt.

Enyed és környeke a festő szemével

Vass Albert

Enyedet, e kis történelmi kultúrvároskáját a Maros-völgynek és környékét, nem volna érdektelen, ha egy kissé a piktor szemével is bejárnánk, azokat a látnivalókat és érdekességeket, amelyek kedvessé, széppé és feledhetelenné teszik az itt született, itt élő, vagy innen elszármazott embereknek emlékeit s úgy belevésődnek a szívekbe, hogy a ragaszkodás helyekhez és'arcokhoz talán sehol sem erősebb, mint éppen Erdélyben. Minden vidéknek megvan a maga sajátos adottsága, ami köt, vonz, beleszövédik a'legelrejtettebb rekeszekbe a léleknek és agynak, s elkísér mint a puha, tapadó árnyék, és visszahív, visszahoz gondolatszárnyakon, vagy robogó vonaton, bármilyen messze is vetődne tőle ezen a világon.

Enyed is úgy él az enyedi ember szívében, mintha nem is lenne a világnak szebb és kedvesebb helye ennél; világ közepének tartja a beszéd, s ha talán nem is elég komoly, vagy világos ez az állítás, kell hogy benne mégis egy kis rejtett zamat, ami édes, tele van az ölelés és melegség ezer illatával és derűjével, s ez a fiatalos lüktetés, ami így kiárad emberekből és falakból, erdőből, hegyekből és vizekből, csak még hihetőbbé, igazabbá teszi a mondást, s éltető hatása egyformán folyik szét fiatalnak és öregnek az ereiben.

Igen öreg város ez. Nagy múlttal, nagy örömmel, és még több szomorúsággal és csapással az idők folyamán, amik érték, aszerint, hogy simogató, vagy ostorozó kedvében volt-e fölötte az Isten. Hogy a jelene és jövője egyre bizonytalanabb és szürkébb, ez már az új idők mostohasága; s ha az új szellem, új erők más-más orientálásokat idéznek is elő, mégsem tudják elmosni a múlt értékeit és ha itt-ott porlanak is már a vakolatszemek, málik az évszázados téglá anyaga és keménysége, megmarad a lélekben a dal, mese, a beszéd ereje – amit bár töredezetten és foszlányosan adnak is tovább szájról szájra –, velük ott élnek még a hegyek, az újuló erdő, a kövek, meg millió és millió fűszála és virágja a rétnak, aminek éltető tüze megfejhetetlen módon belelopja magát az anyatejbe, s a serdülő, játékos gyermeknek így nőnek egyre teltebbé, szebbé és boldogabbá évei. Virágba borul az ifjúság s a szüretelő nótákból jut bőven az öregek lehiggadt életébe is, amit mindnyájunknak, itt élő és innen elszármazott, de visszavágyó embereknek ajándékoz az Ég.

A római fürdők környéke

Dóczyiné Berde Amál rajza

Talán legelsősorban a szőlőtermelő városka aranyhegyét kell megemlíteni, az Őrhegyet, amely régi napok zivataráiban annyiszor vigyázta a várost, őrizte annak lakóit, s ma egyhangú, bortermő éveket él csak, amelyek néha szűkek, néha bőségesek. Ha szét akar nézni a gyönyörködni vágyó ember a város felett, az Őrhegyre sétál, amelynek könnyű és kényelmes az útja, nem kerül különösebb fáradságba, s akiket érdekelnek a távlatok, a párás, opálos, levegős színek, azok innen gazdag változatban juthatnak hozzá. Gombás és Apahida felé a legszebb a látás tavaszkor, amikor ibolyalilába öltöznek a hegyek s rajtuk friss szökkeléssel lopakodnak felfelé a smaragdzöld búzatáblák; itt-ott még rőtpiros foltok – elnyűtt, tavalyi tarka ruhafoszlányok a hegyek hátán s lent a mezők üde zöldjében lassan hempergeti magát a kanyargó Maros. A fákon még nem látni lombot, csak a fűzeken szép sárgászöld színekben van életindulás, s ebbe a súlytalan könnyedségbe éles feketén vág bele a vasúti sínek merev, egyenes vonala, mintha ezt a tavaszindulást kihangsúlyozni, aláhúzni akarná. Szétszórtan ténferegnek száraz, sötét törzsű fák, amint csapzott ágaikkal mereven bámulnak egymásra; míg fent, az egész kép felett, sötéten és céltalanul csó-

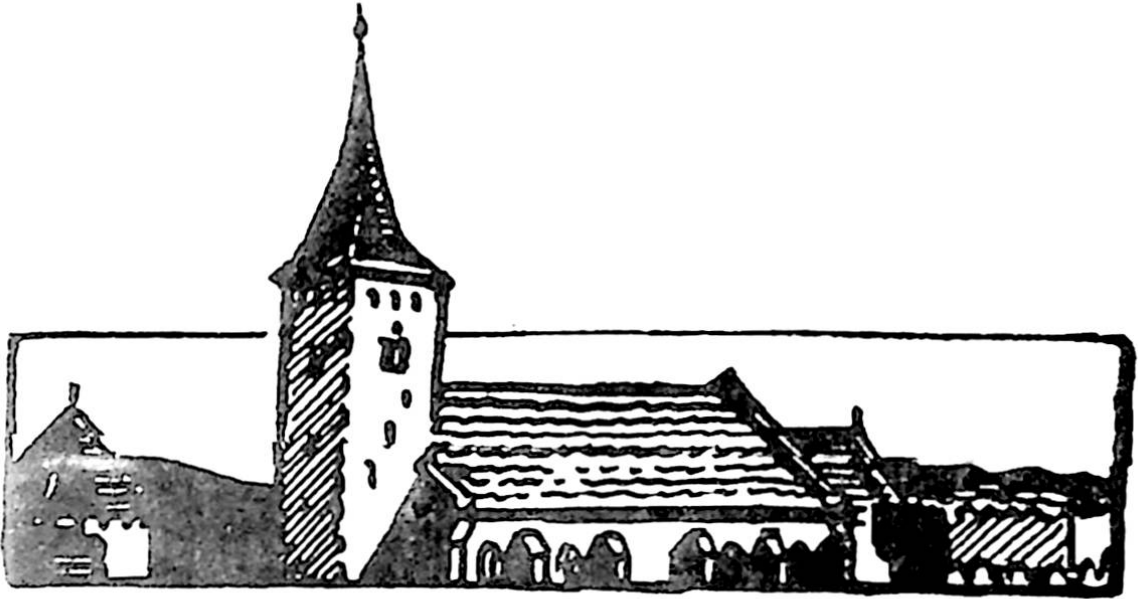
kák vitorláznak, még dermedt és rekedt a hangjuk a téltől, s átérzik rajtuk az éhség – nem találnak a képbe, s így a festő hirtelen lendülettel könnyű felhőket dobál helyükbe a ragyogó, tavaszi égre.

Csombord, Dombtetőn a templom, fehérek a falak, s olyan karcsú és hegyes a tornya, mint egy felkiáltójel. Alatta vályogvető cigányok zsúpos házai, amelyekből ajtón és tetőn át menekül a füst. A tűz körül purdék mászkálhatnak, és pipás, vakaródzó vének kedves szavakkal éltethetik egymást a nehéz, savanyú szagú, de legalább meleg füstben. Hirtelen zökken a szem, amint leszalad a hegyről, keresi a hidat, amely átenged a vízzen, komp járja az utat helyette; fölötte sötéten és zölden a park, jó közel a vízhez, hogy a fák nézegetni és rendbehozni tudják magukat, ha néha a szél összeborzolja őket. Érettebb, inkább nyári, vagy őszi téma, búzát érlelő júniusban, vagy szomorú szemű októberben, amikor elindul játszani az ökörnál a földeken, s amikor fáradtabbak, egyszerűbbek, barnásabbak a napok régen, s az öreg halász árván és fázósan álldogál, mint gólya a parton, ha nehezen kerül a tarisznyába étel.

Olyan a január, mintha a telet akarná kicsúfolni. Se íze, se ereje, rendetlen, sőt, egyenesen piszkos az öltözete. Ami hűvösség van benne, azt tisztán csak azért teszi, hogy fogyjon az embereknek a fája. Hová lettek a téli örömök, a csilingelő szán, a fehér hegyek s őszi vetés hogy maradhatott így ki takaró nélkül? Az öregek, akik álmos tűzű kályhák mellett szunyókálnak ebéd után, kedvetlenül pillantanak ki ébredéskor az ablakon, ahol még álmosabb a világ, mint ők, s ahova olyan szeretettel és szomjússággal szoktak lélekben és gondolatban elcsatangolni, hogy egy kissé megjárvák magukat uzsonnaidőig a jókedvű téiben. Bizonytalan vagy, barátom, január és egészen érthetetlen. Pedig egy kis önérzetre is mehetne a dolog, kedvesem, utóvégre holmi gyűrött arcú télkufárnak te sem akarnál lesülyedni, hogy esetleg bolondnak tartsanak téged is, mint áprilist szokták tartani az emberek.

Így. Ennyi és ilyen barátságtalan érzelmekkel indultam el az Őrhegyre a cikkem folytatása kedvéért, hogy egy kissé körülnézzek és közelebb férkőzzek ehhez a szokatlan viselkedéshez, s találjak valami magyarázatot, esetleg mentséget ifjú barátom számára.

Állok a tetőn. Kék függöny van előttem, s emögött kissé valóságzerűen lebeg a város, a fények szordínos meseszerű játékaival, amelyek olyanok, mintha messzi keletről csalta volna valaki ide őket. Keresem a varázslót, hogy megköszönjem neki ezt a különös világot, amely sokkal szebb és értékesebb volt nekem egy agyonhavazott tájnál. Ez a különös, mindent átfogó kékség, ahogy függönyként zárja körül a várost, feloldja a

A református templom

Dóczyiné Berde Amál rajza

keménységet, súlytalanná teszi a formákat, megszűnik a rögzítettség és olyan délibábos libegéssel úszik minden, mintha tovatűnni készülne a következő pillanatban hegyeken és távlatokon túl, vissza a keleti csodák felé, ahonnan jött és csak delejes intésére vár a rejtelmes mosolyú Mágusnak...

Késő délelőtt. A kéményekből szorgalmasan szállnak a füstök, melyeknek a színe sötétebb kék, vagy szürke, vagy élesen sárga, aszerint, mennyire és hogyan éri őket a nap. Mindegyik lefelé veszi az irányt, mint ha segíteni akarna kékebbre festeni a világot a házak között. Háttal ülnek felém a házak. Csak a tornyok állnak lábon, de azok sem igen nézegetnek errefelé, mind szembe vannak arccal a nappal, süttetik magukat, követve szemmel, hogy kapaszkodik fölfelé lassan a fényes tányér az égen. A nap pályája már meredekebb, de ereje nincs, megtörik útközben a sok pára és az égre szélesen keresztbe húzogatott felhők között, amelyek úgy titkon csipegetnek, lopogatnak a tűzből séta közben. Vizenyős, sárgás az ég, az oldalak felett, s a tört fények üveghegyeket varázsolnak elő, amelyek finomak, könnyűek és tetszés szerint kergetik egymást a lazúrok ezüstjében. Finoman dekoratív a hatás. Gazdag kedélyűek a megtört fények és éhesen kergetőznek házak és tornyok tetején, vibrál a levegő és olyan különösen szép az árnyékok komorsága és hidegsége mellett a kontúrok apró, tarka nyugtalansága. Kékesen szürke világ, de ebben a tompítotttságban finoman érvényesül a leegyszerűsített szépség. A fokozottabb intenzitás skáláján, ahol nagy ellentétek domborítják egymást, sokkal lobbanékonyabbak a

szemek s a valószerűbb formák, még bódultabb színek hamarabb érvényesülhetnek; itt szerények és egymást hangolók még a rideg árnyékok is, egy húron és mélyen játszanak pizzicatókat valőrök, amelyeket észrevétlenül irányítanak valahonnan a felhők közül.

Közvetlenül előttem szőlőkarók hatalmas tömege, sorba vannak igazodva, mint a katonák. A színük szürke, s egészen beleillenek ebbe a békés délelőttbe, amely átfog mindent, s ha nem ütné az óra az időt, még reggelnek könyvelném el az egész hatást. Hosszúak és egyenesek ezek a karók, s ahogy felnézek rájuk, esetlennek és görbébbnek látom az öreg tornyot, mint eddig, amely ezelőtt sem lehetett valami sudár, de most ennyi egyenes mellett nem csoda, ha jobban kitűnik és aggasztóbbnak látszik a ferdesége.

Lent a Kollégiumban mérni lehetett a csendet, mintha a falak is befelé figyelnének a tanulókra; csak egyetlen szolgálóforma alak tologatja magát előre-hátra az udvaron, alig él, árnyék az árnyékban.

A tornyok és tetők felett tovább lüktetnek az opálos fények; kopasz fák, szanatórium, kaszánya és túl, messze kinn a mezőkön mértani fényvonalak összevissza, keresztül-kasul, vizes nyirkos nyomai az árkoknak a szántások és vetések között. Szentkirály mögött az ezüsthegy már egészen nyakába lóg a kastélynak, mintha bele akarná mártani a tornyot a Marosba, amely túl közel lehet hozzá, mert páracsíkjelzi útját. Az oldalakon már alig vannak hófoszlányok, nagyon kopottak, s ha hirtelen szél kerekedne, az sem vinné őket nagyon messzire hermelinajándéknak.

Ebbe a szín- és vonaltompítottságba hirtelen belevág idétlen hangján valahonnan egy favágógép, csúnyán sivít a hangja, amitől – a párától már amúgy is síkossá lett tetőkön – megcsúsznak a felriadt napsugarak, s beleborzolódnak a házaknak még nyugodt síkjaiba. Megbokrosodnak a fények is, elvesztik az opálosságukat a tónusok, és a kék lazúrágyából a hangulatnak lassankint földszínűvé válik a világ, amit barna, fakószürke, megpergelt cserépszínek tarkítanak kissé, hogy ne legyen éppen annyira kopott kinézésű a város.

Megbékélve indulok lefelé a tetőről. A lazúros hatás felszívódott, ami még megbújva rejtőzik házak és kövek között, azt tartogatom szóval és szemmel, hogy egy kis illatot vigyenek a többi részletek közé. A fény végigifolyik a Tövis utcán és szép sárgára festi a járdákat is. Feljebb az utcán két szekér kerget egy autót, az egyik ház kíváncsian bedugja a fejét, amitől nem látok tovább. A gőzmalomból erős, dubogó hangok jönnek; a Kollégium udvarán élesen szól a csengő, a diákokat gyorsan szellőztetik ki

magukból a falak. Fölengednek az árnyékok, s körülfoly mindent teltebben és erősebben a nap.

Ahogy ereszkedem lejjebb, egyre nő és emelkedik a város. Közel állok a temetőhöz, nézem a kis csoport fenyőt, amely őrködik az álmai fölött a pihenő lelkeknek; sötétek, komorak, a szélsőt mintha külön gonddal csipkézték volna ki a jó szellemek.

Szarka csörög. Visszanézek a tornyok felé. Dolgozik köztük már javában a nap, az ablakszemek még vígan hunyorgatnak hozzá. Egyre lejjebb csúszik a háttér, a tornyok nőnek, s az előtérben a karókat már nem tudom megállítani, hogy bele ne nyúljanak az égbe. Igénytelenek lettek a tornakerti fák, pedig őszi milyen boldogan dobálják maguk körül a színes leveleket, ha a dér egy kissé tartósabban, szenvedélyesebben megcsókolja őket. Mögöttem fekete szilvafák itt-ott, a barackok teteje meg krappos, mint a tavalyi fűz a vizek mellett.

Beérek a temetőbe. Törpe fenyők, bokrok örökzöld, japánbirs a márvány- és terméskövek között. Lassan kikerülök a Csáklya felé, amelyek szépek, fiatalosak, frissek, s jókedvűen tekingetnek hősipkájuk alól a sáros, szürke város felé. Száraz, régi füveken járok, amelyek közt sok a vakondtúrás. Az egyik előtt sárgászöld színű nagy kandúr üldögél, zsákmánya mi lehet ilyenkor?, vagy kicsalta-e a nap, amely az állatot is meg tudja tévesztetni, ha néha melegebben süt?

A fejem felett és továbbá a kis fenyves felé, teljesen kék az ég. Elindul egy kis szél, próbálgatja a száraz fűszálakon az erejét, majd hirtelen beleköt két fenyőbe, de látva, hogy nem adnak a tűlevelek hangot, nagy lendülettel felszalad az előttem levő hosszú akácon, amely vékony és a fenyők fölé hajlik s a rajta levő száraz leveleket kezdi rázogatni, és úgy örül neki, mint a gyerek, hogy végre lármát tudott kicsiholni valahonnan. Oldalra nézek, látom a kandúrt, amint lassan halad lefelé a sírok között, narancsvörös testére néha úgy verődnek reá a sugarak, mintha ki lenne gyúlva az egész állat, és lángot fogott volna a szőre.

Elkészültem. Dél van. Kondulnak a harangok, s én távozóban a csend és béke országából, alázatosan megemelem a kalapom az egyik legöregebb sír előtt.

Enyedi Hírlap, 1941. január 26 – február 9.

Álom a Sétatérről

Jékely Zoltán

De szomorú a régi Sétatér!
Ősz van, szomorú ősöntúli ősz;
összenéznek a régi-ismerős
juharfák – „lám, mindenki visszatér!”

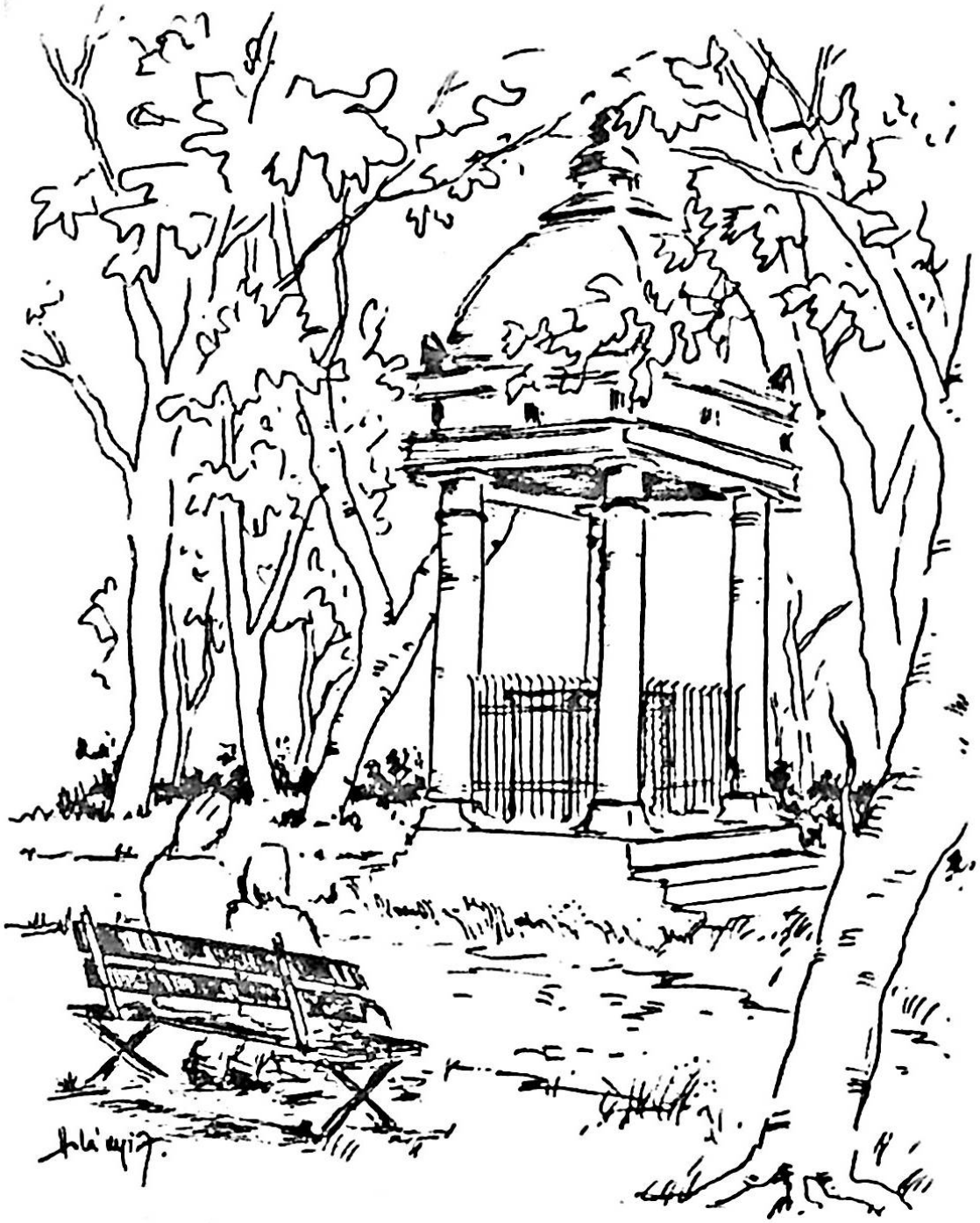
Ihol a vén koldus-patkolta tönk,
ihol a kőpad, mely sírkő vala,
ihol a Sétatér alkonyata,
melybe ismét belemerülhetünk!

Minden itt van, mi örökkön-örök
a Sétatérben – itt a Táncterem,
gyermekszívemnek füledt rejtelem;
s lobog a holdvilág a fák között.

– De hol vannak a régi karikák,
s labdáink is hová gurultak el?
A régi baka vaj' hol menetel,
ki itt ölelte este Rebekát?

Hol van a négy sétáló öregúr,
kik hetkén néztek a lányok után;
hol van szegény Britt, legelső kutyám,
akit sintérnek adtak álnokul?

Hol a sétatérvégi kis család:
két felnőtt, két gyerek és két öreg?
Zokogjatok, zöld mohú sírkövek,
zokogjatok, fosztott fekete fák!

A sétatéri Diákemlékmű

Holányi Júlianna rajza

Enyedről mesél unokájának, Bálintnak

Szentimrei Jenő

...Megvan ez a város most is. Magyarul Enyednek, románul Aiudnak hívják. Ha arra jársz... nézz ki az állomásra. Szép, virágos, emeletes épület, mellette nagy raktárak s ezek mögött a város. A vonat tovább Tövis felé, félig körbenyargalja. Meglátod akkor ablakából csaknem egészen. Úgy fekszik, mintha a Maros lapályáról egy óriás tenyér felemelte és a nyakába akasztotta volna annak a mögötte emelkedő hasas szőlőhegynek, mely szoptató mellét odatartja a városnak: igyátok, enyediék, gyermekeim, szívesen kínálom. Őrhegynek hívják ma is ezt a hegyet, s az ő délnek nyitott mellén terem a jó enyedi bor. Ez a bor hatalmasabb uralkodó volt Ferenc Józsefnél. Azokban a kocsmákban és azokban a magánházakban, ahol ő uralkodott elég volt egy fél literrel meginni belőle, s az embereknek kinyílt a szája. Elkezdték szidni a bécsi királyt és a dolognak rendszerint az lett a vége, hogy rázendítettek a Kossuth-nótára. „Ha még egyszer az izeni, mindnyájunknak el kell menni.”

A Szénapiacon laktunk, szemközt a forgalmas vizimalommal. Házunk előtt olykor a gyalogjárón is naphosszat kérődztek nagy, jámbor bivalyok az őrletésre váró szekerek előtt. A fél város tejelő és igásállatait naponta kétszer a tér közepén álló gémeskútra hajtották itatni. Ezek hol sárrá dagasztották, hol mély porszőnyeggé taposták szét az úttest kerékvágásait, rögeit. Ott vakaróztak házunk sarkánál. Korlátot kellett csináltatni keményfa gerendákból a ház elé, hogy ki ne döntsék a falát.

Városon éltünk és mégis falun. A két életforma egyeztetése volt az asszonyok gondja, foglalatossága. Szellőztetni nyaranta csak kertre nyíló ablakon volt tanácsos. Így is alig győztük törölgetéssel és légyfogókkal.

...

De legnagyobb élvezetem az volt, ha elébe mehettem az este hazatérő bivalycsordának, amely nyaranta hatalmas port verve ott cammogott végig az esti korzótól népes Magyar utcán. Kiválogattam a sikátorunk bejáratánál a magunk bivalyteheneit, és a legszelídebb hátára kapva, hosszú ostorral kitereltem őket a Szénatérre, itatóra a nagy közös gémeskúthoz. Ott a többi szénatéri gyerekekkel versenyt húztuk a vizet az állatoknak, míg a szomszédoktól is odasereglt jószág kísérői – darabontok és szolgálólányok – egymással hancúroztak a kút körül. Természetesen hazafelé is

A Burg

Holányi Júlianna rajza

„bivalyagolva” tettem meg az utat nagy büszkén a sikátorból nyíló csűrök kertünk kapujáig.

Nagyszüleim két utcafrontra néző telkei belőlünk, gyermekekből kétéltű lényeket alakítottak ki. A Magyar utca felé az úri népekkel barátkoztunk. A Szénatéren túlnyomórészt gazdálkodók és kisiparosok laktak, vagy a tér túlsó végén magas kőfalakkal körülvett állami fegyintézet közelségére való tekintettel, fegyőrök és a fegyházi rabmunka kívülről alkalmazott munkavezetői. Szemközt velünk a malomárok túlsó partján, tímárok áztatták és húrolták a kikészítésre váró állatbőröket, koronként szörnyű bűzzel árasztva el az egész környéket.

Mindazonáltal az én emlékezetemben úgy él a Szénatér, összes örömeivel és bánataival, mint a Pál utcai fiúkban a Grund.

Városok, emberek. Kriterion 1973.

Nagyenyedi fügevirág a Bethlen Kollégium kapujában

Sütő András

Az ember hasznos élete, akár a gabonamagvaké, azzal a törvényszerű – rendszerint mégis váratlan s némelykor a boldogsághoz hasonlatos – fordulattal indul, hogy a mindenkori szolgálatos kezek begyűjtik.

Behordják valahová az eszmék szérűire.

Ínséges időben, ha többre nem futja: az ég alól – szétszórtságból – ég alá: közösbe. A védettség állapotában vagy legalábbis annak reményébe; emberka!angyák, közösségi asztagok melegében, jégfogó kévék süvege alá.

Ez a begyűjtés, számos új keletű filozófia ellenére, miszerint akár a gyümölcs, az ember is tömegében romlik, éppoly szükséges, mint a védőoltás.

Karomon a két seb, a mindéig köztünk lebzselő halál próbafofogatásának ujjenyomataként, már régen behegedt volt, amikor 1940 őszén elkövetkezett az én közösbe vétetésem ideje: váratlan – mert hisz sok ideig reménytelenségnek mutakozó – beíratásom a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumba.

(Merre van Nagyenyed? Isten tudja! Valahol a két fűzfa mellett, ahol a Maros is bódorog. Ki volt Bethlen Gábor? A róla való elgondolásunkat egy másik könyvemben megírtam.)

Lószekérrel indultam, könnycsordulásig szorongással telve, és – báróként persze. Szegényparaszti sarjadék állapotomban el se indulhattam volna.

Vagyis az történt, hogy összefogtak a szolgálatos kezek: apám a visszaütő vasaktól kék körmű kezével útiládát tajkolt, a tiszteletes úr kérvényeket írogatott, anyám ingeket varrt, foldozott; egy jóindulatú kéz – a Kemény Béláné méltóságos asszonyé – megcirógatta a kobakomat, majd azután, hogy a dolgoknak haszna is legyen, báró Kemény Anna kelengyéből válogatott nekem paplanlepedőt és párnahuzatokat. Koronás-monogramos holmi volt, minek láttán az internátusi mosónő egészen tava-szig, makacsul – s hangjában egy eljövendő kisajátítás ígérétevel – báró úrfinak szólított engem; akkor sem riadt, már-már tolvajlelkiismeretű tiltakozásaimat sokallta meg, hanem az elképesztő különbséget aranycímeres

párnahajam és egyéb ruházatom között. Ingemen, harisnyámon ugyanis, anyám hervadatlan ujjainak művészi kivitelezésében, családom ősi címere is ott volt látható: foltok, stoppolások egész csillagraja. Ezzel nyertem kegyelmet s úsztam be a mosónő jóindulatának kék ege alá. Volt min gondolkoznom. Az izgalmas kaland – amidőn egy téves megszólítás, majd a nyomában elszabadult képzelet felhajtó erejével kidughattam a fejem osztályom kéményén – az illuzorikus helyzetváltozások természete szerint saját otthoni portánkra irányította szigorúbban a figyelmem. A tulajdonképpeni helyzetre, amiből egy mesésen gethes ló mozdított ki engem.

A falu végén valaki azt mondta: ne menjünk sehová, mert jó, úgymond szembe velünk, tán épp a kanyaron túl, a második világháború. Jenei Sándor tiszteletes uram, kinek az oldalán szilvás lepényt majszoltam. Úgy vélekedett, hogy az nem baj, mivel mögöttünk az isten.

Én csak szüleimet láttam integetni az őszi porfelhőben, s velük addig való életemnek ködbe vesző szigetvilágát; zsombékos létünk otthoniasan meleg és titkos ösvényeit, amelyeken – ha kúszva is – törzsközösségünk tagjai megtalálták egymást.

A vánszorgó szekeren, fülemben a „száguldás” légsurrogásával, más, idegen világok felé távolodtam. A messzeség iszonyúnak látszott. Legalább száz kilométernyinek. Visszafelé nézve, időnek s térnek egybemosódásával annál iszonyúbbnak. Erre nem magamtól, hanem a tiszteletes úr szavainak útján jöttem rá. Bethlen Gábor nyitotta meg nekem az utat a Kollégium felé. Ugyanis megtiltotta a főuraknak, hogy jobbágyfiak tanulását bárminő formában is megakadályozzák. Akkor tisztázódott, hogy még püspök is lehet belőlem; annak előtte – a rendiség ismert tiltása szerint – nem lehettem volna. S ímé, háromszáz és tizenegy esztendő múltán ez az idő is bekövetkezett; első követét a mi familiánk is elindította.

Sietve haladtunk. Kissármáson a lószekeret vonatra váltottuk fel. A tiszteletes úr – a történelemből a jelenbe visszatérve – elmagyarázta, mitől s mi végett csattognak a vaskerekek. Életemben tehát először ültem – nyüslettem inkább ablaktól ablakig – a mezőségi vicinálison. Ha jól meggondolom, nem késtem sokat. Az első valamirevaló gőzgépet Papin úr 1706-ban szerkesztette. Másfél évszázaddal később – 1847 decemberében – Petőfit is ilyenszerű tákolmány vehette körül a „tenger-kéj” s a közelgő szabadság káprázata, mikor is az örültként száguldó nap, arcán a szegény lángjával, lemaradt a vasparipa mögött. A mi szerelvényünkre – melyet már nem a költő szívmelege hajtott, hiszen a lelkesedés közben ugráltak, sőt lépdeltek föl minden veszély nélkül az átalvetős parasztok.

Köztük leendő osztálytársaim is: sármási, köbölkúti, ölvesi tanítójelöltek. Némelyiket, zsírozott bakancsán s a kigyúlt fülén kívül, zabszalmával tömött szalmazsákjáról lehetett azonnal fölismerni.

Kellő tapintattal és gyanakvással méregettük egymást; kit mire szemelt ki vajon a Fejedelem? Melyik közöttünk ama názáreti, akinek homlokráncában eljövendő csodatevések rejlenek? Kölcsönös félrevezetésről, hogy nem közadakozás eredményeképpen kerültünk egy helyre, szó sem lehetett. Posztóujjas alatt úri nagrágtartó – a kalauz nagybácsi ösztöndíja –, kenderinggal párosított bársony buggyos nadrág árulkodott a szolgálatos kezek sokirányú védnökségéről. Nem is beszélve a kíséző papokról, kik reánk felügyeltek. Egyikünk sem mondhatta, hogy maga szándékából vagy épp családjának előkelősége révén öltötte magára a kántortanítói nagyrahipatottság aranyos köntösét. A magam részéről ennek a sorsnak a fényeit máris átzuhogtattam egész lényemen; az erdélyi katedrálisok orgonái szólaltak meg bennem; hatalmas és láthatatlan seregem énekelte Szenczi Molnár Albert szövege szerint, hogy fenn óhajt maradni. Ismervén a kántor megszabott helyét, ahonnan híveinek mindig a hátát, sohasem az arcát veheti számba, tudomásul vettem új beosztásomat: ama sereghajtóét, akinek gondja nem a vezetés, hanem a lemaradottak, a lesántultak és hitükben összetörtek felkarolása. Kivált, hogy Ludas tájékán már magam is csak bicegve ténferegtem a társaim között. A dagadt láb enyém volt; a hirtelenében reám restált bakancs otthon maradt öcsémé, akinek emléke ilyenformán is elkísért az Alma Materbe.

A Pápai Páriz- és Kőrösi Csoma-jelöltek – mintha csupa tiszteletből tennék – Bethlen Gábor stílusában társalogtak.

Így hát megüsmertük egymást. Úriemberek nem vagyunk, de velek gyűhettünk, a tiszteletesekkel. Mire besütétült s esmét lefekszünk, talán a félelem is elmúlik bennünk. Bízunk hozzájuk, akik azt mondták, menjetek tük is a tudásbul valami zsákmánt szerezni.

Zsákmánt! Tudásbul! Micsoda egy bumfordi nyelvezet! Mire megyünk ezzel? Olvasmányaim birtokában már csiszoltabbnak éreztem magam; kritikusnak is tehát. Méltónak arra, hogy a világot a magam képére formáljam. Később, Bethlen leveleinek olvastán jöttem rá miszerint a bumfordiság dolgában meglehetősen nagyot tévedtem. Hisz a Fejedelem is így beszélt: „Az idő mutat meg mindenedet, minek mint kellessék lenni.” Az idő, amely – akkori homályos sejtelmem szerint is – átlépett fölöttünk, otthagya bennünket valahol a tizenhetedik században; iszonyatosan megdagasztva, mégis keletlen-sületlen, miközben a nagyvilág körös-köröttünk megsütötte már a maga pecsenyéjét. Igyekezzünk hát magunk is

felszínre! – dagadozott bennem az elszánás. Egyetlen megmaradt uszonyunk: a nyelv majd elkormányoz. Hová, merre vajon és mi végett? Fehér lobogós igyekezetem szelíd volt és fegyvertelen, akár az őskeresztényeké: magunk megőrzése a nyilvánosság jogának közösségi égtáji alatt, odahagyván mezőségi katakombáinkat, ahol eddig a királyi diktátúra pillantásait kerülve, titkon ünnepeltük a titkot: egymás nevéen szólitását.

**NAGYENYED: BETHLEN-KAPU
A MÉSZAAROSOK BASTYÁJÁVAL**

Debreceni László

A begyűjtés boldog hangulatában, dagadt lábbal s a ritka szorongásban szapora szívdobogással sántikáltam be a Kollégium udvarára. Nagy volt a nyüszletés; eső előtti hangyabolymozgás a diákság körében. Jobb oldalról, ahol a fáskamrák voltak, némelyek púposra tömött szalmazsákokot cipeltek; friss almot az álom alá. Mivelhogy ott voltunk már: vágyaink Jóreménység fokán. Szemközt a kis Kollégium falán két kicsi harang is szólt, s annak a hangját hirtelenében magamra véve, küszködni kezdtem a könnyemmel. Megindultságomat rejtegetve, föl az égre, majd az internátus emeleti ablakaira vetettem pillantást; a bejárat fölött így vettem észre magát a Fejedelmet is. A kőarcú embert a válla közé behúzott nyakával – még most is védekező, okos állapotban –, de már lova nélkül, amely ménéseinkkel együtt legendának rúgattott el az időben. Emléknek, amit ki se köptünk, meg sem emésztettünk. S itt maradt a Fejedelem gyalogosnak, mint jómagam is száguldó veszedelmek között. Gyalogosnak vagy tán levágott fejnek; ha életben nem is: holta után lenyakaztatott. Palatáblás iskolámban a nevét se hallottam. Most vesszőkosaramon ülve ismerkedtem vele. Szavam persze nem volt, csak elfogódottságom; annak előtte fejedelmekkel nemigen szoktam társalogni. Az érzés, ami felgyülemllett bennem, az akkori időknek lehetett volna jobbágyi panaszlevele.

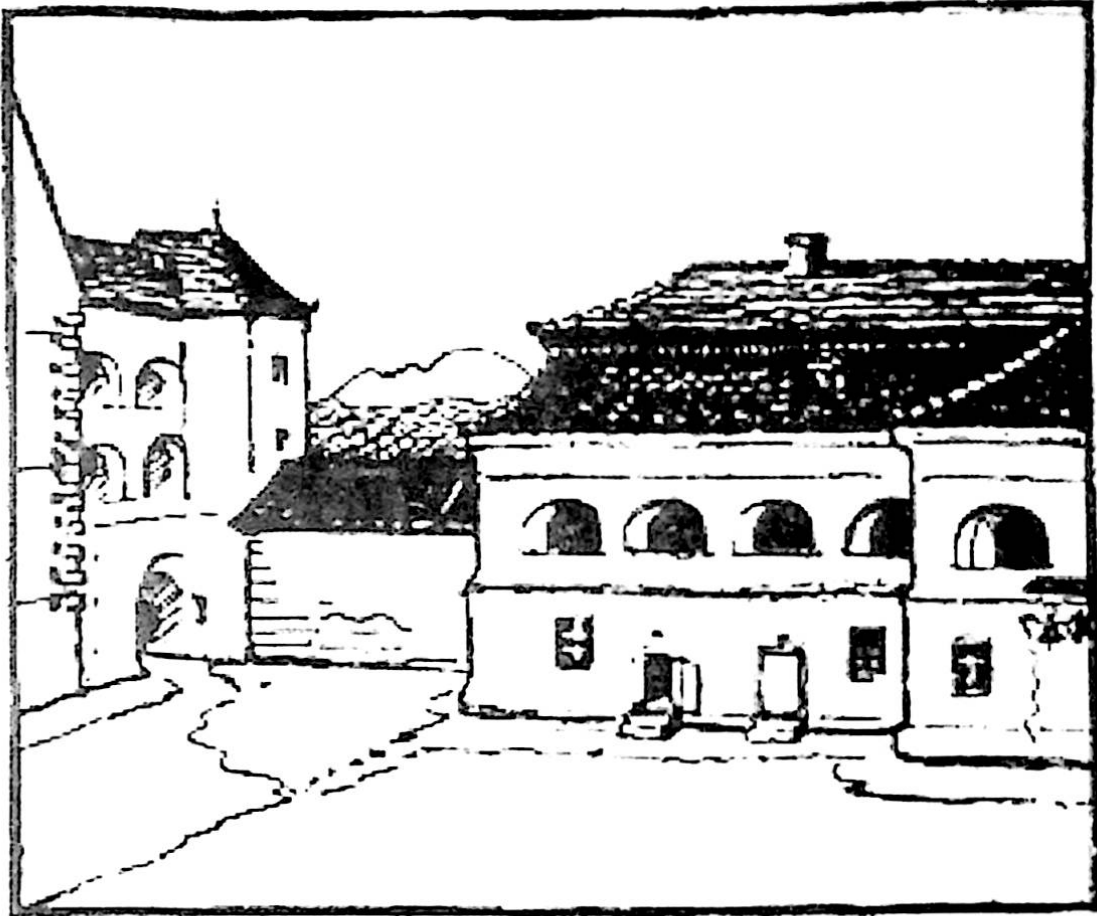
Azt kérdi Nagyságod, mi szél merészelt engem Kegyelmed magas színe elé hozni; a szerencse, mondhatnám, egy véletlenül rám esett pillanás. Következménye bizonyára kicsordul majd az én keserű poharamból. Sejtteni vélem Nagyságos Fejedelem uram: a tudás, amit e falak – falaid – között ígérnek, nehéz terü lesz; egy s oszthatatlan. Másnak a vállára áthárítani nem lehet. Azt csak a föld veheti le rólam, amely egyedül képes betömni és elhallgattatni az egyszer megszólalt emberi szájakat. Vékony tehetségemmel már eddig is felfogtam, miszerint a boldog fennmaradáshoz nálunknál az Istennek magának is több esze vagyion; nagyságának és gondjának terhét – Atya, Fiú és Szentlélek képében – idejekorán háromfelé osztva. Másként a magárahagyottságát el nem viselhette volna. Egyik harmadrész ilyenformán a másiknál panaszt emelhet. De mondja meg Kegyelmed, mi kinek a kebelébe tegyük le siralmas állapotunkat? Számtalan nyomorúságunkra kitől remélhetünk resolútiót? Hogy a dolog velejénél kezdjem, amidőn Nagyságodat a vízi betegség a halál színe elé roskasztotta, végrendeletében hátra méltóztatott hagyni, hogy – két tar között az egy hajás mivoltunk megőrzése végett – mind a németet, mind a törököt folyton szemmel tartjuk, és úgy cselekedjünk, hogy magunkban semmi ne szakadjon. Ha el is búsítom ezzel Kegyelmedet: eddigelé minden madzagunk a markunkba szakadt. Elnyomorodott ügyünkről álmunkban – a szabadság tökéletes állapotában – gyakorta elmondjuk, hogy semmi késedelmet nem senyvedhet; reggelre kelve, a sírás szabadságát párna alá vetve, mégis azzal erősítjük magunk, hogy – bár ínségeink napról napra laposodnak – az útmenti csalán példáját követjük; minél jobban tépdésik, annál mérgeesebben sokasodik. Kegyelmed nem tudja, hogy minekutána Ferdinándus meghalt, Habsburgot elvitte az ördög, és az osztrák hullából valahogyan napvilágra másztunk, uraink jóvoltából a Hohenzollerek vettek minket kézhez, az ő torkukat pedig – kellő tapintattal, hogy azért meg ne fulladjanak – egy őrült Vezér és Mázoló marka szorongatja. Kegyelmed rövid tizenhat esztendőre a tüzet és vasat elvette volt a haza nyakáról, de mi hasznunkra lehet a fölemlegetése, mikor itt a német szurony megint a hátunkban. Mindezekén felül, a történelmi létezés gondját kényszerűleg félrevetve: a mindennapi kenyérgond is emészt. Nagyságod, amennyire lehetett, a borissza Földes Urakat hadakozásainak és álmainak jármába vetette, a dézsmafedőket nagy szigorúsággal megrekcumozta. Igaz, hogy terheink ettől meg nem könnyebbültek; Kegyelmed szívbeli jósága azokat be nem takarhatta. Nyakunkon maradt a robot s a közmunkák számtalan formája; a dézsma és a természetbeni beszolgáltatások kötelezettsége; a fejadó és pénzbeli kirovások szaporodottsága. Az idő, úgy tetszik, megkö-

vesedett fölöttünk. Kötelezettségeink háromszáz esztendő múltán is – át-keresztelve – napról napra sokasodnak. Gazdáink: a méltóságos úr, a tekintetes úr, a nótárius úr, bíró úr, őrmester úr – mindazon hazugságok nevében, amelyek farsangi módon átmázolva az igazsághoz hasonlítanak, tíz körömmel összekapart csekély javainkat a bőrünk alól is kiszedik. A kifordított bőrünk alól; soron a lelkünk is, amiről későbben szólok Kegyelmednek. Igaz ugyan: eljövetelemlkor egy csirkének ütöttük el a lábát, egy kis tésztanemű s néhány piros alma illatozik itt a kosaramban, de ha számba veszem, hogy testi gyarapodásunk végett az otthoni szűkös eledelhez mi mindent kellett összegyűjtögetnünk, abból a pigmeusok is tanulhatnak. Mert ettünk labodalevest, erdei salátát, gombát és puliszkát hígra eresztett szilvaízzel, mezei sóskát, galagonyát, kökényt, káposztatorzsát, vackort, vadcseresznyét, dongó hasából cseppentett mézet, vércsetojást – a szilvماغot is feltörtük, akár egy kastélyt, kalászból markunkba dörzsölt búzát, döblecet, mézgát, csipkebogyót, szedret –, kecskemód rágsáltuk az édes levelű fákat, ettünk pattogatott kukoricát, napraforgómagot és tökmagot, kendermagot – ó, az be ízes volt! –, pergelt szójababot, cukorrépát s mi mindent, hogy miként a fák, felneveljük magunkat.

Bocsánattal legyen mondva, nem hinném, hogy Kegyelmed – ha korán árvaságra jutott is – e különös étkek közül bár egyet ismert volna; ízük odakövesedett jobbágyainak, zselléreinek fogai közé. Nem magunk fejétől ismertük fel, hogy amidőn ennivaló nincsen, mit kell megenni; de hogy a cselekvésképtelenségben mint lehessen cselekedni, annak keserves módját – a történelmi zsákban futást – Nagyságod emelte tőkélyre. A lósóskára visszatérve: különös szerencsénknek tarjuk, hogy testi mivoltunkban így is elnyertük emberi formánkat; de nem az áhított emberség tökéletesnek vélt állapotát. A félelem, amely az erdei vadak létének és fennmaradásának legelső feltétele: az embert megnyomorítja. Egészséges futó lábainkkal sántáló satnya lelkünket, örökösen bozongó hitünket menekítjük egyik helyről a másikra. Ne feledje Kegyelmed, hogy a cuius regio, illius religio törvénye az idők folyamán csak részben módosult, valahogy ilyenformán: cuius regio, illius lingua. Ez utóbbit, amidőn a német percente pökött a gallérunk alá, vándorkomédiások szájába rejtettük, mostan pedig a Hohenzollerek fattyainak ütésközelében az álmainkba bugyoláljuk. Utcára, sokadalomba, akár a védtelen gyermeket, ki nem eresztethjük, de még otthon is, sárból vert falaink között, a nádfedél alatt, hacsak lehet, némaságra kényszerítjük. Hasas őrmesterünk, aki földesuraink terített asztalánál gyakorta pillogat a pohár fenekére, egy-egy nóta s felségsértés miatt szánkából nem a fogat: a szót s a vélekedést forgató nyelvünket kívánja ki-

verni. Nem vérünket – az elapadhatatlant –, hanem csontunkból a velőt, a pótolhatatlant áhítja. Közülünk sokan máris üresen kongó gerinccel görnyedezve valamely hivatali széknek láttán; mások, a jó kelendőségre való tekintettel, miként a híres-nevezetes Schlemihl Péter az árnyékával tette: szavaikat viszik vásárra s adják el az édes tejjel együtt, mit anyjuk kebeléből szívtak. Az említett Péter az elkótyavetyélt árnyéka miatt végül keserű könnyeket hullatott, köpenyegforgató latraink ellenben rossz – mérföldnyire büzlő – lelkiismeretük vizes lépcsőjét húznák – húzzák is, ha lehet – mindannyiunkra, akik magunk megőrzésével foglalatoskodunk. S bizony keservesen. Kegyelmed idején a német még csak ide sem szagolhatott; manapság, hogy pisztolyos szolgálói patkánymódra szaporodnak, barna- és zöldingeik láttán elzúzmárosodik bizony a lelkünk. Egészen meg nem fagyunk, mert a hazának föld alá szorított fiai jobb napokat ígérnek, de addig is a tű fokán át kell bújnunk valamiképpen. Ezt tanulgatjuk; a kényszerűség hivatásunkká lett.

Hogy csak néhány kalamitást említsek föl Nagyságodnak: választási és képviselési jogainkból teljességgel kiforgatva, és akármifajta mozgolódás miatt pálcával veretve, avagy gyűjtőtáborba arestálva – miként az legutóbb is történt számtalan pörös szájú és nagy hasznú emberünkkel –, a pásztor nélküli nyájnak sorsára jutottunk. Ki erre, ki amarra bégeti az árvaságát. Nem vigasztalás, Nagyságos Fejedelemuram, hogy papjaink – pápisták avagy reformáltak – istennek jobbán és Ábrahám kebelén ígérnek pihenőhelyet. Templomi harangjaink, amelyekből Kegyelmed korai halála óta oly sokszor öntöttünk ágyúkat az osztrák Fátum ellen, mind a holtak, mind az újszülöttek fölött állandólag gyakorolják a hangjukat, de iskoláink tetemes részének csengettyűszavát – a halkságában is veszedelmesebbet – úri hatóságaink elnémították. A betűvetésnek az egyházak sovány kebelére szorult hajlékai létünkben oly bizonytalanok, mint a kutya vacsorája; nem Kegyelmed ölbéli ebének kosztja, melyről a későbbi fejedelem, Kemény János gondoskodott, hanem otthoni sovány falatunk az uradalmak árnyékában. De hogy szavamat ne felejtsem: egy hamis hang a Hohenzollernek éltetése végett naponta kornyikált himnuszban elegendő okul szolgál s hozatik föl iskoláink nyilvánossági jogaink felfüggesztésére. De mi csak énekelünk rendületlen. Tele van a hasunk rozsdás patkóval és patkószeggel, az idő mégis úgy kívánja, hogy virágcsokrokat öklendezzünk. Ily esetben az *a* hangúak közösségébe született nebulók, csekély tudásukat feltarisznyálva, akár a tűzkárosultak, indulnak szerte idegen helyekre engedelmet koldulni vizsgáik letételére. Uraink jól tudják, hogy jövőnk oda van letéve – palatábla, palavessző formájában – az iskolák falai

Kis (Apafi) Kollégium

Dóczyné Berde Amál rajza

közé. Ezért verik széjjel azokat a jogtiprásnak minden eszközével. S nem egyébre, hanem a hamis hangokra való hivatkozással, az eltévelyedés veszedelmeit – úgymond saját érdekeinket – bőven ecsetelve. Mit mondjak, Uram! Ájtatosan meghirdetett jogaink egyebekben is mint akasztott emberek lógnak szederjes orcával az útmenti fákon.

Nemcsak reménységgel: tanulsággal időzöm itt Kegyelmed színe előtt. Ha emlékezni méltóztatik, egyebek között a testvériségnek ügyét is reánk hagykozta: magyarnak, románnak, szásznak – a székelyt nem említtem, hiszen az is magyar – közös kertmívelő gondját; az egymással farkasszemet néző indulatok helyére az egybefonódó pillantást a Kárpátok tövében. Kegyelmed, végső céljához – mind a németnek, mind a töröknek nyakatöréséhez – híven, a természetes szövetség jobbját kereste. Császár szakállához – okos meggondolással, a lehetlent sohasem kísértve – nem kapdosott ugyan, de vajdát sem próbált állítani Moldvában avagy

Havaselvén, sem titulust nem uspurált, sem országot le nem rohant, mi-ként azt az oktondi Báthoryak tették. Hanem ellenkezõleg: közös nyomo-rúságunkban Ahmednél, Musztafánál, Ozmánnál, mikor csak lehetett, jó szót emelt a román vajdáknak ügyében. Összekacsintott velük a török háta megett, s nem kockázat nélkül, mert annak a hátán is szeme volt. A króni-kások 4000 román harcosról tesznek említést, akik 1623-ban is az erdélyi magyar hadak oldalán küzdöttek a bécsi Hiéna vasasai ellen; csapatkapitá-nyukról pedig szemtanúk állítják, hogy kezebeli tollas botját hajította a né-met nyakába, oly közel ment hozzá, s annyi sok lövés között is békével tért meg közülük. Hűség és bátorság csak olyan emberek körében tanyázik, akik tiszta lelkiismerettel vannak egymás iránt: akinek mosolyába nincsen kés göngyölve, szavaik pedig nem arra valók, hogy a szándékaikat eltit-kolják velük.

Oku-foka volt a jó szövetségnek is. Oly időben, amidőn a hitbéli kü-lönséget Európa-szerte máglyákkal szüntették meg, Kegyelmed szigorú parancsot küldött Görgénybe, hogy erővel, szorító vassal senkit meg ne próbáljanak idvezíteni. Lelke, nyelve – akár szeme színe – kinek-kinek a maga tulajdona; minden madár úgy énekel, ahogy a csőre áll. Lehetséges, hogy Kegyelmed a szárhegyi fenyveserdők madarainak változatos énekét hallgatva fogta föl példásan a különbözőségek és nyelvek értelmét; vagyis a bábeli tanulságot, miszerint a látszólagos zűrzavarral kezdődött a Har-mónia magzatmoccanása. Az ég felé makacskodó viaszarcok helyén így jelent meg az élő és egyszeri arcok változatossága. Korbács és keresztrefeszítés ezt már meg nem szüntethette. Ily meggondolással di-csérjük Kegyelmedet azért, hogy a cuius regio, illus lingua híveinek hor-pasza közé ütvé, a Bibliának román nyelvre való lefordítását szorgalmaz-ta, fölmentvén ugyanakkor a Fogaras menti román papságot is a tizedfize-tés kötelezettsége alól; még ezen kívül is hatvan-hetven prédikátort – az idő tájt tehát népnevelőt – szenteltetett melléjük; tudós embereket, akik az Igét az ő magok saját érthető nyelvekre transferráltatták. Redmeczi János okosan szólt, mondván, hogy mindez Kegyelmed szent és üdvösséges gondolata volt. A szenvedő gondolaté. Az ember felcipeli a maga kőszik-ladarabját a hatalom piramisaira, és meghal békében vagy fogát csikorgat-va; ha reménysége el is fordul tőle: a halottkém segítségére van, hogy élve el ne temetessék. Az eszmét, a nemeset, amilyen Kegyelmedé is volt a to-lerancia dolgában, gyakorta élve temetik el; majd azután, a lélekvándorlás sorsára jutva, a meggyaláztatás valamennyi lehetséges formájában seny-ved, jobb napokra és bátor férfiakra várva, kik az átok alól fölszabadíta-nák. Most, hogy az Úrnak 1940-ik esztendejében engem is begyűjtöttek,

legjobb igyekezetem szerint az ilyen férfiak közé szeretnék felcseperedni, Nagyságos uram. Töredelmesem bevallom: nem hiszek az eleve elrendelés tanában, miszerint akármit is cselekednénk, sorsunk, jövőnk megpecsételt az isten markában. A bizonytalanságnak e bizonyosságát maga Kálvin uram sem volt képes elhíthetően megmagyarázni. Annyi baj legyen! A jót nem önmagáért: *önmagunkért* óhajtanám cselekedni. Ugyan bizony mit ér a jóság – a céltalan –, amelyben végül is elveszítjük magunk. S épp mostan, hogy a faji mítosz hóhérai – a népirtás szándékával – koponyákat mérnek, vért, nevet, származást elemeznek. A szülői kar közelében polipkarokkal les reánk a Statisztika; a négykézlábra taszító kényszerűségek számtalan és naponként más formában felbukkanó változata. Még nevünk megválasztásában is. A világban való mozgásom eddigelé csak ketrecnyi, tehát a példa is apróságnak mutatkozik, gyöngé hangúnak. De sokezernyi csekélység sírása nem égbe kiáltó-e? Olyasféle folyamatosságról szólok, amely csak meg nem fordulhatott Kegyelmed gondolatában. Szempillanati létünket tekintve csak a minapában, vagyis 1814-ben panaszolták némely jobbágyok a Borossebesi Uraság Kegyes Széke előtt alábbi gyaláztatásukat: „Most, ezen folyó esztendőben, amely temetőben a holtak szoktanak temetni, annak előtte két esztendővel azon temetőből többnyire faragott kőből keresztet – Horhy ispány úr – mind kihúzzattatta, az holt emberek csontokat az vermekből kihántatta, és oda szőlőt plántáltatott, holott pedig azon dolgot megtenni semmi módon szabad nem lett volna.”

Ha hozzávesszük, hogy a sírbolygató Horhy ispány úr, nevét egy „t” betűvel megtoldva, napjainkban Horthyvá lett – a véletlennek micsoda bakugrása a törvényszerűségbe! –, a panaszos elporladtak neve pedig: Derla Brebán, Maguran Vasile, Vesa Iuon stb. – román jobbágy tehát mindahány –, mindjárt megérti Kegyelmed a dolgok fonákját is. Otthoni átokverésünket nótárius úrnak, koncvető gazdáját prefektusnak avagy miniszternek hívják; egyre megy. A diécsi temetőből kivetett csontokra való hivatkozással a nyelvünk tövét tapogatják, hogy miként lehetne azt kiszakasztani vagy legalábbis a torkunkba folytani. Használatát a kutyáknak kocsmába vitelével együtt változatos feliratok tiltják; ez még hagyján, hisz nyelvet és kutyát láncra kötve otthon is el lehet tartani; ezen túlmenően is: a végtelen idő nemcsak siralmat: az időmulásnak sokféle módját kínálja. Amiként a földi lét kezdetén a rövid nyakú zsiráf – néhány százezer évet reászánva – addig nyújtózkodott, míg elérte a magas fák hegyén lebegő levelet, ugyanúgy magunk is átvészselhetjük mostani állapotunkat. Kezünket, lábunkat, bordáinkat tanítjuk meg beszélni. Fogukat féltve létrejöttek immár szép számban hivatásos hasbeszélőink is. Hanem a dolgoknak vas-

tagja ott kezdődik, Uram, amidőn tüzes vasakkal az emlékezetünket égetik ki; múltunkat őrző csücskéből a Kegyelmed nevét is, nehogy valamiképpen árnyékot vessen a Hohenzollernek fényére. A múltjából kiforgatott írástudatlan hályogos szemmel vakoskodik az ismeretlen jövőnek küszöbén. Pedig épp Kegyelmed példája mutatja, hogy a történelem tanulsága nélkül – mikor is az időben visszatekintve, erényeinket és ballépéseinket vetjük mérlegre – szájunkat a forró kásával újra megégetjük. Havasi emberek megfigyelése, miszerint a viharban eltévelyedettek akkor kerülnek végveszélybe, ha már hátrafelé sem tájékozódhatnak, mert lábuk nyomát a hó befújta. Az ér, ha nem is tudja, honnan ered: elvergődik az óceánig. A vizek tudatlanságával megverten, vakok gyülekezeténél egyebek nem lehetünk, Uram. De bogozzuk szálainkat egyik esztendőről a másikra; ahogy lehet. Az újszülött nevét apja-anyja emlékével; csendőr szította gyűlölkövéseket a múltnak testvériségével; egymás felé nyújtott kezek jóindulatával. Ilyen kéz, amelyet hunyt pillám alól a jövőben vélek felfedezni, Titus Popovici nevű román testvéremé, aki ugyancsak sokat szenvedett népének sziklaleveleként tűnődik a fennmaradás módozatain.

Azt mondja: „Belényes hosszú és szövevényes nemzeti torzsalkodások színhelye volt. Itt, ebben a régi román kultúrközpontban, talán még hangsúlyozottabban, mint másutt, elnemzetietlenítő próbálkozások is történtek. Nem véletlen, hogy mi olyan neveket viselünk, mint Titus, Augustin, Virgiliu, Corneliu, Sever, Septimiu; nem valamilyen latinságtudatból van ez, hanem egyszerűen abból az okból, hogy az akkori magyar hatóságok anyakönyveiben egyes nevek automatikusan változtak át: a Ion – János, a Teodor – Tivadar, a Iuliu – Gyula, a Victor – Győző lett.” Pedig „Biharban a történelem hozta magával, hogy együtt éljünk és együtt dolgozzunk ugyanazon sors fiaiként; s mikor a keményen robotoló, földjük rabjai – a földéi, mely nem volt az övék – kiegyenesített kaszákat és hegyes vasvillákat ragadtak, senki sem kérdezte, hogy csatasorbeli társa Ione vagy János. Nem válogattak közöttük soha a tömlöcök s az akasztófák sem. Ionnak éppolyan nyomorúságos háza volt, mint Jánosnak; gyerekeik éppúgy nem járhattak iskolába, sem románba, sem magyarba, s elgyötört tagjaikra és megfagyott szemükre egyenlőképp borultak ugyanazok a hantok.”

Ne csodálkozzék hát Kegyelmed mostani nótárius urunkon, aki közülük oly sokakkal oly csúfosan bánik, s nevünk hallatára adta-teremtettével mocskol kifelé, szigorú parancsot adván az írnoknak, hogy mint holmi kétszínű tarisznyát, a Jánosokat Iuonokra, a Tivadarokat Teodorokra, a Győzőket Victorokra fordítsa ki. S bizony nem a legendává foszlott Csaba

királyfi emléke készlet bennünket arra, hogy gyermekeinkre a keresztelő-vízzel oly gyakran preckeljük az ősi neveket, mint: Előd, Tünde vagy Elemér. Nótárius urunk, ki annyira elidegenített mindnyájunkat az indulatos erkölcsé által, asztalt döngetve ordibál: hát ez mifajta név, átkozott szökevény?! Ily esetben, hogy in praesenti sua furia az anyakönyvet fejünkhöz ne vagdossa, kérdése alól ügyes nyakcsavarintással, bocsánatkérő mosollyal avagy tettett tudatlansággal kénytelenítettünk valahogy kibújni. Teszem azt: álmunk sugalmazta, hogy meghal a gyermek, ha nevéből az „e” hangzó kiesik. Ha esetünk nem lenne siratnivaló, parolás egyezkedésünkön Kegyelmed kőarca is mosolyba rándulna. Azt mondja múltkoriban is egyik mezősegi atyámfia: „Írnok úr, ha fiam nevét a kívánt formában méltóztatik elfogadni, minden »e« betűért féldeci pálinkát fizetek.” Ilyenformán bejegyzett gyermekét a boldog apa fölös meghosszabbításban láthatta viszont a világrajövetelét igazoló pecsétetes papíron: *Elemelemér*. Idők folyamán, ha netán meg is kurtítják: a veleje megmarad. Mintha mégis nevetne Kegyelmed. Szemem káprázik. E káprázatban látom – sejti reménységem – az eljövendő időknek reánk nézve kegyes resolútióját. Köszönöm, hogy a nevét viselő híres Kollégiumba lélekbe-gyűjtő dézsmásai engem is elhoztak. Az otthoniak – a sárban maradottak – azt gondolhatják: kiszabadultan a felfelé kapaszkodás útjára léptem. De fülemben a hangjuk s szándékaimban a fogadalom: nem fölfelé: lefelé török, Uram; vissza azok közé, akik könnyeikkel egész rózsakerteket nevelhetnének...

Ilyenformán lehetett volna az én panaszos levelem. Szó szerinti igazságát bárki kétségbe vonhatja. Jómagam is, ha egy-egy botló szívdobbanás vissza nem ültetne álmomba a tanítóképezde első osztályának kopott padjába; ha ott töltött négy esztendőm nem hasonlítana a fűgéhez, amelyről tudós emberek mondják, hogy virágját sohasem hullatja le, hanem – mint a reménység magzatát – körülnövi azt a gyümölcsével.

Bizonyára ilyenek vagyunk, akik akármilyen csekély értéknek a megőrzésére vállalkoztunk. Ha majd az évek az utolsó falat húst is lerágják rólunk: föltűnik majd színehagyatlan ifjúságunk fűgevirágja is...

Istenek és falovacskák, Kriterion, 1973.

A szabadban

Ikafalvi Dienes Jenő

Az enyedi Kollégium régi szelleme önállóságra nevelte a diákot. Nem sok megkötöttség gátolta. Ha ott volt az előadásokon, ha az estéli – télen 8-kor, nyáron 9-kor kezdődő – silentiumon otthon volt, az ezen idők közti órákat a diák tölthette bárhol, otthon, vagy künn a városon, vagy erdőn-mezőn.

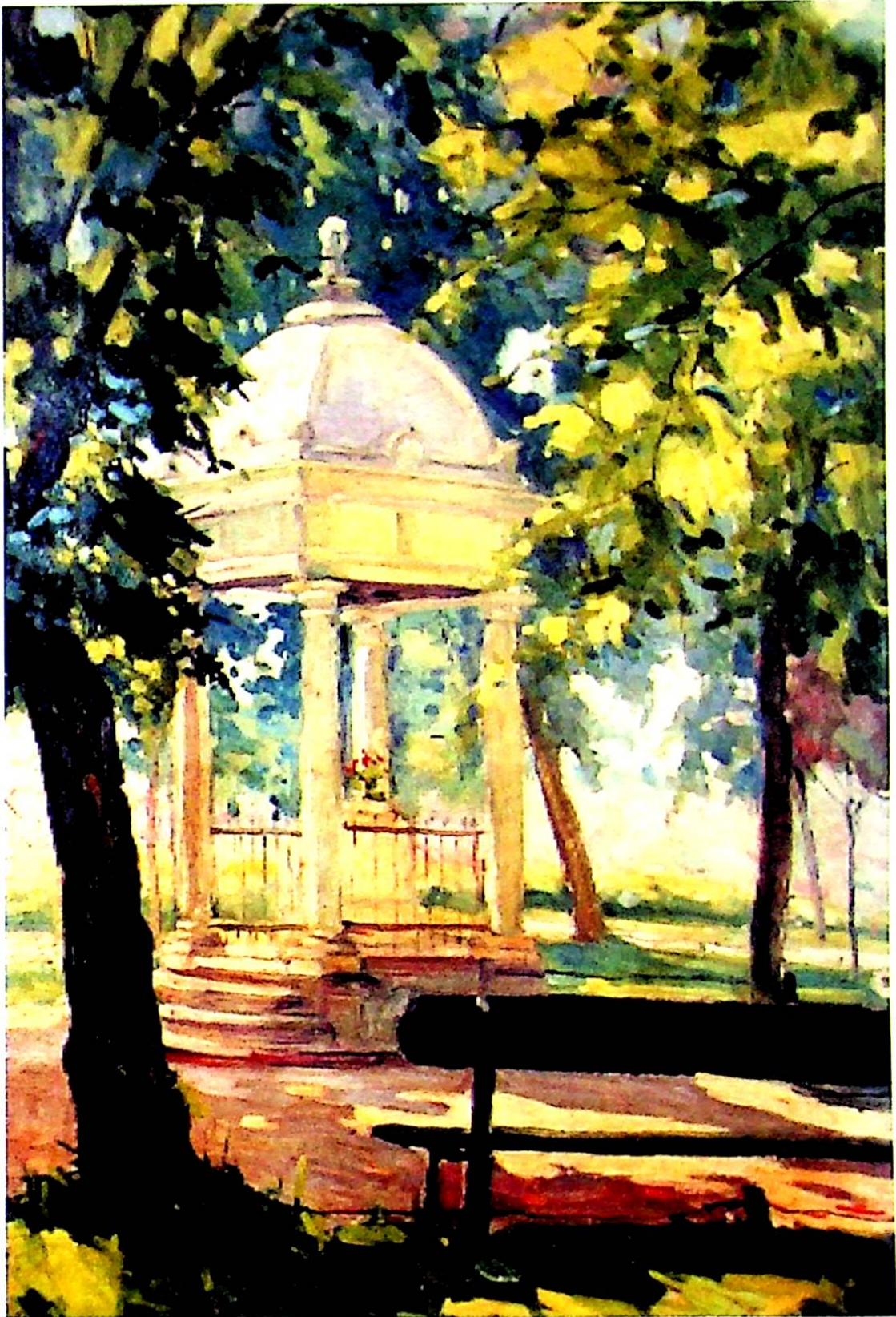
Fel is használtuk az alkalmat. Nagyenyed és környéke sok közeli szép helyet tartogat, hova kirándulni, tanulni mentünk.

Legközelebb volt a vár. E csendes, mélabús helyen szép időben sokszor lehetett egy-két diákot látni, amint a református és lutheránus templomok mögötti részen – melynek közepén ma át van törve a vár fala és a Winkler-ház felé szabad a közlekedés – fel s le sétálva készült másnapi leckére, vizsgára. A régi várfal e részen belülről szabadon állt, kopott falain itt-ott fű, burján, apró bokrok nőttek, igazán alkalmas hely volt a város központjában arra, hogy egy-két diák zavartalanul tanulhasson itt.

De nemcsak tanulni jártunk ide. A Kollégiumból jövet a széles, öblös, komor boltíves várkapun átsétálva megkerültük az ódon templomot és a túlsó oldalon levő kis várkapun át mentünk a gyümölcs piacra és kofapecsenyéért – diáknyelven: „dögözni”. A kis várkapun kilépve néhány lépés volt a váron kívüli két ház közti út, aztán ott találtuk a diákok öreg gyümölcsös kofáját: sánta Máriskót. Más kofáktól is vettünk, falusi parasztoktól is, de a legfinomabb gyümölcsöket mégis a kövér, öreg sánta Máriskótól vettük. Soknak hitelbe is adott. Számon tartotta és be is hajtotta követeléseit: ha lehetett, szép szóval, s ha nem, csúf kiabálással, de mindig duplán.

Itt a piac e részén vettük a jó, enyedi piaci kenyeret és hozzá a dögöt. Nagyobb diák korunkban ritkán mentünk a piacra sültet venni, legfennebb néha uzsonnázni – és ilyenkor a várba visszatérve a templomok mögött sétáltunk haza és közben elfogyasztottuk uzsonnánkat.

A templom mellett, a református papilak előtti helyen volt két koporsó alakú síremlék. Régi, kopott betűiből sokszor böngésztük, de sohase tudtuk megállapítani, hogy kik fekszenek alatta. De annál nagyobb buzgalommal ült rá szép őszi napokon sok kisdíák és törte ökölnyi kővel a mogyorót, diót vagy fogyasztotta ízletes reggelijét, a finom kofapecsenyét,

A sétatéri Diákemlékmű

Vass Albert olajfestménye (Székely László tulajdona)

vagy a nagy cukortartalomtól ragadós, édes szőlőt, majd tavasszal a ropogós piros cseresznyét.

A vár nagy kapuja a régi fejedelmi lakás alatt volt. Ezen ma is álló épületben, a boltíves kapu fölött volt egy tanári lakás, hol az én diákkoromban a szelíd lelkű Nagy F. Károly, az ősz, hófehér hajú, szakállú rajztanár lakott. Beljebb volt a kántori lakás, amellet a magasföldszintes református papi lak telke, azon túl a lutheránus papi lak állott.

A Kollégium mellett halad el a Bethlen utca, mely egy-két ház kivételével a Bethlen Kollégium tulajdona. Csupa ódon, egyemeletes tanári lakásokból áll az Őrhegy oldalára mindenik lakás kertje, hol a tanároknak szépen gondozott virágos-, veteményes-, gyümölcsös- és szőlőskertje van. A másik oldalon csak néhány tanári lakás van és a sarokház kivételével, melynek emeletén a nagy tudású, öreg Gazda József, református teológiai professzor lakott hosszú évtizedeken át – csupa földszintes ház van. Az említett házhoz, a Gazda professzor lakásához tartozó kert végénél volt a cipósütöde. Ide, a régi törpe házba jártunk naponta cipót fogni.

Ezen rövid utca végén, hol kétfelé ágazik az út és egyik az Őrhegy lábánál megy ki a szőlők és a bükkös erdő felől – másik a honvéd laktanya felé az állami útra megy – volt a tiszta, szép, városi sétány, melyet Jókai Mór: *Nagyenyedi két fűzfa* című elbeszéléséből ismert hős diákok sírja fölé emelt, de már rég elomlott sírkápolna emlékére Kápolna néven ismerünk. E szép sétátérre, a Kápolnára, tavasztól késő ősziig, szép időben mindig jártunk tanulni, sétálni. Tán a nappali egy órája se lehetett e sétány diák nélkül.

Édesapámtól hallottam, hogy az ő diákéveiben, a múlt század ötvenes-hatvanas éveiben a Kápolna romjai még álltak. A mai szép sétátér helye pedig rendetlen, bokros, dimbes-dombos hely volt, hová a város szeméjét hordták. De nem azért, mintha ez lett volna a legmegvetettebb hely, hanem hogy feltöltsék lassanként. És fel is töltötték. Aztán rendezték. A régi kápolnáig, a diákok sírjáig széles, egyenes, kétoldalt a sétány szélén keskeny sétautat készítettek. A diáksír körül pedig kettős, körbefutó sétaút volt.

Kisdiák koromban a síron csak egy fűvel benőtt jókora domb volt, közepén állt egy zöldre festett cserfa oszlop és tetején egy ritkán meggyújtott petróleumlámpa. E szegényes sírdomb helyére 1896-ban a Kollégium és ifjúsága lépcsőzetes, négy kerek oszlopon álló, négyszögű kupolájú homlok-kő emléket állított, melyben a négy oszlop közt hasonló, fehér homokkőből faragott kőasztal oldalán fehér márványlapon volt megörökítve az ott nyugvó diákok emléke. E hely közelében állt a sétatéri cukrászda,

hol séta és tanulás közben jó sok krémest és más süteményt vásároltunk a Kún-cukrász szép leányaitól, kik bizony egy-két udvarias szó, kedves beszélgetés közben a rendesnél nagyobb adag finom fagyaltot adtak az ismerősöknek a csekély 6 vagy 10 krajcárért. A cukrászdánál megtörik a sétatér útja és balra, az Őrhegy lábánál megy a nyílegyenes, középen füves részen elválasztott hosszú, kettős sétány. Diákkoromban e részen a fák, bokrok, cserjék már elég árnyas helyet adtak. Tavaszon a sok fenyő, akác, fagyal-, orgona-, galagonya- és más bokrok virágaitól édes, ózondús levegőjű szabadban egyik legkedvesebb tanulóhelyünk volt a Kápolna. Az akácsorokkal szinte párhuzamosan volt az alsóbb rész, hol négy sor fekete-fenyő tette illatossá, árnyassá a sétateret. E két hosszú sétányrészt közt szélesebb és keskenyebb utak, fagyal- és galagonyabokrokkal szegélyezett átlós ösvények, kör alakú kis terek voltak.

Egyik legkedvesebb tanulóhely volt ez átlós utak közti hely, hol a fűben heverve tanultunk, s bizony sokszor elábrándoztunk az énekesmadarak hangja, az illatos akácok, fenyők, forró napsugár hatása alatt, melyből az ide hallatszó Kollégiumi csengettyűk és a nagytemplom ebédre hívó harangja ébresztettek a való életre.

A sétatéren, közel a cukrászdához állt az üveges oldalú nyári tánchelyiség, melyet a kilencvenes évek elején építtetett a város. Néhány lépcsőn jutottunk föl a tágas, barnára festett faépületbe, hol annyi kellemes majálist, estélyt, műsoros ünnepélyt élveztünk és táncoltunk reggelig a szép és kedves enyedi lányokkal, asszonyokkal.

A sétatér végén, a cserefaoszlopokon áthúzott drótkerítésen hagyott kiskapun jutottunk ki az útra, mely az Őrhegy oldalán levő gyümölcsösökhöz és a Bükkös-erdőhöz vezetett. Ez út oldalán volt egy helyen egy magas vörösre festett tölgyfa feszület, primitív Krisztus-képpel. E pontról gyönyörű kilátás volt az előttünk elterülő szántókra, az ezt átszelő országútra, s tovább a Maros menti kaszálókra, a katonai gyakorlótérre, melyeket a vasút hasított ketté, a dinnyeföldekre, a Papok tavára és a méltóságosan hömpölygő Marosra, melynek bal oldalán emelkedő hegyek, dombok szőlőkkel, gyümölcsösökkel és erdőkkel tarkított oldalain vannak Gombás, Csombord, Szentkirály stb. kis, de gazdag községek.

A Bükkös-erdő egyik kellemes kirándulóhelyünk volt. De nemcsak mi, a diákok szerettünk ide járni, hanem a város lakossága is. Földből, gyeptől készített ülőhelyek voltak itt az út végén levő kis völgyben. E kis völgy keleti oldalán a kopár, agyagos hegyoldal termette az árvalányhajat, melyet pünkösdi táján a kisdíákok ambícióval gyűjtögettek. A Bükkös-erdőben fölfelé haladva jutottunk a kis tisztásra, a „Bükkös laposa” nevű kis

fennsíkra, melyet katonai lövőgyakorlótérnek használtak. Innen továbbmenve a Várszeg utca végén, a Kollégium cserép- és téglagyára környékén, vagy az Őrhely oldalán lévő régi, nagy területű református temetőnél juthattunk be a városba. A temető is egyik hely volt azok közül, hová a diákok tanulni jártak. A holtak csendes birodalmában szerteszét sok padon üldögélt egy-egy diák és a magányban elvonulva tanulgatott.

A Várszeg utcáról is itt emlékezem meg. Régen, mikor még Nagyenyed lakóinak igen nagy része szász volt, a Várszeg utcát, nyilván azért, mert ezen utcából nyílt a nagy református temető kapuja, Schwarzegassenak hívták. E német elnevezést lassanként felváltotta a Varcagás utca név, mit bizony valószínűleg a magyar diákok magyarosítottak ily különlegesen magyaros hangzású értelmetlen szóra. E félszeg név kisdíák koromban közhasználatú volt, de a kilencvenes években már a helyes Várszeg utca név vált általánossá, mit azzal magyaráznak, hogy a templomvár szegleténél indult ki ez a hosszú utca. Érdekes az átalakulás: a Schwarzegasse, Varcagás és Várszeg elnevezések mintha egymásból olvadtak volna át és mégis, az első szász és a harmadik magyar, teljesen indokolt elnevezések. A Varcagás, illetve Várszeg utcán sokfelé lehetett kirándulásra, ki a szabadba menni. Itt jutottunk fel Enyedre, a Felenyed és Nagyenyed közti szőlőkbe, az e vidéken levő mezőre, erdőre, patakmeder árnyas ligeteire, hol a malom mellett a patakban fürdőzni, bolyongani sok diák szeretett. Télen korcsolyázni is szívesen jöttünk ide a felenyedi patakra. Közel ehhez a helyhez van a Farkaspatak nevű erdő, hol rengeteg gyöngyvirág tenyészett – nyilván ma is tenyészik. Egy-egy szerda, szombat vagy vasárnapon, gyöngyvirágnyló tavaszi délután egész csapat kisdíák járkált itt, szedve, gyűjtögetve az illatos virágot, meg botanizálva. Tavaszon áldozócsütörtökön a konfirmálás alkalmával, később a vizsgák idején nagy mennyiségben szedtük itt a fehér, illatos gyöngyvirágot és kötöttünk belőle templomdíszítésre hatalmas, sok-sok méter hosszú füzéreket. De a Farkaspatakra máskor is jártunk: őszön kökényt szedni és aszalni, vadkörte, vackort gyűjtögetni. E vad gyümölcsöket nem is fogyasztja más, csak a gyermek – Istenem, mily finom élvezetet nyújtott az akkor nekünk.

Amint gondolatban továbbmegyek – találom a római katolikus temetőt. Ide ritkán jártunk. A Tót utca környéke elég távol volt arra, hogy ne keressük fel szívesen. A katolikus temetőt is legfennebb kíváncsiságból kerestük fel, hogy lássuk, milyen.

A Tövis utca külső végén van a Kakasdomb. E helyet kisdíák körünkben már gyakrabban látogattuk. Nem is annyira kirándulásért jöttünk ide, mint azért, mert e környék szegény lakosságából kerültek ki a diákok

mosónéi, kik személyenként évi 6–8–10 forint díjazásért tartották tiszta ruhával, fehérneművel a diákokat. Vasárnap reggel jöttek be ezek a legtöbbször idősebb, szegény özvegyasszonyok a szennyes fehérneműkért és nagy kosaraikba összegyűjtve fejükön szállították el, hogy a hét végén tisztán és kijavítva, megvarrogatva hozzák vissza a Kollégiumba. Sokan, kivált tavaszi és őszi szép időben nem adták oda a Kollégiumban a mosónénak fehérneműiket – persze, csak a kisebb, alsóbb osztályos diákok tették ezt –, hanem séta kedvéért ők maguk vitték el a mosónéhoz. Ilyenkor az volt a szokás, hogy az alsónadrág egyik szarát felső végén bogra hurkolták, kifordították és az így keletkező tarisznyába gyömöszölték a heti elhasznált fehérneműt.

E környéken, a Kakasdombon jobbra a hegyoldalon vezető út mentén, sok szőlős- és gyümölcsöskert van. Őszön, érthető okból sok diák járkált szívesen erre felé és sokszor tettek tán soha be nem tartott fogadalmat arra, hogy nem lépnek többé e helyre, mely több kellemelenséget termelt néha a diáknak, mint gyümölcsöt. A Kakasdombtól déli irányba, messzi vidékre lehetett látni a Maros mentén. Néha tavaszi áradáskor, ha kiöntött a Maros, a Kakasdombról néztük a tengerre vált termékeny területet.

A város legszebb utcája volt mindig a Magyar utca. Ezen az utcán szeptembertől június végéig szívesen sétáltunk szabad időnkben. E hosszú utca, tulajdonképpen állami út végén, jobb oldalon álló hatalmas katonai laktanya mellett jobbra gyakran mentünk sétára, kirándulásra, néha a veszélyessége miatt tiltott fürdést, korcsolyázást élvezni a Maroson, máskor a Papok taván, mit Barátok berkének is hívtak, korcsolyázni, halászni, csibort fogni. A Papok tava a Maros és a vasút közti területen levő mocsaras, nádas hely, melyen át folyt be a Felenyed pataka a Marosba. Sűrű füzesében sok vadruca tanyázhatott, az enyedi vadászok szívesen jártak ide.

A Magyar utca végénél, a laktanya melletti úton, hol a Papok tavához mentünk, ahol a vasút átszeli a kocsit, két kis jóízű forrás van (Hidegkút). Alacsony négyszögű kútkávéja mellé szívesen leültünk mindig, ha arra jártunk, egy ital jó vízért. Sőt néha a Ballától vett makkossalonnával és cipóval fölkészülve jöttünk ide tanulni, kirándulni, csupán a jó víz miatt.

A Magyar utcán végig kimentünk a mezőre s az országúton jutottunk a Holtmaros nevű erdőbe. Egyik legkedvesebb kirándulóhelyünk volt a Holtmaros. A várostól mintegy négy kilométernyi távol lévő erdő a Maros és az országút közt volt. Állítólag a Marosnak egy elhagyott medre volt e helyen, de azt az idő elsimította, az erdő lombjaitól korhadt föld betöltötte, diákkoromban sehol nem látszott, hogy itt folyt volna valamikor a Maros.

A régi időkben nagy diákmajálisokat rendezett a Kollégium. Cigánybanda, kollégiumi rezesbanda zenéje mellett vonult ki ilyenkor kora reggel a Kollégium diákjainak apraja-nagyja hosszú sorban, rendben és estig, néha másnap reggelig víg mulatozás, tánc közben telt az idő. Az ilyen majálisokon nemcsak a diákság, hanem a tanárok családtagjaikkal, a város és vidék úri népe, polgársága is részt vett, s a kosárból sok diákismerősnek telt a finom, kirándulási élelemből, italból, borból. Ilyenkor kiköltöztek a piaci sültések, kenyeresek, vittek ki ételt, italt bőven, sőt pénz se sok kellett, néhány krajcár, kisebb diákoknak 15–20 krajcár bőven elég volt a mulatsághoz, csak kenyérre és sültre kellett kiadni. Hajdan a Holtmaros mélyén hatalmas tölgyfák alatt a majális céljára tisztán tartott, fődött oszlopokon álló nyitott tánchelyiség állt, de én csak a romjait láttam s később ez is eltűnt – mint eltűnik lassanként minden, mint eltűnnek lassanként azok is, kik ezen egykori tánchelyiségben ifjú szívvel hevülve ideáljaikért, vigadtak velük boldog megelégedettséggel, fiatalos reménységgel.

A Holtmarosban kötöttük az e célra tartogatott vastag kötelekre a néha fél méter vastagságú hosszú cserefa girlandokat, a vékonyabb örökzöld füzéreket, melyekkel áldozócsütörtökön, konfirmáláskor és régebb év végi, elemi iskolai vizsgákkor, évváró ünnepélyekkor a hatalmas régi református templomot feldíszítettük.

A Holtmarosba jártunk sétára, kirándulásra, hatalmas fekete hősцинцéceket fogni, melyek néha kiterjesztett csápjaikkal 12–15 centimétert is meghaladtak – itt kerestünk alkonyat felé hatalmas halálfejes és pápaszemes lepkéket, részint magunk kis gyűjteménye, részint a kollégiumi természetrajzi gyűjtemény számára. Hasonló okból ide jártunk fészket rabolni, madarászni, a vasúti töltés árkában csibort és más vízibogarakat fogni és növényeket gyűjtögetni.

Összejártuk diákkorunkban Nagyenyedet és közvetlen környékét, szabad időnkét hol kirándulással, hol tanulással töltve és ismertük, tanultuk szeretni a szabad természetet, mely üdítőleg hat azokra, kik szellemi munkával kénytelenek foglalkozni.

Nagyenyedi diákélet a XIX. század végén. Bethlen Kollégium Emlékönyve – válogatta és összeállította Györfi Dénes, 1955.

Enyeden ősz van

Jékely Zoltán

A Bükkösön most rőzsét gyűjtenek,
görnyedeznek az enyedi szegények,
sovány kutyájuknak füttyentenek
s nekivágnak a szélnek.

Enyed köré a tél már építi
s magasra rakja gyilkos szürke várát:
hegyek közül lassan leömlenek
s megülnek ott a párák.

Nő a sötétség, egyre nő a sár,
a dűlőkön bizton ér már bokáig.
Benne nagyhorgú sintér kergeti
volt kutyánk unokáit.

Az Akasztófadombon róka váj,
az agyagot éles körmei ontják;
kivájjá és újból eltemeti
bűnösök régi csontját.

Szegett fővel bolyong és könnyesen
a sétatéren régi jó barátom,
nem leli helyét az istentelen,
munkátalan világon.

A temetőbe, mint a fergeteg,
huhogószárnyú nagy varjak repülnek.
Kóvályognak s nagyapám korhatag
fejféjára leülnek.

Magasságból hull olmos permeteg:
nyirkos felhőcsigák fekete vére;
a sárga föld beissza s rácsepeg
nagyapám csontkezére.

Ó, vén Kollégium...

Sipos Domokos

és első ifjúságom édes városa: Enyed. Tizenkét esztendő messzeségéből sóhajtok felétek, és a sóhajtással kérem számon e keserves élettől mindazt, mit azóta kicseréltek a napok szívem tele kalászából. Most tágra nyitom szemem, mint húsz évvel ezelőtt, mikor először láttam meg a méltóságos Marost, a Kakasdombot, messzi zöldjét a Bükkösnek, nekem akkor ropant monumentális tornyodat – öreg kálvinista templom – s a Kollégium barnuló cserepes fedelét. Belebámulok az elmúlt esztendők medrébe, a ke-
resem az örökké változó homokban egy szegény kisdíák lábnyomát.

Pityergő szájjal anyámtól búcsúzom, a régi várfal mellett szipogva majszolok ráncosodó besztercei szilvát, délben egy fél cipót gyömszőlők kicsiny zsebembe, este az ezerszer összefaricskált publika mellett négy-öt hozzám hasonló, álmétködő báránnyákkal ismerkedem, s szent áhítattal bámulom a cigarettázó primáriust.

Szívem visszavágyik az ódon udvar, a nagy kúria megszokott szögletébe, s a tornakert egyik sarkában egy daliás juharfa azóta is minden tavasszal nekem bontja ki levelét. Ó, drága Bükkös, gyönyörű Farkaspatak, andalító Holtmaros! Kisdíák szívemnek szarvasbogaras, varjűfészkes, hőscincéres gyönyörűségei. Csudaszép kertek, mosolygós huncutkodással néznek rám most is viruló batuljaitok és arisztokratikus sápadt pónyikok hűvösen simulnak bőrömhöz a keblemen.

Szép Órhegy, őrt álló silbak a Kollégium háta mögött – emlékszel-e még lábam nyomára, s isteni Marosvölgy és ti sötét hegyek: Pilis, Csákyakő, Kőköz, Székelykő, hordoztok-e még egy parányit milliószor rátok tévedt töretlen szemem sugarából?

Kongó, hosszú folyosók, szélben himbálodzó, pislákoló, füstös petróleumlámpák – ó, hol vagytok már? Éjféle csöndben nem kísért-e rajtatok tele tüdővel elharsogott kiáltásom s könyvek felé hajló morgásom? Kopott padok, sok dicsőséges felelet és nagy drukkok koronatanúi, éltek-e még, vagy rátok szállt a kérlelhetetlen végzet s pókhálosodtok a padlás valamelyik sötét zugában?

Első andalgásaim utcái! Régi piac, hegynek baktató Tövis utca, álmódó Varcagás s édes kis sikátorok, szebbek lesztek nekem örökké, mint Velence, Nápoly és Párizs minden ragyogásukkal. Vén gesztenyefák tükrözitek-e még sötét lombotokat ragyogó kis ablakokban és – ó – régi illa-

A sétatéri Diákemlékmű *Dóczyné Berde Amál* rajza

Pallas Lexikon, álljátok-e még a sarat? Kézzel írott édes-kedves újságom: „Haladjunk”, emlékszel-e régi szerkesztődre? Első novelláim s vezércikkeim, nem vágytok-e néha fáradt kezem simogatása után?

Bethlen utca s te álmélkodó sétatér, hányszor álmodtam veletek! Régi jó tanárain ismerős lépése szomorú éjszakákon hányszor kongott fájón zúgó fülemben. Te árnyas, megnyugtató ősi temető, legkedvesebb professzorom sírjára nyílottál-e minden tavasszal friss virágot?

tok, vajon ott lengtek-e még a házuk előtt?

Kis cipők ma is úgy kopognak-e a szürke köveken, mint egykor, s félénk mosolyok úgy szállnak-e a vasrácsos ablakok felé, mint réges-régen?

Ó, komoly díszterem! Nagy ablakaidon most is az a napsugár táncol be a diákfejekre, mely annyiszor fürösztötte meg lelkeimet a reggeli préceseken. A nagyságos fejedelem bizonyosan most is oly komolyan néz díszes ráájából, mint akkor, s háromszáz esztendő kongató figyelmeztető tekintete szerető gondtal simogatja végig a falakat s a virágzó diáklelkeket. Diákkaszinónk, kis „olvasda”, most már nem a pesti lapok felé hajlik benned egy-egy borzas fej. Nagy Beöthy és te

Ó, régi bálok! Egyedül igaziak! Diákszívvel eltáncolt hosszú-hosszú csárdások, hányszor harsonáztok életemben víg indulót; kis kisasszonykák libbenő szoknyái, hányszor repültetek el behunyt szemeim előtt, mint a visszahozhatatlan ifjúság diadalmi lobogói.

Dobbannak-e még ifjú lábak rajtad, széles pódium, melyen lázban harsogtam el első beszédemet? Öreg terem, kopott szuffiták, őrzitek-e még a költőnő hangjának bár egy csendülését, ki nektek szavalta el első verseit? Mohos várfalak, megkoptatok-e? Mikor támaszkodott hozzátok – egyetlen támaszához árva életének – utoljára a bolond Kargyl s a komor Talpas Károly?

Komoly urak, szép dámák, kiket annyiszor megbámultalak, éltek-e még? Régi cigányok, muzsikáltok-e még régi nótákat? Szeretik-e még a lányok az éjjelizenét, és – ó, Istenem –, mondjátok meg nekem, hogyan lehetne visszamuzsikálni a régi diákszívet?

Ó, háromszáz éves vén Kollégium, elmegyek hozzád nemsokára! Emlékszel-e hajdan búcsúzó fiadra? Könnyeim érezd még most is köveiden, mikkel sirattalak egykor, s mikkel sirattam magam. Sirattam első ifjúságom, mely leszállt rólam, mint valami isteni illat s otthagytott engem üresen, kongón, mint egy kijátszott viaszbábút.

Sírtam, s most tudom, te megszántál: második anyám, háromszáz esztendőös vén Kollégium. Otthagytam neked ifjú szívemet, s te útra bocsáttottál férfilelekkel.

Most el fogok menni hozzád, s lelkemet áldozati tűzként némán felgyújtom előtted, s számot adok magamról Neked: örökifjú, vén Kollégium!

Tudom, Te megint adsz nekem. Adni fogsz, ahogy adsz háromszáz éve mindenkinek: férfiasságot az ifjúságában s ifjúságot öregségében.

Így újulnak meg benned – mint örökké változatlan, áldott őstalajban az egymásra nőő erdők – nemzedékek után.

Ó, öreg Kollégium, elmegyek hozzád az ifjúságomért!

Vajúdó idők küszöbén. Kriterion, Bukarest 1973.

Csillagok a völgyben

Csávossy György

Tavaszzagú szelekkel játszott,
és lombról álmodott az ág,
szalonkasurrogás jelezte
a gerjedt lángok alkonyát.
Szalonna serceget a tűzben
a perc surrant, mint gyors menyét,
s a ráncos törzsek rámaggatták
békéjük varázsköpenyét.
Üres hasú puskám csövéből
kék mogyoróalj fityegett,
s a bokrok egymásba borultak
a homályba tűnt út felett.
Az élménytelenség élménye
marasztalt, húzott csábítón,
míg baktattam a hegytetőre
a csenddel bélelt pázsiton.
S pár lépésre a domb csúcsától
elbúcsúztak tőlem a fák,
a szél is hamar sietős lett,
s beburkolta az ég magát.
De lent az éji völgy ölében
ezernyi fénycsepp csillogott,
mint a tóba hullott, mozdulatlan,
vigyázó állócsillagok.
Az esti órák áramában
lent ezer sors horgonyt vetett
s az árbóclámpák feloldottak
bennem minden igézetet.
Mert a vadon vadak tanyája,
de az a fényerdő enyém,
s ezernyi testvérsorssal izgat
és vonz és hív a messzi fény.
Indultam volna feléje
mosollyal, dallal ajkamon,

de visszatartott még egy percre
a kép tüze, az alkalom,
hogy kitáruló gondolattal
tünődjem társaim fölött,
s hirdessem, hogy az ember fénye
sugárzó, tiszta és örök.

A csizmadiák bástyája

Dóczyiné Berde Amál rajza

Adalék Nagyenyed szellemi néprajzához

Jancsó Adrienne összeállítása

Berde Károly

Berde Károly gyűjteményében sok száz tájszó szerepel. Nem akarván szótárszerű válogatást közölni, néhányat belőlük felaggattam egy képzeletbeli jelenet szereplőire.

Szentkirályról Enyedre tartva, miután az acélsodronyos, kézzel vezérelt komppal átkeltünk a Maroson, s már jó darabot gyalogoltunk a mezőn, a város széléhez közeledve ezt láttam:

Jött egy ember, amolyan ügyetlen, darabos, vagyis *botrafaragott*, kerek, fekete, nemezből való *bikkfakalap* a fején, bár inkább *csulikalap* volt, ázottveréb-féle, formájából kiment jószág, de még nem *pálinkaszűrő*, vagyis agyonázott hegyes tetejű.

Az ember *enyedi trunkus*, törzspolgár lehetett. Egy kicsit *tabajdak*, esetlen volt, *bugyuta*, tunya, *csajkos*, ügyetlen, *morkotány*, mogorva, hallgatag. A szája szegletében *mukuj*, cigarettavég lógott, de nem volt *krákos*, karikalábú, se *kurta zeke*, vagyis nagyon alacsony. A ruhája, inge rendesen volt *téglázva*, lehet hogy már *réz téglázót* használt a felesége, úgy vasalt, ha nem is szénvasalóval. Ez az ember nem lehetett *hipi*, sintér – budahordó, rendes férfiúnak látszott, nem *katipilának*, aki mindenféle női házimunkát szívesen végez s biztos nem volt *fataró*, azazhogy kétnemű. A nyomában *bakk-kutya*, *bakkmacska*, s *bakkveréb* járt.

Mellette asszony jött, igazi *haphajdáné*, *safarina*, *lecsperdi* lehetett, vagyis nagyszájú, sokbeszédű, pletykás fehérnép. Nem *hordta kukkon a vizelőjét*, valami hosszú lábakon, igaz *kurta sībőnek* sem lehetett nevezni, inkább csak *segtönk* volt, szóval jókora fenekén szépen járt a *cigányok abrosza*, a bő szoknya. Jókedviben biztosan nem *rihag mint a rézkanca*, s sosem volt *utcakati*, *pipere-pendzsi*.

A kezében *légej*, *liu*, *gyóba*, *deberke*, *kártyus*, nem is tudom mifajta, de fából készült edény volt, s egy fenyőkéregből készült kicsi *kászuban veresszőlőt*, ribizlit hozott. Nem emlékszem piros volt-e, fekete vagy fehér, de mindenképpen *veresszőlő* volt. Nem lehetett *seggvakaró*, csipkebogyó, amiből *hecsempecs* készül, mert még nem csíphette meg a dér, s ez csak akkor jó, éppúgy, mint a *döblec*, azaz sütőtök.

Régi polgárház

Dóczyiné Berde Amál rajza

Így jött szembe a házaspár s velük fiúgyermekük. Már nem *hupucálni* való karonülő, már nem is *pacalista*, aki elemi iskolába jár s nem is *fika*, első gimnazista, inkább kamaszodó *csiripár*, jókora *kocifer*, *siheder*. Ügyes *gyíkszemű*, mindent látó *krangalló*, vagyis *tantaló*, nyakig-láb *langaléta*, nem valami *pápista* színben lévő *seggdugó*. Messziről láttam, hogy nem *kalótya*, *gabógya* vagy *fuzsitus*, azaz nem jól figyelő, zavaros eszű, ütődött fiú. Biztosan iskolába járt *kollégymba*, minden nap kapott *kollégyam-cipót*. Az jó ropogós volt, nem *típpanós*, hideg *tével* étte, mint például a *pulickát*. Kapott néha *rátottát* is (nem rántottát, mert a nevét a *rátani* szóból képezik). *Púpos rátottát* ritkábban ettek, mert az munkásabb: a felvert tojást bögreszerű zárt edényben sercegő zsírra öntik s a tetején, vaslapra parazsat raknak, az húzza fel púposra. Hús helyett sokszor csak *szegényvitézt*, bundáskenyeret sütöttek a *fuszulyka* mellé. *Bumbucot*, vagyis cukorkát, „bonbont” inkább csak a vásárban láttak. Disznóöléskor készülő *áزالékot*, hurkafélét, tán csak akkor kap a *kollégysta*, ha már temetésen éneklő kántorjelölt, azaz *dögönbőgő* lesz.

Ez a derék család miféle szólásokkal élt:

– Amit a szegénynek adsz, azt a másvilágon a tányérodra teszik.

Ha harangoznak: – Ki halt meg? – Csontas, bőres. – Azaz: nem tudom, valaki.

– Miért tetted ezt? – Azért, hogy a rák ne menjen a vetésre s a csík az ugarra! – Vagyis: – Semmi közöd hozzá!

– Annyit tudsz, mint a harang kötele. (Semmit!)

– Borzas csikóból lesz a jó paripa. (Egyszerűségben felnövő gyermekből derék ember válik.)

– Hegyre földet! (Ha gazdag ember örököl.)

– Olyan bölcs, mint a tordai malac, seggel megy a vályuhoz.

– Olyat ütök a seggedre, hogy langat vet.

– Felemelem a cigányok abroszát és belefütyürölök! (Azaz felemelem hátul a leányka szoknyáját, s vesszővel a fenekére verem.)

– Patkanca virág (nem teljes, nem csokrosszirmú).

– Patkanca kisasszony (urizáló, cifrán öltözködő polgárlány).

– Úgy él, mint a molnár tyúkja (a kövér, jóban dúskáló ember).

– Sárgacipő – bicikli – otthon nincsen mit enni.

– A korcsma a temploma s a bele az istene (a lump zabálónak).

– Úti cifra – házi ronda.

– Bécsbe bot a párja (az életlen késnek).

– Nem mindig papsajt (szerencsésnek sem sikerül minden).

– Jól főtt a lencséd? (sikeres voltál?)

– Tépásszák a szénádat (ha mások is járnak a szeretőd körül).

– Körmetlen macskának nehéz a fára mászni! (Buta ember nehezen tanul.)

– Ebnek mondják s eb a farkának (ha valaki továbbadja az utasítást).

– Megszövi a pók a hálóját! (célratóró ember).

– Mennyi vót? – Annyi s fél, két krajcár (mi közöd hozzá).

– Szerezze meg! (Adjon ráadást a kiszabott mértéken túl.)

– Mikor? – Holnapután kiskedden, borjúnyúzó pénteken. Ha a bivaly repül!

– Vékan szél fúj! (Nem erős, de hűvös, csípős szél.)

Szilvaízfőzés

Ez minden jó háznál megtörténik szeptember végén, amikor a magvaváló besztercei szilva sötétkékké, hamvassá, puhává, aranysárga belűvé és édessé megérik. Az előző délután megszedik a szilvát, egy jó cseberrel. Este vacsora után a család és a gyermekek barátai összeülnek a cseber-kö-

rül és megkezdődik a vidám hangulatú „pattintás”. A cseberből kiszedett szilvaszemet hossz tengelyére merőlegesen megnyomják a hüvelyk és mutatóujj között, mire a szilva felhasad és magva kiesik, „kipattan”. A magot a szemétre hajtják, a kimagolt szilvát pedig egy másik cseberbe dobják. Reggelig ott marad. Másnap felállítják az udvaron a nagy rézüstöt, katlant, beleöntik a szilvát és alágyújtva a tüzet, főzni kezdik, miközben a „szilvafőző asszony” egy hosszú rúddal állandóan kavarja a forró tömeget, hogy ne süljön oda az üst oldalához, fenekéhez. Ez a tömeg kezdetben hígan folyó, szirupszerű keverék: „cibre”. Addig főzik azonban, amíg csaknem szilárdra sűrűsödik és „megáll benne a rúd”. Ekkor nagy, lábösszerű cseréprostákon át paszírozzák és cserépfazekakban elteszik télire. Ilyenkor többnyire késő este van. Reggel befűtik a sütőkemencét s mikor a parázs elhamvadt, a fedetlen cserépfazekakat beteszik a melegre, hogy a lekvár teteje megkérgesedjék. Ott hűl ki lassan, aztán lekötik hólyaggal (vagy „lantornával”) az edények száját. (Saját tapasztalás.) A rostában visszamarad a sok szilvahéj. Ezt jobb háznál eldobják, szegényember aszalódeszkárra teríti, s a napon vagy a sütőkemencében megaszalja. Gyermekeknek való rágicsálni.

Különleges események, jeles napok

Csimpolyások. Még a XIX. század utolsó évtizedében is jártak néha „csimpolyás”-ok a városban. Cseh nemzetiségűek voltak, akik ötös-hatos csoportba verődve járták az országot és az utcákon megállva helyenként zenéltek. Zeneszerszámjuk kecskebörduda, valami klarinétféle fuvósszerszám és talán dob meg cintányér volt. Idegen melódiákat játszottak 10–15 percen át, aztán tányéroztak az utcai hallgatóktól, majd továbbálltak egy másik utcába.

Medvetáncoltatás. Leginkább máramarosi oláhok voltak, 2–3 férfi, vagy egy család. Egy vagy két medvével kiállottak az utca közepére és dobbal kísért ritmikus énekkel az orránál megláncolt medvét ugrándozásra biztatták.

Majomtáncoltatás. Előkelőbb és érdekesebb látványosság volt, mint a medvetáncoltatás. Mestere nem magyar ember volt, aki polgári ruhába öltözve, ölében hozta a makakómajmot. Ez színes, rendszerint piros ruhába öltözötten, a kövezetre terített pokrócfélén ugrált, bukfencezett. A gazda biztatta: „Jancsi, csinálj bukfinlát!” Mindig sikerük volt.

Maszkurába járás a farsang sötét estéin történik. A gyermekek ruháikat kifordítva veszik fel, a fiúk lánynak, a lányok fiúnak öltöznek, álarcot tesznek, 3–4-en bekopognak a szomszédokhoz s ott cselédnek ajánlkoznak, tenyérből jósolnak, ostobáskodnak. Ki kell találni, hogy ki kicsoda.

Hamvazószerdától nagypéntekig árulják a sósperacet. A pékek pereceslegényei kétméteres rúdra tűzött perecsorral járnak a város utcáit, kis bádoggal kürtön trombitálva. Nagypéntektől következő hamvazószerdáig Enyeden nincs perec.

Január 8-a Enyeden ünnepnap, a városnak 1849-ben, az e napon történt elpusztítása és lakosainak lemészárlása emlékére. A Kollégiumban nincs tanítás, a templomokban istentiszteletet tartanak, a legyilkoltak sírját a főtéri Sírkerthben este kivilágítják, a Kollégium ablakait szintén, s a diákok este 6 órakor ünnepélyt tartanak.

Virágvasárnap Enyeden egyúttal gyászünnep, mert 1704-ben ezen a napon dűlt fel a labanc a várost.

Ünnepi taracklövés az Órhegyen

A város hatósága által rendezett ünnepélyek alkalmával a város derekán (helyesebben a Bethlen Kollégium kertje és a református temető felett kb. 200 méterre emelkedő Órhegy derekán) felállított apró, de erősen durranó „mozsárágyúkból” a nap folyamán néhányszor egymás után három ünnepi díszlövést adtak le. Amikor eldördültek a lövések, a lakosság minden tagja, aki az utcán vagy egyebütt a szabadban tartózkodott, hangosan felkiáltott: Éljen! Viszhangzott az egész város.

Enyed város... ahol: hétfő hetibe; kedd kedvibe; szerda szerelmibe; csütörtök csűribe; péntek pitvarába; szombat szobájába; vasárnap kétszer Isten házába... és ahol: április 30-án este, sötétedés után a Kollégium diákjai felvonulnak az Órhegyre és szép, hangulatos karénekkal köszöntik a másnap felvirradó májust.

Az egészségügy azokban a régi szép időkben...

Összeállította Hantz Lám Irén

Nagymaminak 13 gyermeke lett volna, ha mind a 13 élve születik, vagy kisgyerek korában el nem pusztul. Tíz azonban az orvostudomány akkori állásának és a kormányzat egészségügyi gondoskodásának nagyobb dicsőségére élete hatodik esztendejét sem érte meg. Ki bélhurutban, ki torokgyíkban, ki vérhasban, ki skarlátban, ki hólyagos himlőben távozott az élők sorából. A himlő elleni védőoltás még a mi gyermekkorunkban sem volt annyira magától értetődően általános, hogy tudatlanabb anyák ne igyekeztek volna csecsemőjüket mindenféle fifikával kivonni alóla.

Megmaradt mindössze három lány. A legelső, a középsők közül egy és az utolsó.

...

Berta nagynéném, aki nyájas, szelíd természet volt, dolgos, béketűrő és hűséges, húszéves korára már özvegy is volt. Férjét, Lengyel Gábor szolgabíró a „galoppierende” tüdővész szakította ki karjaiból.

...

A mi nagyobbik Magyar utcai házunkat Kováts Ödön teológiai tanár özvegye, Ilona néni bérelte. Jancsi fia orvosnövendék volt, Pali végzett jogász Kolozsvárott, lánya tüdővészben pusztult el.

Szentimrei Jenő: *Városok, Emberek*. Kriterion 1973.

A Bethlen iskola tanári kara, tanító testülete s az összes ifjúsági testület dísszel kísérte a korán megnyílt sírba a gödemesterházi születésű Samuel Ferenc harmadik elemi osztályos tanulót, ki e hó 21-én rövid ideig tartó agyhártyalobban a főiskola kórházában elhunyt.

Közérdek, 1888. február 26.

1887-ben a halálesetek 48%-a az öt év alatti gyermekekre esett Enyed körzetében.

Közérdek, 1888. február

Lőrincrévén öt skarlát esetet jegyeztek fel, ebből három halálos ki-
menetelű volt.

Közérdek, 1888. március

Barabás Miklós annak idején (1835) Mutili Rózsit szerette, a burg-
beli francia szakács leányát... annál szebb halványbarnát keresni kellett...
Az a zokogó angyalszobor a katolikus temetőben az ő sírjánál áll... Elvitte
fiatalon a tüdőbaj.

Berde Mária, *Enyed*

Hát az úgy volt, veszi át a szót a Nagyasszony, hogy az első vőlegé-
nyem, akivel 19 évesen jártam jegyben, s akit mindenki csak úgy emlege-
tett, hogy a szép Bíró Ferenc – rövid jegyesség után tífuszban meghalt
(1864). Sokáig gyászoltam lélekben s hosszú évek múltán sem gondoltam
arra, hogy férjhez menjek.

A régi Nagyenyedről beszél
Berde Sándorné, *Keleti Újság*, 1943.

Utóirat

A tébécébacilust Koch fedezte fel 1882-ben. A védőoltást
1927–1930-tól használják. Igazán sikeres gyógyulást a II. világháború
után felfedezett és széles körben használt antibiotikumok biztosítanak. A
betegség megelőzése szempontjából fontos periodikusan alkalmazott kö-
telező szűrővizsgálatokat csupán 1960 után vezetik be. A század elején
gyakorlatilag tehetetlenek voltak az emberek ezzel a betegséggel szem-
ben. A skarlát és tífusz elleni oltásokat is csak az 1930-as évek végén kez-
dik alkalmazni. Újabban a skarlátot is antibiotikummal kezelik.

Boltok a régi enyedi Piactéren

*Horváth Zoltánné
Kézdialbisi Elekes Ida*

Kedves olvasóm, sétára hívlak a Vártemplom körül elterülő Főtérré, amelyet régen Piactérnek is neveztek, itt tartották ugyanis a hetivásárokat. A piacnap Enyeden 80 évvel ezelőtt is a csütörtök volt.

Enyed üzletei a Főteret körülvevő házak földszintjén és a várfalhoz fecskéfészek módjára tapasztva sorakoztak sűrű egymásutánban. Voltak itt hentesárut kínáló és mészárszékok, élelmiszerüzletek, méteráru- és rövidáruboltok, piperések, óráskok és cipőboltok.

Bizony tele kellett legyen a pénztárcája annak a kedves vevőnek, aki vásárlásra indult, mert nehezen lehetett ellenállni annak a változatos árukészletnek, amit a kirakatok kínáltak.

Talán gyermekkorom egyik kedves boltocskáját említeném elsőnek, ahová sokszor jártam édesanyámmal. Ez a rövidárubolt a Csizmadia-básztáéhoz tapadt, az Izay Berta és Mari néni tulajdonát képezte. A viszonylag tágas helységbe három lépcsőn juthattunk be. Magas falait a mennyezetig polcok és fiókok borították „káprázatos” tartalommal. A fiókokból színes szalagok, csipkék, pertlik lógtak ki, rudakon pedig fejkendők, hárászkendők sorakoztak, de méteráru is volt a pulton. Megszámlálhatatlan doboz rejtette a temérdek gombot, tűt, patentet, cérnát és egyéb apróságot. Ha magasról kellett leszedni az árut, Berta néni kis három fokú nyeles kézilépcsőt vett elő s idős kora ellenére fürgén kapaszkodott fel rá. A vevőket mosolyogva, kedves szavak kíséretében szolgálta ki.

A kedves két öreg hölgy Édesanyám barátnői is voltak, így nem csak vásárlási szándékkal, hanem látogatás céljából is sokszor felkerestük a boltocskát. A bolthelységből át lehetett lépni a lakószobába. A két helységet egy keskeny sikátor választotta el egymástól, mely egyenesen a várudvarba vezetett.

A lakószoba hófehér falaival, a piacra néző fénylő ablakaival, sok szép antik bútorával igazi békés hangulatot árasztott. Az asztalon, a székek hátán hófehér csipketerítők díszeltek, az ablakok előtt pedig pódiumok voltak és az azokon levő székekről az egész piactér belátható volt. Itt üldögéltem én, amíg Édesanyám kibeszélte magát. Aztán megittuk a finom habos kávé mazsolás kaláccsal ... és búcsút vettünk a kedves nénikétől.

Berta néni boltjának közvetlen szomszédságában egy cukrászda állott, melynek tulajdonosa a törékeny, kedves Török Irénke volt. Ide is elég sokat járogattunk. Belépéskor csengő csilingelt az ajtón, figyelmeztetve Irénkét a vendégre. Jött is alig hallható léptekkel s félig lehunyt szempillákkal, halkán, szinte suttogva kérdezte: „Mit parancsol Icuka, dobostortát vagy finum krémesbélest?” s máris indult a rendelésért, melyet kerek, márvány asztalon szolgált fel utánozhatatlan kecsességgel.

Az órás üzlet után a sétánkat a Vár délkeleti oldalán folytatjuk. Itt volt a várudvar mindig bezárt vaskapuja. E mellett emelkedett Kovács Endre gyógyszerész egyemeletes háza, amelynek földszintjén foglalt helyet a híres Kovács-patika. Hírnevét nem annyira városias berendezésének és gyógyszerkészletének köszönhette, mint inkább kozmetikumainak. Itt készült ugyanis a nevezetes Kovács-arckrém, sok enyedi asszony kedvelt szépítőszere.

Tovább lépve, a város egyik legszebb, gazdag árukészlettel rendelkező porcelán- és gyermekjáték-üzlete következett Pallmert és Társa tulajdonában. Kirakatát velem együtt sok gyermek bámulta.

A játékuzet után volt Enyed másik gyógyszertára, Schuster Gusztáv tulajdonában. Az Enyedi Hírlap soha se mulasztotta el tudatni olvasóival, hogy a két patika közül melyik a szolgálatos.

A patikák után Hajdu néni mosódáját és tisztítóját láthattuk, kirakatában a kor divatjának megfelelően a sok kikeményített férfigallérral. Ezeket akkoriban a férfiak csak rágombolták az ingre és szinte naponta cserélték.

A tisztító után a Komáromi fodrászat, Bőjthe Kamilla kalapüzlete, majd az Ungvári, később Bazarath-féle szabóság sorjázta.

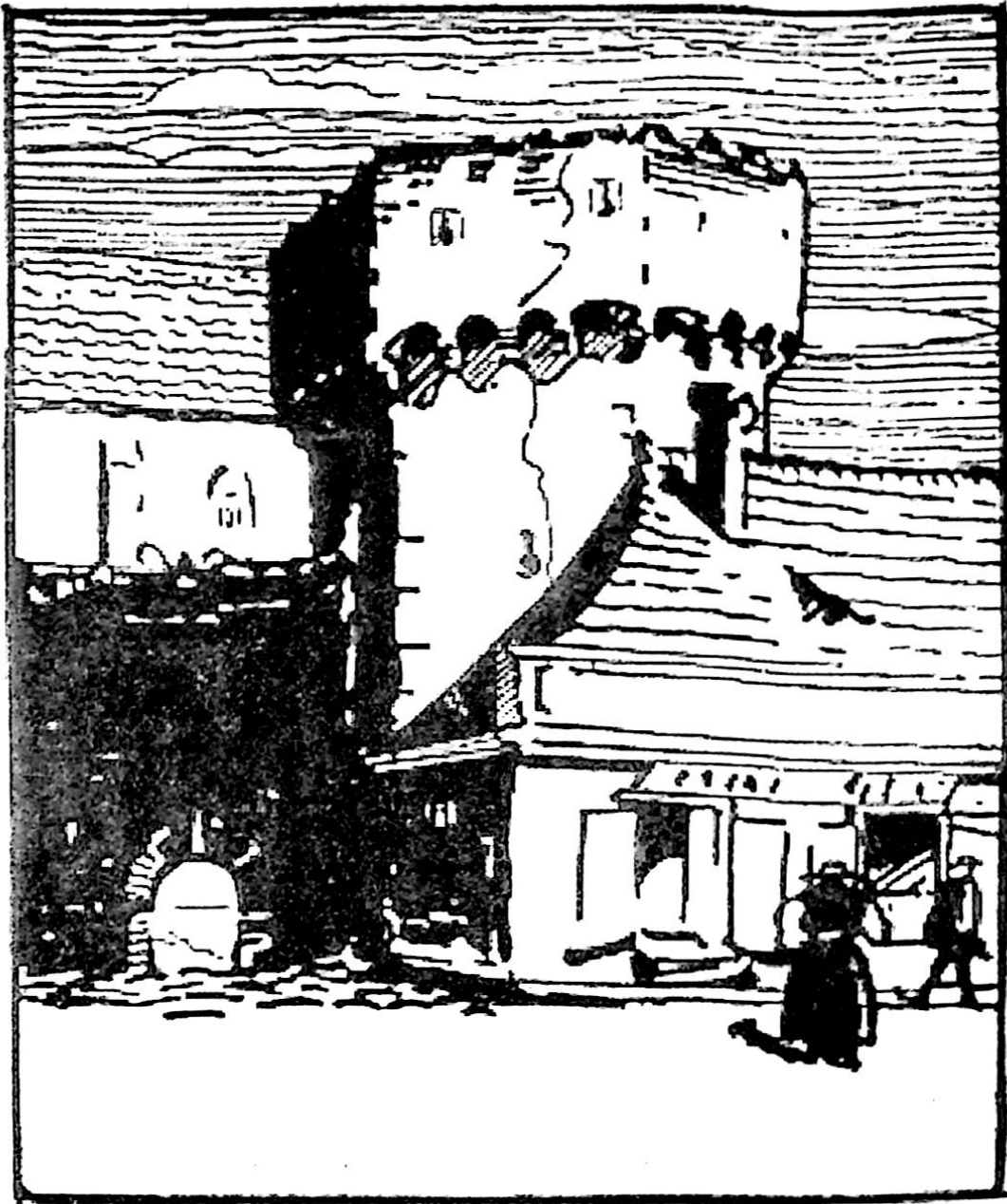
A várfal északi oldalához épült Bethlen-kastély emeleti termeiben volt az Úrikaszinó, sok fényes bál és szilveszteri multság színhelye.

A továbbiakban az épületek sorát egy kis park szakította meg, ide tették az 1849-es enyedi vérengzés áldozatainak egy részét. Emléküket márványtábla őrzi.

Az északi oldalon kaptak még helyet a tűzoltók. Az enyediek bicskái-kat a tűzoltótanya melletti Wider-féle bicskajavítóban reperáltatták.

Befordulva a nyugati oldalra, Osztrovszky pléhes boltja, majd a Benyovits-féle malom búzaraktára következett. Ezt egy nagy zárt udvar követte, ahol a cserepesek lerakata volt. Járai, tordai cserepesek árultak itt.

A várfal délnyugati sarki bástyája (a kádárok bástyája) alatt húzódott Lázár Károly vegyeskerkedése.

Boltok a bástya tövében

Dóczyné Berde Amál rajza

A vár déli oldalán viszonylag nagy helyet foglalt a Csávássy testvérek autó- és gépjavító műhelye. A műhelyben a kiszolgálás igen udvarias volt, a Csávássy testvérek egyben lelkes résztvevői voltak a Nagyenyed minden társadalmi rétege szórakoztatását vállaló Iparos Önképzőkörnek.

A műhely után a déli oldalon már csak egy üzlet következett: Lázár Jenő vegyeskereskedése. Nevezetessége volt az üzletnek, hogy a tulajdonos a vevők kívánságát ismételve állandóan enyhén kacarászott, s ezért a városban „kacagó Lázárnak” nevezték.

A következőkben a Főteret körbezáró házsorok üzleteit soroljuk fel. A Várszeg utca sarkából indulunk. A nyugati oldal házsorában három üzletet kell megemlítsünk: a Silberstein-féle vaskereskedést; a Fesztinger-féle vegyeskereskedést és a Fischer-féle méteráru üzletet.

A legkisebb Fesztinger fiú a IV. elemiben osztálytársam volt. Egyik nap híre ment a városban, hogy a Piac téren egy bódében leányfejű pókot mutogatnak. A belépőjegy 1 lejbe került – nekem ennyim sem volt, de annál nagyobb a kíváncsiságom! Bezzeg volt pénze a Fesztinger fiúnak és mint gavallérhoz illik, fel is ajánlotta a kölcsönt. Kezemben a lejessel – életem első kölcsönével – beléphettem a bódéba, ahol valóban megláthatam egy óriási pókháló közepén a szép leányfejet. Mindenki ámulatára a fej beszélt románul is, magyarul is, elmondta, hogy Amerikából jött és már sok országot bejárta. Hát voltak ilyen csodapókok akkoriban Enyeden.

A főtéri üzletsort a Tövis felé vezető országút, a Tövis utca szakította meg.

A Főtér déli oldalára fordulva, a Tövis utca – Főtér sarkán volt Fenicher Lázár vegyeskereskedése. Az üzlet mindig gazdag árukészlettel várta a vevőket. A kasszában Fenichel néni ült, aki kedvesen el is beszélgetett a vevőkkel. A Fenichel fiúk a Bethlen Kollégium jeles diákjai voltak.

A további üzletek: Lőrincz testvérek boltja, Bende és Karácsonyi hús- és hentesáru üzlete, a Bugan-féle méterárus üzlet, Atzél és Szabados méter- és kötöttáru boltja, Harmat néni fűszerüzlete és „Rózsa mama” vendéglője, ahol sok mulatságot rendeztek annak idején.

A Főtér déli oldalának üzletei között előkelő helyet foglalt el a Greaf-féle vaskereskedés. A tulajdonos Greaf Jenő az akkori enyedi polgárság jeles tagjának számított, fiait külföldi egyetemekre járatta.

A Főtér keleti oldalának épületsorát a sarkon levő emeletes toronydíszítésű szép ház nyitja. Ebben működött annak idején a Gazdasági Bank, Enyed második legfontosabb bankja. A bank mellett székel az Enyed és környéke szőlőbirtokosainak vállalata, az Erdélyhegyaljai Bortermelők Szövetsége. A „bor és lágy kenyér” nem csak szólásmondásban társul, hanem az enyedi Főtéren is. Ugyanis a Bortermelők Szövetségének Székházát Enyed legnagyobb lisztkereskedése, a Benyovics-féle bolt követte. A tulajdonos saját műmalmában őrlött finomlisztet árult. Hogy ebből vagy

A vártemplom a piactérről

Vass Albert olajfestménye (Székely László tulajdona)

más lisztjéből készült, de híres volt a Benyovics szomszéd-ságában működő Fodor-féle pékség kenyere.

A pékség melletti épületben kapott helyet az elegáns berendezésű EMKE-Kávéház.

További üzletek: Székelyhidi Sándor kézimunkaboltja és Génád A. David kötöttáru és temetkezési kellékek üzlete.

A Kovács-patika

Korabeli fotó

Ezen a soron díszelgett Enyed legnagyobb, leggazdagabb csemege és fűszer nagykereskedése, „A fekete kutyához” nevű. Kirakatát a védjegy képmása díszítette. Az üzlet tulajdonosa, Winkler János a jobb kiszolgálás érdekében több segédet is alkalmazott. Boltjában minden szemet-szájat ingerlő csemege, csokoládé, cukorka és gyarmatáru volt kapható, a pulton nagy vörösréz tartályokban szemes kávé illatozott.

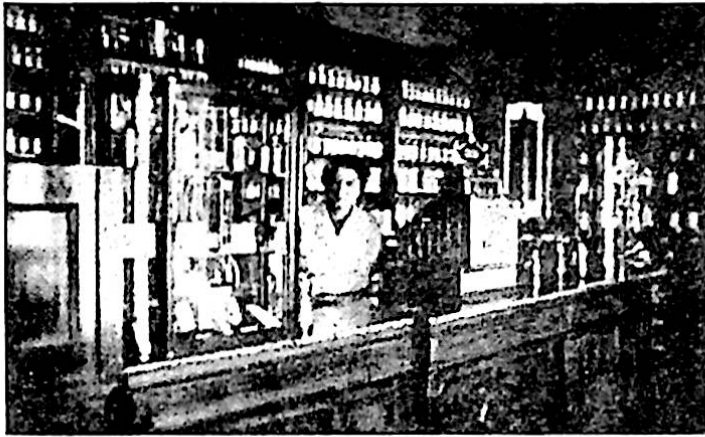
Tangel József méteráru üzlete arról volt nevezetes, hogy a vevő kényelmes bársonyszékeken ülve válogathatott a kelmékben.

Bechtold és Teindel bőrkereskedését Mélász János méteráru- és cipőboltja követte.

A római katolikus templom és iskola után következő Berkovits-féle szöveta-
rus üzlet szabósági műhellyel működött. A frissen vett szövetből helyben öltönyt is varrathatott a kedves kuncsaft.

Az ugyancsak ezen a soron levő Marx Károly bácsi csemege- és élel-
miszerüzletének tekintélyét a sonkavágógép emelte, ugyanis itt volt Enyed első ilyen szerkentyűje.

Farkas Manó kis rőfös boltja után egy nagyvárosias luxussal berendezett mézárszék és hentesüzlet következett Balla Béla tulajdonában. Ő maga ritkán szolgált ki, inkább le s fel sétált fekete ruhában a kicsempézett tükrös üzlethelységben. Szellemes, de kissé csúfondáros megjegyzésekkel illette vevőit. Aki keveset vásárolt, attól megkérdezte „talán bizony lakodalomra készülnek?”. Ha egy tanár lépett az üzletbe, így utasította segédjét: „Adj velőt a tanár úrnak!” Ő szokta mondani azt is, hogy „az én házam, az én váram, ahogy az angol mondja mea culpa maxima”. Hát ilyen volt Balla Béla úr! Egyébként ő volt a Nagyenyedi Iparos Önképzőkör el-

A Kovács-patika belseje

Korabeli fotó

nőke. Az adakozásban és a szervező munkában mindig az élen járt. Ezt a sort Lázár Irénke péksüteményese és a Kisegítő Bank zárták.

A Magyar utcára nyíltak, de tulajdonképpen még a Főtér üzletsorához számíthatjuk a Hangya szövetkezet boltját és az Agrár Bankot.

Ezen a soron kétségtelenül legemlítésreméltóbb Seidl József vendéglője és szállodája volt. Minden este cigányzenekar szórakoztatta a vendégeket. Itt muzsikáltak Fánfuri Berci, majd Aradi Jancsi, híres enyedi cigánymuzsikusok.

A város egyetlen mozija is ezen a soron volt. A vetítést Ács bácsi rendezte, a néma filmek idején Klein bácsi zongorajátéka szolgáltatta a cselekményhez megfelelő zenét.

Enyed egyetlen könyvesüzlete a Kollégiummal szemben levő sarkon, a Kollégium tulajdonában levő épületben működött, vezetőjét Földes Edének hívták. Sajnos, ma Enyednek egyetlen könyvesboltja sincs!

Két nagy bútorraktár volt még a Szentkirály utcában: az Erdélyi-féle és a Kuncz Antal lerakata, de Enyed kereskedelmi életében a Piac téren levő boltok voltak a meghatározók.

Kovács József nagyenyedi gyógyszerész és híres készítménye, az arckenőcs

Dr. Kovács László közlése

A XIX. század utolsó évtizedeitől kezdődően a II. világháború végéig Erdélyben, majd az egész Monarchia területén közismert és kedvelt készítmény volt a nagyenyedi Kovács-arckenőcs.

Az arckenőcs előállítója és forgalmazója a nagyenyedi Bethlen Gáborhoz címzett gyógyszertár tulajdonosa, uzoni Kovács József (1844–1909) volt, aki 1880-ban vásárolta meg a reáljogú gyógyszertárat.

Kovács József Nagyenyeden született, a Bethlen Gábor Kollégiumban tanult és az akkori gyógyszerészi előírásoknak megfelelően az enyedi gyógyszertárban volt gyakornok. 1862 júniusában tett eredményes vizsgát, melynek alapján

Apothekergehilfenek (segédgyógyszerésznek) nyilvánították. Ezt követően több budapesti és erdélyi gyógyszertárban dolgozott. 1872-ben a budapesti tudományegyetemen gyógyszerészeti oklevelet szerzett. Ezután vásárolta meg szülővárosában a gyógyszertárat.

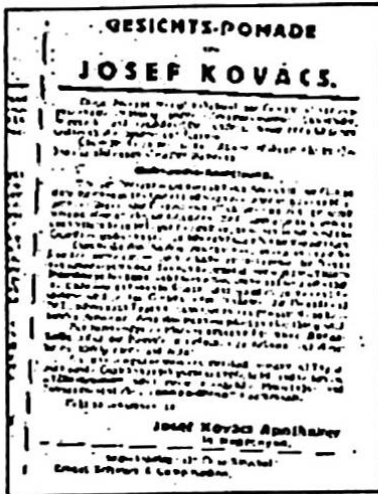

Az arckrém címkéje

Mint gyógyszertár-tulajdonos kamatoztatta az évek során megszerzett szakmai ismereteket és több saját készítményével tette ismertté gyógyszertárát. Közülük legismertebb volt az arckenőcse, amelyet halála után az örökösök továbbra is gyártottak és forgalmaztak. Az 1903. évi 90 000. számú szabályrendelet 7 paragrafusának megfelelően a készítményt a belügyminisztériumnak is bejelentette.

Az arckenőcsöt és a bóraxszappant is, miután forgalmuk igen megnövekedett, a genfi szabadalmi hivatalnál védjeggyel biztosították be. Az arckenőcs gyártása és forgalmazása a gyógyszertár államosításakor szűnt meg.

Az arckenőcs akkori elterjedését bizonyítja egy, a huszas évekből származó cseh-szlovákiai kétnyelvű, német–magyar ismerető is.

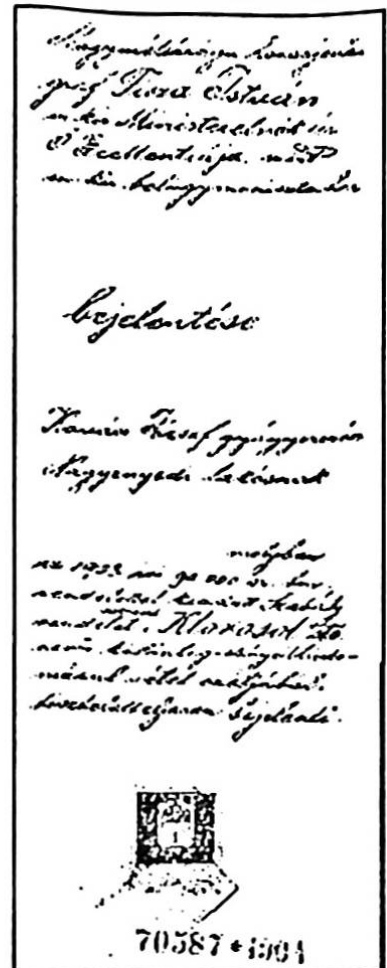

A csehországi kísérőlevél

Utóirat

Az államosítással a gyógyszertárat felszámolták, a századelőről származó gyönyörű berendezését teherautóra rakták és állítólag Szebenbe, egy múzeumba vitték. A volt tulajdonos, mint megbélyegzett kizsákmányoló, csak nehezen kapott elhelyezést a városi kórház patikájában.

Megfigyelhető, hogy a Kovács-arckrém hiányában az utóbbi 40 évben hamarabb ráncosodott az enyedi szépasszonyok arca, mint annak előtte.

A készítmény beadványa

A negyenyedi Zeyk udvar – a Burg

Vita Zsigmond

A régi enyedik jól ismerik a Felenyed felé vivő utcának, az egykori Varcagásnak a vasrácsos kerítése mögött csendesen meghúzódó és így kívülről alig feltűnő falusi kúria jellegű épületét, a Zeyk udvart. Az enyedi házak sokat változtak az elmúlt másfél században, leégtek és újraépítették, átalakították őket, de a Zeyk udvar, a Burg megmaradt lényegében olyan, amilyen volt, csak a lakói változtak.

A családi hagyomány szerint Kemény János fejedelem unokája építkezett ott először. A mai Burgot Kemény Simon építtette, akinek neve Bolyai Farkassal való kapcsolatai révén eléggé ismert.

Állítólag az ott dolgozó kőművesek mondták az érdeklődőknek, hogy „építünk egy nagy burgot”. Így ragadt rá, emellett tiszteletet is ébresztett. Az enyedi Burgot azonban nemcsak a bécsi Burghoz nem hasonlíthatjuk, hanem még egy nagyobb vidéki kastélyhoz sem. Az utcára néző két szárnya egészen szerény, kisvárosias, a központi főépület, amelyet jobboldalt összeépítettek az alacsony melléképülettel, egy nagyobb falusi kúriához hasonlítható. Csak a jól kiképzett udvar, amelyben félkörben egy alacsony fal védte az orgonabokrokat juttatta az embereknek eszébe, hogy itt hajdan falusi fogatok hajtottak be a központi főbejárat felé, és azután baloldalt eltűnhettek, hátul az istállónál. Mert a Burg ugyan nem hivatkozható, nem feltűnő épület, ez nem is férne össze az erdélyi klasszicista stílus nemes egyszerűségével, de mégis megvolt benne mindaz, ami egy jól megépített falusi kúriához tartozik, külön melléképületben a konyha, a kamrák, cselédszobák, a kocsiszín, továbbá az istálló és hátul a várostól egészen elrejtve a gyönyörű kert, egypár ritka fával és bokorral.

Az enyedi Burgnak igazi szépsége a kert felől bontakozik ki. Az utca felől csak az udvar mélyén eltűnő kopott épület, a kert felől azonban az épület közepén kiemelkedő oszlopos tornác, amelyre kétfelől kőlépcső visz fel, és karcsú baluszterek tarják a korlátját, megszabja az egész épület arányait és görögös jellegét. A tornác felett magasra emelkedik a fedél, mint hasonló empírral kevert klasszicista stílusú udvarházaknál is. És a két arányosan beosztott szánnyban két családnak kényelmes, de nem pompás lakása lehetett. Talán a református puritánság vagy a korabeli szűkös anyagi viszonyok ütik rá erre az épületre a bélyeget. Itt, a tornác szép toszkán oszlopai mögött ültek egykor a kávézó vagy kártyázó társaságok, itt heve-

résztek a betegek, a gyengélkedők, innen gyönyörködhetett mindenki a rózsaszínbe öltözött tamariszkuszban, a virágzó rózsákban, a hűvös árnyéket nyújtó platánban és még egy ritka fában, a Gingko bilobában, amely különös, szinte háromszög alakú leveleit, más fenyőféléktől eltérően, csendesen elhullatja ősszel. Íme, a Burg, a maga komoly, egyenes vonalival, amelyekben a tornác négy oszlopa, a balusztrád karcsú baluszterei és az ablakok elhelyezése viszi be a fény és az árnyék játékát, a változatosságot. A kettő együtt olyan művészi egységet képezett, hogy az emlékét mindenki megőrizte.

Az enyedi Burg történetét senki sem írta meg, mégis behatolt az irodalomba, és Berde Mária, *A hajnal emberei* című regényében a képzelet erejével megelevenítve és újraszínezve folytatja az életét.

A Burg építészetét nem ismerjük, mint ahogy a hozzá hasonló tanácsos kúriák építészeit is legtöbb esetben csak találgathatjuk. A Burg élete Kemény Simon főispánja idején kezdődött, körülbelül az 1820-as években. Egypár év múlva hívták meg jogtanárnak a Kollégiumhoz Szász Károlyt, és hamarosan megkezdődtek a politikai tanácskozások. Az elnyomó Hasburg-hatalom elleni küzdelem fő kérdései „Erdély politikai jogai, A Diploma Leopoldinum, a magyar nyelv egyenjogúságának kivívása, az örökváltság”, a jobbágyság kérdései és a kor összes társadalmi kérdései Enyeden itt kerültek először szőnyegre. A Burg élete összeforrott a reformkor politikai életével, a haladást mozgató „vándorpatrióták” és a legjelentősebb ellenzéki politikusok életével.

Kemény Simon halála után Judit leányának férje Zeyk Károly, a későbbi képviselő és Alsó-Fehér megye főispánja költözött a Burgba. Így lett belőle Zeyk udvar, amelyben egymás mellett laktak több ízben összeházasodott Kemények és Zeykek. Innen járt Kemény Zsigmond, Szász Károly előadásait hallgatni, itt szívta magába azt a történelmi szellemet, amely azután behatolt kibontakozott regényeiben. Ide járt be Csombordról Kemény István, Csekelakáról pedig Kemény Dénes, a kornak egyik legképzettebb politikusa, itt találkoztak és vitatkoztak Kendeffy Ádámmal, Weselényi Miklóssal és a többi Zeykekkel, akik a kor kérdéseivel vívódva keresték a jövő útjait. Az egyik oldalszárnyban lakhatott ifj. Zeyk Miklós, aki a családi hagyományokkal merészen szakítva kollégiumi professzor lett és szenvedélyesen tanulmányozta a hazai madarak életét.

1848 után megcsendesedett a Burg, amikor Jókai 1853-ban itt járt, csak a puszta, kormos falakat, a gyomos udvart láthatta és Kemény István hívására kiment Csombordra. Ezután írta meg *A nagyenyedi két fűzfát*. De

A Burg

Holányi Júlianna rajza

a családi hagyomány azt tartotta, hogy Jókai éppen itt írta meg ezt a novelláját és ifj. Zeyk Kálmán vitte neki a tintát és a tollat.

Jókai harminc év múlva, 1884. október 20-án jött ismét Enyedre, ezúttal valóban a főispán, Zeyk Károly vendége volt a Burgban, egész Enyed ünnepelte. Másnap tovább utazott Jókai, csak az emléke maradt meg Enyeden.

Az ezutáni nemzedékek életében úgy látszik, hogy a konzervativizmus költözött a Burgba, de a kollégiumi és a különböző enyedi társadalmi egyesületek mindig számíthattak a Burg tanácsaira vagy anyagi segítségére. Ezért Berde Mária jogosan írhatta, hogy az enyedi polgárság szerette és megbecsülte a Burg lakóit, és ha a burgbeli dámák közül valaki beteg lett, szívesen mentek az ismerős asszonyok beteget ápolni.

Az 1920-as években végtelenül szerényen, összehúzódva éltek a Burg lakói. A politikai harcok elzúgtak a Burg felett, most a családi és kollégiumi élet került a központba.

A Burg csendes falai között fiatalok is álmodoztak és tanultak és a jövő terveit szőtték. A Kemény család egyik bájos fiatal lánya, minden héten várva várta a hétfő délutánokat, akkor jött Áprily Lajos magyar irodalom órát tartani. Csendesen, nyugodt léptekkel jött a költő, és a magyar irodalmat magyarázta. Mélyen zengő, bársonyos hangján megszólaltak a magyar és a világirodalom nagy alkotásai, olyan végtelen egyszerűséggel és olyan mélyre hatolva, a lényegre egypár szóval rávilágítva beszélt, hogy a fiatal lány lenyűgözve hallgatta. Az ő magyarázata nyomán éppen olyan új és váratlan, örök emberi gondolatok keltek itt életre a *Hegyi Beszéd*ből, mint a *Zrínyiászból* vagy Kemény zordon soraiból. A költő szinte hangta-

lanul távozott a Burgból, de a költészet csodálatos világát hagyta maga mögött. Az egykori Kemény lány ma dr. Czakó Józsefné, Marosvásárhelyen él és féltve őrzi Áprily irodalmi óráinak emlékét.

Utóirat

A XX. század elején a Burgot Zeyk Dániel (1851 – 1930) és Kemény Ida (1865–1926) lakják. Mivel nincs gyermekük, a kúriát unokaöccsük, Kemény Ferenc öröklí.

Kemény Ferenc 1909-ben Cintoson (Maros megye) született. Sokoldalú ember volt, közgazdasági diplomáját Budapesten, az agrármérnöki képesítést Franciaországban szerezte. Állandó lakhelye Malomfalván volt, itt gazdálkodott, Enyedre ritkán látogatott, az udvarházat kiadta.

Lakott a Burgban Kacsó Sándor, az Erdélyi Gazda szerkesztője, Vita Ödönné Zeyk Gabriella, Vita Zsigmond író édesanyja, Folyovich Endre és Lázár Georgina iparművészek és mások. A háború szele elsodorta a Burg lakóit. 1949. III. 2-án Kemény Ferencet, a tulajdonosát malomfalvi otthonából kilakoltatják és marosvásárhelyi kényszerlakhelyre kötelezik a hatóságok. Kemény Ferenc német, angol, francia, fizika és matematika magánórákból tartja fenn magát. Az enyedi udvarházat is államosítják és a város alkalmi bérlőknek adja ki, akik sem az épületet sem a kertet nem gondozzák.

A hajdani szép udvarház ma felismerhetetlen, csak a kerítésből lehet tudni, hogy hol is van tulajdonképpen. A régi szép időkre a hátsó oszlopos terasz emlékeztet valamennyire, ez nem ment egészen tönkre. Mivel Kemény Ferencnek nem volt családja, halála után a Burgot testvére, Kemény Judit és annak családja örökölte.

Az 1989-es változások elvileg lehetővé tették az örökösök által az udvarház visszaigénylését, de kétséges, hogy ténylegesen visszakapja-e a család, és hogy lesz arra anyagi és fizikai ereje, hogy régi szépségébe visszaállítsa.

Az épület – úgy is mint építészeti emlék, úgy is mint történelmi események hajdani helyszíne – megérdemelné helyreállítását.

A régi Burgról beszél Berde Sándorné

... Egy szép napon otthonunk előtt üveges batár állott meg, inas szállott ki belőle, bejött hozzánk és megkérdezte itthon vagyunk-e? Igenlő válaszra azután kinyitotta a hintó ajtaját és kisegítette belőle báró

A Burg az udvar felől

Holányi Júlianna rajza

Kendeffyné Kemény Bertát. A báróné azzal a kéréssel jött, engedjék el a „kicsi lányt” táncot tanulni hozzájuk a Burgba. Nekem majd kiugrott a szívem örömben, hogy már táncolni tanulni hívnak.

A báróné ezen a napon sorra vette Enyed úri családjait, hogy osszeszedje a fiatalokat. Egykettőre megalakultunk és azután nap mint nap szorgalmasan jártunk a Burgba. Nem voltunk olyan módosak, hogy batá-

ron mehettünk volna, így hát tarlatánban, páncélderékban, uszályosan, de az apostolok lován kaptattunk az őszi sáros s a havas téli utakon. Akkoriban járda még nem volt, az utcákat csak egy-egy olajlámpa gyér fénye világította meg. Sár cipőjük is csak a legmódosabbaknak volt. Mi, hogy cipőinket megóvjuk, házilag kötött „strimflit” húztunk rá, majd erre bátyáink kiadós férficipőit. Ezeket a kellékeket persze a tornácon hagytuk.

A Burg! Mi csak így hívtuk Kendeffyék otthonát. S nem ok nélkül, mert rondelláival, rácskeresítéses nagy, szép udvarával várszerűen hatott. Zárkózottság, előkelőség uralta s kapui csak választottak előtt nyíltak meg. Ezeket a választottakat bőven ontotta a vidék, s a Bethlen utca a nagyenyedi St. Germaine. A környéken lakó Zeykek, Telekiek mindennapos vendégek voltak itt. Tánc végeztével egy-egy tanárcsmete kíséretében indultunk hazafelé. Szolgálónk, darabontunk értünk jött. A szolgáló hosszú uszályunkat cipelte utánunk, a darabont istállólámpással világította az utat...

Keleti Újság, 1941.

A Burg lakóiról

Berde Mária

...Enyed szerette a maga arisztokratáit, akik közül a Bánffyakat, Zeykeket és Keményeket saját „trunkus”-aihoz számítja. Az együttérzésre patriarkális szép szokás vall reá akkoriban, amely szerint, ha a Burgban valaki megbetegedett, a városi úri nők ápolták. Természetesnek találták s tisztelték a lakosok azt a rendet is, hogy a Burg dámáit a templom első sorai illették, a professzornékat a második. A többi asszony nép virradattal kelt, úgy főzött ebédet, mert ha megvárta a harangszót, csak a patkoncaszékekben kapott helyett magának, márpedig – a divatot is a templomban kellett ellesni! A Zsurnálnak emlegetett divatlap akkor méregdrága ritkaságszámba ment, a nők éppen írni-olvasni-számolni, ha megtanultak a kántoriskolában, fontos volt hát, honnan lesték el az ízlést és magaviseletet. Egyszerű és komoly volt az életmód, melyet a Burg példázott. Akkoriban a főúri hölgyek is pergették a fonókereket, divat volt hajnalidőn kelni s nyitott tűzhely lángját használni a fonáshoz, az áldott ingyen napvilággal pedig az osztováta mellett élni. A leányélet bájos

poétikuma – rokka, szépköntös és dalilegények jegyében – árad ki a máig dúdolgatott románcból:

*Lányok fonják a lenszöszet,
Beszélgetnek egymást közt:
„Jaj anyám, a diák
Olyan mint a gyöngyvirág!”
„Veszek gyűrűt, ruhákat,
Csak ne szeress diákot,
Mert a diák legyecske,
S itthagy, akár a fecske!”*

Erdélyi Helikon, 1931.

Enyed mágnásairól

Szentimrei Jenő

Valahogy lenézően, lekicsinylően beszélt a mágnásokról mindenki a családban, ha valamelyikükről szó esett. Márpedig elég sűrűn szó esett, mert mi volt az akkori polgári családokban a társasélet legfőbb beszédtemája?

A mágnások.

– A vadvermi Busul gróf már behozta a lányát farsangolni.

– Celine-t?

– Azt, aki már testvérek között is elmúlt huszonhét éves. Vajon azt hiszik, hogy Enyeden a kapanyél is elsül? Tavaly hiába bálozták végig Kolozsvárt.

Busul gróf azonos volt Bousseul francia származású, anyagilag meglehetősen gyengén álló megyei földbirtokossal, aki abban reménykedett, hogy dragonyos kapitány fia vagy szép, de már idősecske lánya házassága révén fogja a családot „kihúzni a sárból”.

Szó eset a csombordi és még a gombási bárókról, akik olykor végigtrappoltak nyitott csézában libériás kocsissal, huszárral a Magyar utcán s a Várszeg utcán fel a „Burgig”, amelynek gyászosan feketére festett léckerítése mögött a púpos főispán, Zeyk Dániel székelt családjával, egy melléképületben pedig két öregecske aggszűz, két Kemény bárónő vonta meg magát.

Csak azzal a ténnyel, hogy voltak a világon, hogy hatalmas fűszer-számlákat csináltak Winkler úrnál, Czirne uramnál vagy Bisztricsányi úrnál – a fűszerkereskedők legtekintélyesebbjeinél, vagy báli ruhákhoz vásároltak kelléket Székelyhidinél a legelőkelőbb helyi „singes” boltban – már rengeteg szóbeszédnek szolgáltattak tárgyat. Nekünk is megvolt a „házi bárónk”. A sánta szentkirályi Bánffy, de az más volt. Az „bagóhiten” élt a házvezetőnőjével, egy falubeli parasztasszonnyal. Végakaratként meghagyta, hogy búzamezőben temessék el, és szántsanak, vessenek fölötte, hogy poraival temékenyítse a határt.

Városok, emberek. Kriterion 1973.

Dr. Szász Pál emlékezete

(1881. május 11., Nagyenyed – 1954. január 4., Ocnele Mari)

Hantz Lám Irén

Enyed múlt századi életéről nem lehet úgy beszélni, hogy meg ne emlékezzünk arról a társadalomépítő és gazdasági-szervező munkáról, amit közel 20 éven át folytatott Szász Pál.

Nagyenyed szülötte, édesapja Szász József volt, Alsó-Fehér–Torda–Hunyad megye főispánja.

Iskolai tanulmányait a Bethlen Gábor Kollégiumban kezdte, majd a nagyszebeni német iskolában végezte. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen jogi doktorátust szerez.

Dr. Szász Pál

Tisza István miniszterelnöksége idején országgyűlési képviselő, az agrárminiszteri tárca várományosa. Kinevezése a világháború kitörése miatt elmarad. Szász Pál mint önkéntes harcol először az olasz, majd az orosz fronton.

A húszas évek elején Nagyenyeden telepedik le és ügyvédi irodát nyit. Megvásárolja az örmény származású Kovrig családtól a gáldtői (Galtiu) birtokot, ahol azelőtt mint jószágigazgató tevékenykedett. Rövid idő alatt mintagazdaságot teremt. Az akkor újdonságszámba menő tejszeparátort, keltetőgépet szerez be és fajcsirkékkel látja el a környéket. A gáldtői gazdaság különleges hírnevét a Nyugat-Európából, Hollandiából

450517

BUN DE DOPRIDAT.
I. szám.

1941. január 1.
Arad.

ERDÉLYI GAZDA

AZ U. M. G. T. HAVONAI KIEMEZMÉNY MEGHÍVÓ HÍVAFALOS LAPJA

Feltétlenül áru: Csúsz árú — — — 100 Ft. Feltétlenül áru árát adó az ár 100 Ft.	Feltétlenül áru: TELEKI ÁDAM	Feltétlenül áru és kiadásokról Arad, Pápai Utca 10. sz. Kiadásokról áru árát adó 100 Ft.
--	---------------------------------	--

DOLGOZNI AKARUNK!

Dr. SZÁSZ PÁL dr. az U. M. G. T. elnöke.

KEDVES GAZDÁJAINK!

Az élet megismerésén a komendatúra felől értesül, az utolsó komendatúra peregenek le
 a 30 a betűk felől értesül a 1941. évi komendatúra felől, kezdődött az 1941. évi komendatúra
 az életpolitikai felől, az életpolitikai felől, az életpolitikai felől, az életpolitikai felől, az életpolitikai felől.

Az élet megismerésén a komendatúra felől értesül, az utolsó komendatúra peregenek le
 a 30 a betűk felől értesül a 1941. évi komendatúra felől, kezdődött az 1941. évi komendatúra
 az életpolitikai felől, az életpolitikai felől, az életpolitikai felől, az életpolitikai felől, az életpolitikai felől.

Az élet megismerésén a komendatúra felől értesül, az utolsó komendatúra peregenek le
 a 30 a betűk felől értesül a 1941. évi komendatúra felől, kezdődött az 1941. évi komendatúra
 az életpolitikai felől, az életpolitikai felől, az életpolitikai felől, az életpolitikai felől, az életpolitikai felől.

és Belgiumból vonaton hozatott tenyészbikák jelentették. Ezekkel sikerül feljavítania a környék állatállományát és elősegíteni a vidék eredményesebb gazdálkodását.

A harmincas évektől aktív részt vállal a bukaresti román politikai életben, később, mint a román Királyi Parlament szenátora igyekszik minél jobban képviselni az erdélyi magyarság és az erdélyi földművelés érdekeit. Jó viszonyt sikerült kialakítania a bukaresti politikai elit egy fontos részével, többek között Károly királlyal, akitől megkapta a „senator numit pe viață” kinevezést.

A dr. Szász Pál vezércikkével induló Erdélyi Gazda

1933-ban a Bethlen

Gábor Kollégium főgondnoka lesz. 1948-ig, az államosításig viselte ezt a felelősségteljes, nehéz tisztséget és ebben az időszakban mindent megtett a Kollégium fejlesztéséért. Kós Károly terve szerint új elemi iskolai épületet építtetett. Fogorvost (Csögör Lajost, később a vásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Intézettel szerződött) szerződött a Kollégiumba.

1934-ben Elekes Viktor igazgatóval megveszik évjárdékkal báró Kemény Árpád csombordi birtokát és létrehozzák a Bethlen Kollégium Csombordi Téli Gazdasági Iskoláját. A vásárral a Kollégium 35 kat. hold szőlőhöz és 20 hold mezőgazdasági területhez jutott. Épületet emeltek az iskola részére, a tervezője Radó Ferenc építész mérnök volt, az építők Bakó Károly és Novotny Rudolf helybeli építészek, Dr. Szász Pál Székelykeresztúrról Erdély egyik legkiválóbb gazdasági szakemberét, dr.

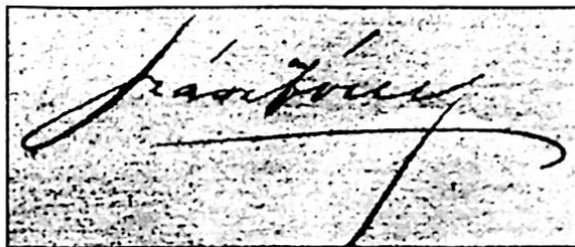
Nagy Endrét hívja meg igazgatónak és melléje igazgatóhelyettesnek és szaktanárnak ifj. Veress Istvánt. Mellettük igen jó tanári kar alakult ki, szaktudásuk egész Erdélyben éreztette hatását. A tanítás egy téli elméleti és egy tavaszi-nyári gyakorlati félévből állott. A tanulók elsajátították a szőlőoltás, oltványkezelés, gyümölcsészet tudományát, mindazt, ami egy falusi kisgazdasághoz szükséges. A csombordi gazdasági iskola hamarosan hírnevet szerzett az erdélyi magyarság körében.

1936-ban Szász Pált megválasztják az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület elnökévé. Székfoglaló beszédét így kezdte: „A magyar tulajdonban levő földek túlnyomórészt apró birtokosok kezén van, így parancsolóan szükséges, hogy leginkább ezzel az osztállyal kell foglalkoznunk, ennek az osztálynak öntudátát, műveltségét, tudását kell megerősíteni, részére új életlehetőséget kell teremtenünk.”

Újjászervezte az EMGE munkáját, kiváló érzéssel maga köré gyűjtötte Erdély legjobb gazdáit és gazdasági szakembereit. Beindulnak a vidéki gazdatanfolyamok, gazdakörök alakulnak. Az asszonyokról sem feledkezik meg, ezeknek a gazdakörön belül főzőtanfolyamokat indít.

1940-ben megválasztják a Romániai Magyar Népközösség alelnökévé.

Ebben a minőségében annak a meggyőződésének adott hangot, hogy

...és a főispáni aláírás

Szász József főispán...

a román állam keretében is élnie lehet, és élnie kell a jól megszervezett magyar kisebbségnek, együtt és békében a többségi néppel. Ez a felfogás állította melléje Márton Áron püspököt is.

Dr. Szász Pál kopjafája az enyedi református templom udvarán
Holányi Julianna rajza

A bécsi döntés után a dél-erdélyi gazdák sajtóorgánum nélkül maradnak, ugyanis az Erdélyi Gazda szerkesztősége Kolozsváron maradt. Szász Pálnak az új helyzetben első dolga, hogy lapot adjon a gazdák kezébe. Brassóból meghívta Kacsó Sándort, a Brassói Lapok jól ismert szerkesztőjét (A Brassói Lapokat a román hatóságok megszüntették) és 1941. január 1-jén Enyeden is megjelenik az Erdélyi Gazda. Sajtóorgánuma van az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesületnek és a dél-erdélyi magyarságnak. Szász Pál önálló nyomdát is létrehozott azzal, hogy megvette a

betiltott Brassói Lapok szedőgépeit. Így jött létre a Bethlen nyomda, mely a lapon kívül könyveket, tankönyveket és más kiadványokat is nyomtatott.

Az Erdélyi Gazda Szász Pál *Dolgozni akarunk* című cikkével indult.

„Szeretettel és hozzáértéssel akarjuk megművelni a földet, amely mindnyájunknak kenyeret ad. Többet és jobbat akarunk termelni, tehát tanulni, fejlődni akarunk.”

Az Erdélyi Gazda 1944 augusztusáig, beszüntetéséig szolgálja a szerkesztői által kitűzött nemes célt.

1942-ben újraválasztották az EMGE elnöki tisztségébe. Ebből az alkalomból írja *„Vállalom és végzem a rám bízott munkát továbbra is. Igyekszem a megnyilvánuló bizalomnak a legjobb tudásom szerint, és minden erőm kifejtésével eleget tenni. Nem hivatkozom nehézségekre, és nem panaszkodom. Megszilárdult hittel és örömmel vállalom a munkát.*

...Visszatekintve arra az útra, amelyet megjártunk, hálás lélekkel állapítom meg, hogy érdemes dolgozni, érdemes fáradni és érdemes küzdeni azért, hogy gazdatestvéreinknek tudjunk nyújtani hitet és reményt..."

Már nem sokáig tud „hitet és reményt” nyújtani gazdatestvéreinek Szász Pál.

1949 márciusában gáldtői birtokát elkobozzák, március másodikának éjjelén családjával azonnali távozásra kényszerítik.

Gyulafehérváron húzzák meg magukat, de még az év novemberében a szekuritáté emberei Márton Áron püspökkel együtt elhurcolják. A megrendezett kirakatpernek célja a vádlottak elhallgattatása és az erdélyi magyar közösség megfélemlítése volt. Vádolták a népi demokrácia megbuktatásával, hazaárulással, összeesküvéssel. Tíz évi kényszermunkára ítélik a már 70 éves idős embert.

Fogva tartásának körülményeit, az embertelen bánásmódot szervezete nem bírta, tüdőgyulladást kapott. Az orvosi kezelést megtagadták tőle, így 1954. január 4-én, 73 éves korában az Ocnele Mari-i börtönben meghal. Családját, szeretteit elhurcolása óta egyszer sem láthatta, hírt nem kaphatott és nem adhatott magáról. Sírhelyét nem sikerült felkutatni azóta sem.

„Visszatekintve arra az útra, amelyet megjártunk, hálás lélekkel állapítom meg, hogy érdemes dolgozni”, vallotta Szász Pál 1942-ben. Igaz, akkor még nem láthatta, hogy mi következik.

Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesületet 1944 után beszüntetik, a magángazdaságokat felszámolják, a falvakat kollektivizálják.

1944 után az általa indított lapot, az Erdélyi Gazdát is betiltják. A csombordi gazdasági iskolát 1948-ban államosítják, 1962 után a magyar nyelvű oktatás is megszűnik annak a rendeletnek értelmében, amely szerint Romániában a szakoktatás csak román nyelven folyhat. Családja a hatóságok által megbélyegezve, barátok jóindulatára utalva él, felesége nyelvórákból tartja el magát és kisfiát.

Küzdelmes életútjára visszatekintve, Áprily szavait idézhetjük:

*Én gyűlöletre nem születtem
és itt szeretni nem lehet;*

...

*Itt meg kell halni; Dike fénye
ki tudja meddig nem derül,
mikor lesz embernek reménye
testvért szeretni emberül?*

Az enyediek nem felejtették el Szász Pált. 1990 után, ahogy erre lehetőség nyílt, kopjafát állítottak emlékére a református templom udvarán. A katolikus plébánián a kommunizmus áldozatainak állított emlékművön ott szerepel a neve.

Utóirat

Az élet utat tör magának...

Kolozsvári szerkesztéssel újraindul az *Erdélyi Gazda*. 1997-ben beindul a Téli Református Mezőgazdasági Népfőiskola is Csávossy György és Pásztori Kupán István Gerő kezdeményezésére.

A Kollégium ünnepei

A letűnt században háromszor ünnepelte a város és Erdély magyarsága a Kollégiumot.

1922-ben a 300 éves, 1972-ben a 350 éves és 1997-ben a 375 éves évfordulóját.

A 300 éves évforduló ünnepeit e kiadvány lapjain Horváth Zoltánné Elekes Ida visszaemlékezései alapján ismertetjük.

A 350 éves évfordulón az ünneplő közönséget leginkább Sütő András bátor hangú beszéde villanyozta fel.

A 375 éves évforduló ünnepeit 1997 októberében zajlottak Enyeden. Beszámolunk arról a gazdag és változatos programról, amit a Kollégium tanári kara és diáksága majd egyéves előkészítő munkával állított össze abban a reményben, hogy az 1990-ben beindult megújuló Kollégiumi élet a jövő évszázadban nem lesz tűz, pusztítás és gyűlölet áldozata.

A 300 éves jubileum

*Kézdiabisi Elekes Ida
Horváth Zoltánné*

Ahogy most a csodálatos, 300 éves jubileumi, számomra örökké emlékezetes ünnepségek leírásához kezdek, úgy, ahogy emlékezetemben megmaradt – költői invokációt idézek: „ADJ PENNÁMNAK ERŐT, ÚGY ÍRHASSAK, MINT VOLT!” (Zrínyi Miklós).

Erre az ünnepségre készült a Kollégium összes tagozata: elemi iskola, főgimnázium, tanító- és tanítónőképző, valamint Erdély hét testvér Kollégiuma. A felmérhetetlen veszteség elleni tiltakozás akart lenni ez az óriási rendezvény, azt szándékozott megmutatni, hogy vagyunk, küzdünk, és megmaradunk!

Az ünnepi műsor részére készült óriási emelvényt a csengők elé állították fel.

Oszlopai piros-fehér-zöld szalaggal voltak bevonva, és rengeteg virágfüzérrel díszítve. Közvetlen előtte, az első sorban díszmagyar ruhás hölgyek foglaltak helyet, köztük Bethlen Gabriella grófnő, kezében az erre az alkalomra készített Bethlen-zászlóval, melyet később Nagy Károly püspök úr áldott meg. Mögöttük a kollégiumi ifjúság és a vendégdiákok, a

megyei és környékbeli vendégek, valamint az egész Erdélyből összesereglett hatalmas tömeg foglalt helyet. De az utcákon is nyüzsgött a nép, egyenruhás diákok, öreg, régimódi ruhás vénfiúk üdvözölték egymást. Mindenki ünnepévé, az erdélyi magyar kálvinizmus ünnepévé vált az évforduló.

Istentisztelettel kezdődött a nagy ünnepség. Imát mondott Juhász Albert vallástanár, hálát adva Istennek, hogy megértük ezt a napot, hogy adta nekünk a Fejedelmet, kinek szavára századok múltán is megmozdulnak még a kövek is Erdélyben. „Tedd, Atyánk csodás megújulás kezdetévé ezt a napot, hogy fejedelmi örökségünket visszaszerezve teremtsen e falak között, a romok felett új életet” – mondta imájában.

A prédikációt Nagy Károly püspök úr tartotta, maga is egykori enyedi diák. Beszéde az ismert Bethlen Gábor jelmondatra épült: HA ISTEN VELÜNK, KICSODA ELLENÜNK? Szavai, előadása a lelkek mélyéig hatottak. Jól emlékszem erélyes temperamentumának megfelelően, ökölbe szorított keze gesztusaival követte dörgő hangú szavait.

Prédikációja hatását fokozta a régi, híres Bethlen-óda, Váró Ferenc és Borsai Samu műve, amelyet a Kollégium egyesített énekkara adott elő. A 400 főt meghaladó ének-zenekart Veres Gábor, a tanítóképző zenetanára vezényelte nagy hozzáértéssel. A szólórészleteket dr. Kovács Dezsőné énekelte. Ebben az énekkarban én és későbbi férjem, Horváth Zoltán is énekelünk, mint kisdíákok.

Visszaemlékszem a rengeteg próbára, melyek késő délutánokig tartottak. De óriási volt a siker is. Munkánkat a közönség percekig tartó tapsal honorálta. Ma is fülemben cseng minden szólama, szövege:

*„Pusztulásból, s vér tűzárból
Menekült a szellemtábor ...
Itt tanyát vert 300 éve,
Nyugodalmát vész is érte ...”*

Úgy tűnik nekem, hogy soha olyan szép énekkar nem szerepelt a Kollégiumban, és olyan magasztos ünnep nem volt azóta sem.

Az óda után a díszközgyűlés kezdődött, melyet Gáspár János főgondnok úr nyitott meg. (Ő is és még sokan díszmagyart viseltek!) Üdvözölte a vendégeket, a küldötteket, az egész közönséget. Kegyelettel emlékezett meg az alapító fejedelemről, felemlítve azokat a feladatokat, amelyeket a fejedelem tűzött az intézet elé, és a páratlan bőkezűséget, mellyel ellátta a Kollégiumot.

Szólt a mély aggodalomról, mely egész Erdély magyarságának lelkét megüli a kisajátított birtokok miatt, mely kétségessé teheti az intézet fennmaradását.

Ezt követően Fejes Áron rektorprofesszor javaslata hangzott el a Kollégium 300 éves emlékének megörökítésére. Ezután dr. Garda Kálmán kollégiumi gondnok mondta el beszédét, melyben a Kollégium történetének legjelentősebb eseményeit vázolta. Részletesen kitért az úgynevezett „angol pénz” kérdésére is. Ennek adománylevele felmutatásával Nemes János,

későbbi aligazgató a kommunista időkben kiváló diplomáciai érzéssel mentette meg az intézetet a helybeli román iskolákkal való egyesítéstől.

Előadását azzal fejezte be, hogy a Kollégium 300 éven át a tudományt és a haladást szolgálta, maradjon mindörökké magyar református iskolának!!

A műsorban Jékely Árpily Lajos gimnáziumi tanár: *A fejedelemhez* című ünnepi ódája következett. Nagyszerű versében felsorakoztatta a Kollégium híressé vált tanítványait, akik most eljöttek zászlóhajtással tisztelni a fejedelemnek.

Ezután az üdvözlő beszédek hosszú sora következett. Közülük meg kell említenem dr. Bitay Árpád mariánumi tanár üdvözlő szavait, aki kiemelte, hogy Bod Péter feljegyzései szerint a fejedelem 1662-ben saját költségén fordíttatta le a Bibliát román nyelvre, és külföldre küldte tanulni a tehetséges román ifjakat. Schönfeld Ábrahám, Nagyenyed főrabbija köszöntő szavai ma is időszerűek. A Talmudból idézett: mikor a rómaiak elfoglalták az országot, Néro császár hadvezére, Vespasianus, a jeruzsálemi főrabbinak megígérte, hogy egyetlen kérését teljesíti. A főrabbi nem Jeruzsálem, a szent város megkímélését kérte a hadvezértől, hanem Jamnia város megmaradását, mert a nemzet a tudományban él tovább. Ő csak azt mondhatja, amíg a tudás igéje csendül fel a Kollégiumban, addig él a nemzet géniusza.

Hegedűs Sipos János a miriszlói földművesek nevében éltette a Kollégiumot, ígérve, hogy a miriszlóiak soha el nem fogják hagyni magyarságukat.

A délelőtti ünnepséghez tartozott még a jubileumi emléktábla leleplezése. Itt Bodrogi János történelemtanár tartott ünnepi beszédet. Az em-

A Bethlen címer

léktábla egy fehér márványlap, melyre a fejedelem képmása és bibliai jelmondata van kivésve. (A dombormű Tarsoly József kőfaragó műve.)

Másnap délelőtt tornabemutatóval folytatódott az ünnepség. Helye a mai sporttelep volt, akkor még kollégiumi tulajdon, mely alkalomra, rengeteg költséggel, modern tribünt építtetett a Kollégium, faragott oszlopokkal és ülőhelyekkel. Korszerű futó- és ugrópálya, szabadgyakorlatokra alkalmas, begyepesített tere is volt. A tribünön az ünneplő nézőközönség foglalt helyet.

Az ünnepély a tribün előtti felvonulással kezdődött. Az enyedi és a vendég Kollégiumok csapatai saját egyenruháikban, saját zászlóikkal szépen, fegyelmezetten vonultak.

A felvonulás után, a csapatok elfoglalták a pályán kijelölt helyüket. Előbb kettes, majd csapatonkénti szabadgyakorlatok követték egymást. (Székely János és Rapp Károly voltak az enyedi tornatanárok.) A lányok fehér blúzban, sötétkék szoknyákban vonultak fel, Király Ilona tornatanárnő vezényletével. A szabadgyakorlatokban a lányok is részt vettek.

A tornaünnepély további részében atlétikai számok következtek. A győzteseket díjazták. A legtöbb díjat a Bethlen Kollégium diákjai kapták.

Az ünnepség-sorozat a tornaünnepéllyel zárult.

Rendre távoztak a drága testvérek, sokan a viszontlátás biztos reményével, de sokan könnyes szemmel nézték a drága Alma Mater épületét, melyet talán utoljára látnak.

Lebontották a díszemelvényt ... elhallgattak a csengők, de a szívekben szorongató, kétséges érzések vívódtak, hogy lesz tovább. A résztvevők felejthetetlen, fényes napok emlékét vitték magukkal, azzal a mélységes hittel, hogy él az Isten, és megvédi a pusztulástól az iskolát ...

Bástya

Folyovics Endre vízfestménye (Müller Jenőné Kovács Éva tulajdona)

A Fejedelemhez

Áprily Lajos

Erdélyország őszi rónaságon,
ütközetekben megfáradt hadak,
Fejedelem, ma néma hódolattal
színed előtt, ímhol megállanak.

A századok felhőiből tekints ránk,
dédelgető sugárral, mint a nap.
Tekintetedre hattyús lobogóink
mély bókolással földre hajlanak.

Nem csak magunk vagyunk: ma felvonulnak
jeledre roppant szellem-ezredek.
Őrhegy tövétől messze Dardzsilingig
toborzó harsonáid zengenek.

Ma mind, akiknek múltban és jelenben
Te adtál messzehordó szárnyakat,
fészekbe visszavágyó szárnyalással
seregszemlédre visszaszállanak.

Ímhol Diákod, kit rokont keresni
egy más világrész titka csábított,
adójtát hozza ... lobogó szemében
ma is kísért az oldatlan titok.

Ímé Tanítód, gyújtó fáklya-szellem,
meghajtja halvány martir-homlokát,
ki a tudásnak büszke forradalmát
alvó szívekbe tűzzel vitte át.

És jön Tudósod, számok óriása,
s hálát leróni, ím, elédbbe lép;
a számlálatlan csillagokból hozza
a végtelenség szent üdvözlését.

És jön Poétád, éjkomor szemének
tekintetét hálával szegzi Rád;
ki annyiszor sötét márványba véste
a végzetes magyar tragédiát.

Seregek jönnek néma áhítattal
Ha szótlán ajkuk dalra nyillana,
Fejedelem, fel az egekre szállna
a hála óriási dallama.

Seregek jönnek Hozzád megköszönni,
Fejedelem, e százados csodát,
hogy milliónyi magrejtő rögödből
virtust nevelt „vitézlő oskolád”.

Hogy új erőket sarjadzott az erdő,
hitet lelkedzett a temető határ
s a napsütésen porladó barázdán
tudás-kalászt vetett a búzaszár. –

Ó, égre zendülő, sötét viharban
hányszor tiporva állt a drága rög,
arany kalász helyén hányszor sötétlett
szélfújta perje s hamvadó üszök.

Szent kincseidből hányszor nem maradt más,
csak múltra emlékeztető romok,
hányszor torzulva dermedett az űrbe
villámsújtotta béke-templomod.

De tűz kilobbant, villám elvihartzott,
ritkult szívekben megfakult a gyász,
s az új tavasszal új vetéseidben
hitet termett a győzelmes kalász.

Az újrakezdés vakmerő reménye
legyőzte itt az ostromló halált,
s daccal vágott a mindig új jövőnek –
Fejedelem, a fundamentum állt ...

Színed előtt mi is riadva állunk,
sírból kiszállt az ősi félelem:
Árvízzel csap ki fundamentumodra
a száguldó világtörténelem.

Hullámaid már templomodra küldi,
zivatarából pusztulás süvölt,
lábunk alatt ijesztő rendüléssel
indul a régi fejedelmi föld.

A századok felhőiből tekints ránk,
vigasztaló sugárral, mint a nap,
Tekintetedre hattyús lobogóink
a megrendülő földre hajlanak.

Te vonsz majd minket végső számadásra,
Te hallgass meg, ha végzetünk siket,
Ütközetekben megfáradt hadaknak
adj meg nem rendülő, erős szívet.

Erős hitet, hogy hattyúidnak ajkán
sokára csendül még a hattyúdal –
s a szellem elrendeltetése élet,
feltámadás és örök diadal.

Megjegyzés:

A múlt hódolásra felvonultatott alakjai (5–8 versszakasz) – Kőrösi
Csoma Sándor, Apáczai Csere János, Bolyai Farkas, Kemény Zsigmond.

Emlékbeszéd Nagyenyeden

1972. október 15-én

Sütő András

Kedves barátaim, kedves ifjúság, hadd tegyem hozzá, igen tisztelt Bethlen Gábor Fejedelem Uram! (Taps, miközben:) Onnan néz ránk szemből, hadd köszöntsük őt.

Valójában egy kissé damaszkuszi jellegű ez az én utam a mai napon, mivel elindultam otthonról gondolatban kisdiaökként, és azzal a szándékkal, hogy a kisdiakok sorából fogom végighallgatni a szónokokat. Meglepetéssel értesültem az igazgatói szobában, hogy menet közben mégis valamilyen égi szóra át kellett alakulnom kisdiakból vén diákká, és így föltétlenül szólanom kell. Nem az ég szólott természetesen, mint Pálnak, hanem az elnökség. Örömmel és meghatottan igyekeztem eleget tenni ennek a kérésnek. Természetesen nehéz dolog egy otthonról kisdiaökként elindult személynék vén diákként beszélnie a kisdiakok és a vén diákok előtt. Annyi könnyebbsége van tán mégis, hogy a vén diák, hasonlóképpen az előző társaihoz, igen könnyen emlékezik vissza a régi időkre, nem csak a saját, hanem az elődeinek a régi esztendeire. Szeretném tehát önök előtt fölemlegetni még egyszer, hogy azzal az esztendővel, amelyet a harangok mellé írtak, ezerhatszázhuszonkettőt, azzal az esztendővel egy olyan folyam indult el Erdélyben, amelynek mi a mai napig is részesei és medrének alakítói vagyunk.

Bethlen Gábor a legnagyobb erdélyi magyar fejedelem. Azzal az iskolapolitikával és azzal a kultúrpolitikával, amelyet a mai ifjúságnak meg kell tanulnia, amelyet közel ezer leveléből el kell itt, ebben a könyvtárban olvasnia. Bethlen Gábor Európa egyik legnagyobb gondolkodója, hadvezére és politikusa, akivel minden korabeli európai nagyhatalom számot vetett, aki elsőnek ismerte föl, hogy az erdélyi magyar lakosság a román lakossággal és a román vajdaságokkal, a szomszédos fejedelemségekkel együtt küzdve harcolhat eredményesen mind az osztrák, mind a török politika ellen. Ahogy ő mondotta, a két talp ellen, olyasként, aki a haját a feje bőrével együtt menteni óhajtja. Ez a Bethlen Gábor ezzel a kultúrpolitikával, amelynek mi itt eredményei vagyunk a Kollégium falai között, olyan népi művelődési folyamatot indított el, amely a mi mai szocialista körülményeink között bontakozott ki valójában gigantikus méretűre. Azzal a

szigorú követeléssel és meghagyással, hogy a földesurak vissza nem tarthatják jobbágygyermeküket, azzal a megértéssel, hogy minden nyelvnek és minden vallásnak ebben az országban egyenlő joga van, azzal a megfontolással, hogy nem egymás fölé, hanem egymás mellé kell rendelni Erdély különböző nép-

A Kollégium zászlaja

csoportjait a művelődésben, azzal, hogy román nyelven adatta ki a bibliát, és azzal, hogy ezt a Kollégiumot sok más intézménnyel együtt létrehozta, azzal, hogy Európa vérkeringésébe kapcsolt bennünket, indította el ennek a Kollégiumnak a mai szellemiségét, amelynek mi kisdíákjai voltunk és vándíákjai maradunk.

Egyik gyönyörű példája ez a Kollégium annak, hogy nem csak az anyag megmaradásának elve érvényes, hanem a szellemé is. A szellem megmaradásának az elve, gondolom, ugyanolyan abszolút törvény, mint az anyag megmaradásának elve. (Hosszú taps.) Mert hiába kellett eklézsiát követnie Misztótfalusi Kis Miklósnak, mert hiába tűnt el a keleti homályban Kőrösi Csoma Sándor fizikai alakja, mert hiába próbálták megsemmisíteni a szellem oly sok harcosának tanításait ezen a földön. Hiába égették meg a könyveiket különböző városok piacain. Nem tudván, hogy a könyvégetés nem válasz, soha semilyen érv nem lehet. Mindezek ellenére a szellem épp az anyag megmaradásának az elve szerint élt, és maradt meg, és marad meg azután is, a mi képviselőtünkben. Ez a szellem volt az, amely ezt a Kollégiumot valóban mindenkor a haladás, a forradalmi gondolkodás, a népek, nemzetek, népcsoportok testvériségének fellegvárává tette. Ez a mindig megmaradó szellem volt az, amely ebből a Kollégiumból az ifjúság csapatait indította harcba a történelem minden szükséges szakaszában. Ez a szellem volt az, amely ebből a Kollégiumból nemzet és népfenntartó bástyát alakított akármilyen ellenséggel szemben. És különösen és hosszú időn át, azzal az elnémetesítő szándékkal szemben, mely Erdély táján a magyar kultúrát ugyanúgy, akár a románt, meg akarta és megpróbálta semmisíteni.

Ez a szellem nevelte azt a konok gyermeket, akit egy kis költői elgondolással magunk elé képzelhetünk, és talán még magunk gyermekkorából is emléket találunk hozzá. Amikor is a büntető kéz az első nem tetsző szóra, amelyet kimondtunk, először csak arcul üt, arra a kérdésre, hogy mondod-e még, majd azután szájon ver a másik kérdésre, hogy mondod-e még, majd azután a fogak lazulnak az ütéstől, hogy mondod-e még, majd azután a vér csordul ki a szájunk szélén a porba, hogy mondod-e még, és ha a konokság él bennünk, akkor igenis azt mondjuk, ahogyan a Kollégium mondta a magyar színjátszó csoportot és anyanyelvi kultúrát fenntartva, hogy igenis mondom, mindenkor mondani fogom. Ez az a példa, amelyet a Kollégium (nagy taps) a maga fiaival, a maga hagyományaival a maga szabadcsapataival, a maga furkósbottal vagy karddal fölszerelt szabadságharcosaival mindenkor mondott, és amellyel valóban nem költői, hanem valóságos példát teremtett századok számára. Továbbra is úgy látom, ezt teszik.

Amikor mi, mezősegi szegény gyermekek a Kollégium jóvoltából, meghosszabbított karjainak a jóvoltából, akik tanítók, papok, értelmiségi munkások voltak, amikor ide kerültünk, a mi zötyögő szekereinken és természetesen a mindenkori induló gyermek álmaival, hogy most már fölkerülünk a társadalom legmagasabb régióiba, akkor ez a Kollégium és tanárai, e Kollégium tanárai voltak azok, akik azzal kezdték ezt a mi nagy fölfelé való repülésünket, hogy egy öl fát a két karunkba raktak. Egy öl szál-fát, amivel a hálószobák melegét kellett tartanunk. És rögvest kineveztek sorra valamennyiünket tűzfelelősnek. Tűzfelelősök lettünk a szónak a képletes értelmében is. A Kollégium ugyanis akkortájt kopaszra nyírt fejünket gyöngéden megfordítva, a tekintetünket oda fordította vissza, ahonnan elindultunk, mondván, hogy ott lesz ezután is a helyünk. Ezt a röppályát megjárva, eltávolodva és visszakerülve oda, azokhoz, akik közül kiemelkedtünk, teljesítettük és teljesíthetjük ezután is a feladatot, amelyet az Alma Mater reánk bízott. És aki valójában soha nem volt más, mint visszhangja annak a népnek, amely létrehozta, és amely fenntartja. Ilyen tűzfelelősöknek gondolom én, még akkor is, ha központi fűtés lesz ezután, azokat a diákokat, a tanuló ifjúságot, amely itt tanul ebben a Kollégiumban.

És befejezésként azt szeretném még mondani, hogy akik az időnek azzal az érzésével jöttünk el, hogy valóban, mi tagadás, mégiscsak a vén diákok közé tartozunk, és akik elnézzük ezt a fügevirág ifjúságot, aki itt áll előttünk, valamiféle vigaszt mégis csak éppen a füge természetében találunk. Ha nem tévedek, és azt hiszem a szakemberek sem tévedtek, a füge éppen az a gyümölcs, amely soha nem hullatja el a virágát, hanem körülnö-

vi azt a gyümölcsével. Mi vén diákok nem vagyunk már fügevirágok, mint ez a gyönyörű ifjúság, de olyan gyümölcsök, amelyek az ifjúságukat körül-nőtték, és itt nőttek körül, és innen elveszik, és ez valamiképpen egységet alkot az ő eseményeikkel, az ő céljaikkal, amelyek egységesek nemzedéktől függetlenül ebben az országban. Jóleső érzéssel hallgattam, hogy ugyanezeket a gondolatokat pengették meg az előttem szólók is, ebben a bizakodásban és egységben. Jóleső érzéssel hallottam a párt főtitkárának szép szavait a Kollégium jelenéről és jövőjéről, amelyre és most azt mondom, hogy háromszázötven esztendő után ezer diákhoz még ezer esztendőt.

Tájékoztató a Nagyenyedi Bethlen Kollégium alapításának 350. évfordulója alkalmából Nagyenyeden rendezett ünnepségről.

A 375 éves évforduló rendezvényei

Hantz Lám Irén

A 375 éves évforduló rendezvénytársasága két hétig tartott.

Október 11-én szombaton a Kollégium diákjai, tanárai, Bakó Botond biológianár vezetésével, a Pilis-tetőre rendezett Áprily túrán vettek részt. A Kollégium diákságához kolozsvári EKE-tagok és egy marosvásárhelyi diákcsoport csatlakozott Madarasné Horváth Ildikó biológianár, kollégiumi vén diák vezetésével.

A Kollégium diákjainak és tanárainak egy másik csoportja Marosillyére, Bethlen Gábor fejedelem szülőházához látogatott. Ennek a kirándulásnak szervezői Józsa Miklós, Kónya Mária és Dvoracsek Ágoston voltak.

A rendezvénytársaság tulajdonképpeni megnyitójára október 17-én, pénteken került sor. Ekkor rendezték meg a tanárok tudományos ülészakát, amelynek tárgyköre „Az ezeréves magyar oktatás, különös tekintettel az erdélyi református kollégiumi oktatásra, Bethlen Gábor iskolájának történetére és jeles személyiségeire”. Az ülést Vargha Gyula vezette, előadásokat tartottak Demény Lajos, Gál László, Kötő József, Györfi Dénes és Beder Tibor.

A vendégek a Kollégiumban két kiállítást, egy fotó- és egy festészeti kiállítást is megtekinthettek.

Délután torockói kiránduláson is részt vehettek, ahol a Tobiás Éva Galériában a Kollégium két híres festőművész-tanárának kiállítását tekinthették meg, a Doczyné Berde Amálét és a Vass Albertét. A kiállítást Hantz Lám Irén rendezte.

Este 8-tól a Vártemplomban ifj. Pásztori István rendezésében a Kollégium tanárai és diákjai előadták Szabó Lajos *A mentség* című színművét.

Péntek délután került sor a diákok tudományos ülészakára is.

Szombaton, október 18-án reggel 10 órakor nyitották meg az emlékünnepeket a Kollégium udvarán. Fellépett a 375 tagú diákkórus Fórika Éva zenetanár vezetésével, majd beszédet mondott Krizbai Jenő, Szócs Ildikó, Markó Béla, Takács Csaba, Csávossy György, Horváthné Elekes Ida, Kónya Hamar Sándor. A Polgármesteri Hivatal részéről Mihai Horațiu Josan polgármester, a megyei vezetőség részéről Ionel Corcoană főtanfelügyelő-helyettes szólt az ünneplő közönséghez.

Délután a várudvaron Bethlen Gábor korának hangulatát idézte a Demény Piroska és Horváth Enikő által rendezett vásár és reneszánsz táncház, ezen fellépett a kolozsvári *Amaryllis* reneszánsz tánccsoport László Bakk Anikó vezetésével.

Az ünnepségsorozat vasárnap zárult a vártemplomban tartott ünnepi istentisztelettel, amelyen Tőkés István kolozsvári teológiatanár mondott beszédet. Itt is fellépett a Kollégium énekkara Fórika Éva vezetésével.

Ugyancsak ekkor került sor Apafi Mihály szobrának avatására is a Kollégium udvarán. A szobor Lőrincz Lehel szobrászművész munkája. A Kollégiumalapító Apafi Mihály fejedelemről Lőrincz László beszélt.

A 375 éves évfordulóra elkészült a Kollégium tetőszerkezetének újjaépítése, az épület keleti szárnyának felújítása és a díszterem felújítása. Ez a gyönyörű terem immár modern világítással régi pompájában adhat helyet a Kollégium rendezvényeinek.

A Kollégium mai megsegítői

A felújítási munkálatok anyagi fedezetét kétharmad részben állami alap biztosította, de az a tény, hogy a munkálatok egyáltalában elkezdődhettek annak tulajdonítható, hogy 1990 után a reformátusok, külföldön élő enyedi vén diákok szervezésében alapítványok, testvérvárosok, magyarországi önkormányzatok siettek a Kollégium megsegítésére.

Itt említjük meg a siklósi önkormányzatot, amelynek képviselői már 1990 tavaszán jelentkeztek a Kollégium igazgatóságán és rendszeresen tá-

A Kollégium 375 éves évfordulójának emlékkártyája

mogatnak; Gábri Sándor Németországban élő református lelkész részéről 1991 óta minden évben kétszer érkezik élelem a Kollégiumba, így a diákok ételmezése jutányosabban valósítható meg. Ezenkívül berendezéssel és bútorzattal is segített.

A Vianen-Stichting „Contacten Roemenie” holland alapítvány a Kollégium mellékhelységeinek szerelési munkálataiban segítkezik. A szereléshez szükséges berendezést Hollandiából hozzák és a munkálatokat is az alapítvány tagjai végzik.

1995-től a Duna Televízió és a Duna TV Alapítvány is állandó támogatója a Kollégiumnak.

A Kaliforniai Öregcserkészek állandó jelleggel gyűjtenek a Kollégiumnak, a gyűjtést Elekes Zoltán öregcserkész vezeti.

A Bethlen Gábor Kollégium Ulmi Segélyszervezetét Bakó Árpád vezeti, és juttatja el Enyedre az ulmiak céladományait.

A Transylvania Trust UTILITAS Kft. kezdeményezésére a Headly Trust London, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Budapest és a The Prince of Wales Foundation, Ófelsége, a Walesi Herceg alapítványa egy Nagyenyedi Nemzetközi Műemlékfelújítási Szakmunkásképző Tanfolyamot támogatnak és ezzel közvetve a Kollégium újjáépítésében, illetve felújításában vesznek részt.

A Bécsi Szent István Egylet állandó jelleggel ösztöndíjakat biztosít enyedi diákok számára.

Villanófényben a művelődési élet

Hantz Lám Irén

A XIX. század második felében, az 1849-es pusztulás után bámulatos gyorsasággal éled újjá az enyedi gazdasági-művelődési élet. Idézzünk 1888-ban a *Közérdekben* megjelent cikkből:

Van Enyed társadalmának két olvasóegylete. Ezek mellett külön olvasóegylete a főiskola fiatalságának és a két honvéd zászlóalj tisztikarának. Van tűzoltó, gyümölcsészeti, önképző és segélyező iparosegylet, a vegyes korcsolyasport-kedvelőknek szintén egyletek; műkedvelőtársulata, szegény tanulókat segélyező női köre. Egyik székhelye az Alsó-Fehér megyei történelmi és régészeti társulatnak, az EMKE Alsó-Fehér megyei központi választmányának, az Alsó-Fehér megyei tanítóegyletnek. Van a főtanoda fiatalságának önképzőköre, ennek havi közlönye, zenekara, vegyes dalkara. A theologiai akadémia fiatalságának külön önképzőköre, dalkara. – Van városi dalkar, továbbá a műkedvelőtársulatnak vegyesen nő- és férfi-tagokból alakult dalkara.

Van Enyeden tűzoltó zenekar, mely még akkor alakult, mikor még ilyen az erdélyi részeken nem volt egy városban sem; van híres népzenekar. Van a főtanoda tanári karának kebli özvegy-árvai gyámalapja; van városi szegény alap, ennek nevelésére egy emberbarátok által szép alapítványok letéve; van városi tisztviselői nyugdíjalap; városi polgárokból alakult olyan egyesület, mely a Bethlen-főtanodában tanuló 16 szegény sorsú növendéket kegykosztal lát el. Van heti közlönye, szolid alapokon nyugvó kisegítő takarékpénztára, postaforgalma oly nagy, mekkora akárhány két akkora népességgel bíró városnak sincs, mint mennyi népességgel Enyed bír.

És mégis, Erdély művelődési életében az előkelő első helyről – ami némi alapot adott arra a szólásmondásra, hogy „Enyed a világ közepe” –, éppen a század végén kell lemondjon, Kolozsvár javára. Valószínű, hogy ez a súlyponteltolódás 1850-ben kezdődhetett, amikor is a református püspökség az 1849-es pusztulás után nem tér vissza Enyedre és Kolozsváron marad.

Igaz, hogy a Bethlen Gábor Kollégium Erdély egyik legrégebb, gazdag hagyományokkal rendelkező iskolája volt, mégis Kolozsvárból lesz egyetemi város és nem Enyedből. Az egyetem vonzáskörébe kerül a refor-

mátus teológia is, így ezt az intézményt 1896-tól Enyedről Kolozsvárra helyezik.

Mindezek ellenére a Kollégium és a városban működő művelődési társaságoknak köszönhetően Enyednek olyan erős és művelt értelmiségi rétege alakult ki, melyhez hasonlót Magyarországon csak kevés város bírt felmutatni akkoriban.

A korabeli közlemények alapján villanófényben, a teljesség igénye nélkül, említsük meg a 9–10 000 lakosú városka (ebből kb. 6000 a magyar ajkú) kulturális eseményeit, rendezvényeit és híreit, amelyek híven tükrözik az Enyeden élő magyar közösség hajdani művelődési igényeit.

Az erdélyi gazdák enyedi vándorgyűlése – 1883

Összeállította Györfi Dénes

1883. október 13–15-én az Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet Nagyenyeden tartotta immár 6. vándorgyűlését. E nagyszerű gazdasági összejövetel kapcsán október 13-án többek között így ír az enyedi *Közérdek* című újság *Legyenek üdvözölve!* című vezércikkében: „*Alsó-Fehér megye fiai és Nagyenyed város polgárai, valamint egész vidékének összes lakói örömmel üdvözlük az eljöttek díszes és hosszú sorát azért is, mert megvannak győződve afelől, hogy azok, kik Nagyenyed város vendégszerető lakóit felkeresték, a puszta időtöltésnél sokkal komolyabb, nagy és messzevágó cél elősegítése érdekében keltek vándorútra és sereglettek össze a város falai közzé. E nagy és nemes cél: a közgazdaság terén szerzett tapasztalokat egymással kicserélni, ezáltal tapasztalokban gazdagodva gazdagítani és így közgazdasági életünket emelni, fejleszteni, virágzóvá tenni. E nagy és nemes cél érdekében legyenek az összesereglettek őszinte örömmel üdvözölve!*”

S valóban igen hasznos, gazdasági tapasztalokban gazdag találkozó színhelye volt 1883 októberének Nagyenyed városa. E nagyszerű találkozó alkalmával a helybeli rendezőség derekas munkát vállalt magára és valószínűleg meg. Elsősorban a megszervezett kiállításról kell szólnunk, mely terjedelménél fogva a megyeház 7 termét igényelte ki, s melynek részei a következők voltak: a borkiállítás, szőlőkiállítás, mezei növények kiállítása, háziipari tárlat, méhészet, gép- és eszköztárlat – ez utóbbi a Kollégium csűrös kertjében lévén fölállítva.

A kiállítás legjelentősebb részét a rendkívül gazdag gyümölcsstárlat foglalta el. Mintegy 2000 gyümölcs-csomó ékeskedett a kiállító állványokon. Első helyre sorolandó a kolozsmonostori egyesület mintegy 1000 fatányéron felhalmozott gyönyörű gyümölcsfaja, e mellett következett az enyedi gyümölcsészeti egyesület 90 almafaja, 60 körtefaja, s 7 barackfajából álló gyűjteménye, a kolozsvári egyesület 58 alma- és 55 körtefajjal, valamint ugyanazon megyéből jövő egyéni kiállítók 23 alma- és 45 körtefajjal. Más Alsó-Fehér megyei birtokosok mintegy 110 alma- és körtefajjal ejtették ámulatba a látogatókat. Hozzájuk csatlakoztak a Küküllő megyei birtokosok 39 körte- és 30 almafajjal. Ott voltak továbbá a szilágysomlyói termelők 63 fajjal, a válaszútiak 25 fajjal, valamint az alvinci, obrázsai, sorostélyi, erzsébetvárosi, csikszentmártoni, vajasdi, királyhalmi gazdák igen gazdag választékban felmutatott almái és körtéi.

A következő terem a konyhakertészet terményeit foglalta magába, melyből újra a kolozsmonostori egyesület vonta magára többek között a figyelmet, nem kevesebb mint 120 kiállított burgonyafajjal. Emellett igen gazdag volt a mezei termények kiállítása, melyek keretén belül búzát, rozst, egyéb tavasziakat, hüvelyeseket, bort, lencsét, paszulyt, gumós növényeket, meg a különfélék listáján komlót, dohányt hoztak a felvinci, béldi, maroscsesztvei, enyedi, krakkói, pókafalvi, diódi, pánádi, vajasdi, háportoni, besenyői, obrázsai, felsőújvári, csombordi, alvinci, sárdi, magyarlapádi, tompaházi, koppándi, magyarigeni, csikszentmártoni, herepei, örményszékési, csórai, illyefalvi, segesvári, sövényfalvi birtokosok.

A következő szakosztályt a borok képviselték 31 szőlőbirtokos mintegy 83 fajbora által. E teremről többek között ezt olvashatjuk a már említett enyedi újságban:

„A bal felőli kis szögletben két kis félpiramis van, egyiken vörös borok, másikon aszúborok elhelyezve. Jobbra a bejárattól, valamint a terem hátulsó fala hosszában szőlő van kiállítva, éspedig a jelen kedvezőtlen időjárást tekintetbe véve, igen szép példányokban és szép számban. A terem hátulsó falát ékítő mondatokban a jó bor termésének titka van feltárva. A szembe eső fal jobb felőli részét befűzött gyümölcsök, készített pálinkaneműek, s más házi eledelkészítmények foglalják el, bal felőli részen pedig a bor termőanyaga, a szőlőtől emelkedik föl méltóságteljesen, mosollyal mutogatva karjain függő legifjabb magzatait – idei fűrtjeit. Ennek szomszédságában, a szembe eső bal szögletben lépcsőzetes emelvényen a könnyebb és nehezebb új borok, mint még teljesen meg nem érett gyermekei a szőlőtőlnek, ennek árnyékában és mintegy oltalma alatt talál-

ják legmegilletőbb helyüket. A kiállítás gyöngyei a fajborok, a terem közepén magasra emelkedő piramison tündökölnék.”

A gyűlés hivatalos megnyitását báró Jósika Sámuel, az egyesület másodalelnöke végezte, tudniillik báró Kemény Gábor egyleti elnök, hivatalos elfoglaltsága miatt, Szabó József első alelnök pedig betegsége miatt nem lehetett ez időben Enyeden. Ez alkalommal tizenegy bíráló bizottság (szarvasmarha, juh, sertés, méhészet, háziipar stb.) és hat szemlebizottság alakult, ez utóbbiak feladata lévén kiszállásokat kieszközölni a megye legjelentősebb bortermő központjaiban, s a helyszínen fölmérni és értékelni az elért eredményeket.

Az egyes bíráló bizottságok munkálataival párhuzamban a résztvevők igen értékes előadásokon vettek részt az alábbi témák kapcsán: „A földbirtokok szétdaraboltságának hátrányairól”, „Alsó-Fehér megye állattenyésztési viszonyai, különös tekintettel a szarvasmarhára”, „Minő eszközök és gépek szerepeljenek egy Erdély-részi középbirtokon”.

A továbbiakban, most csupán a szőlészeti bizottságok helyszíni tapasztalatai alapján készült beszámolókból ragadunk ki néhány igen jellegzetes részt. A kinevezett szemlebizottság elsőnek Zeyk József marosgombási birtokát kereste fel, melynek szőlőjéről többek között így számolnak be:

„Itt találkozhatni a bor- és csemegegyőző legkiválóbb fajaival, melyekből ez utóbbiak százat meghaladó számban ékesítik ez okszerűen berendezett szőlőtelepet a Chasselasok, muskotályok, Madeleinek, Malinger, Malváziak, génuai zamatos, Uva reginae, s több más, kiváló alakú, színű és ízű változataikban. A borfajok közül: a Leányka, a Cabernet és Cabernet Sauvignon, Merlot, Malbec, Epina, Pinot noir, Burgundi és más fajokkal találkozhatunk, melyek mindannyiából a maga szokott vegyítési módja szerint állítja elő a birtok fáradhatatlan buzgalmű gazdája azon jeles borokat, melyek máris annyira ismeretesek a közfogyasztásban.”

A másik bizottság a Bethlen Kollégium miriszlói 15 kat. hold szőlőtelepét tekintette meg, melyről többek között így vélekedik: „A tiszta ültetések a következő fajokból állnak ugyanis: rajnai rizling, piros tramini, alexandriai muskotály, oportó, kadarka és kövér, melyek külön nagyobb táblákba ültetvék. Van továbbá egy külön, csemegefajtával beültetett tábla is, mely piros és fehér Chasselast (gyöngyszőlőt), kék izabellát, alexandriai muskotályt – mely különösen el van terjedve, s igen bő termést mutat –, ropogós gyöngyszőlőt, korai muskotályokat stb. tartalmaz.”

A miriszlói szemle után a bizottság Csombordra rándult át, hol most már elhunyt báró Kemény Istvánnak, neje által vezetett mintegy 40 kat.

hold területű szőlőjét tekintette meg. Engedjék meg e látogatásról részletesebb leközlést adni:

„Először a kitűnő csemegefajokban gazdag, nagyobb szabású táblát néztük meg – olvassuk a beszámolóban –, melynek főbb ültetvényei: croquant muskotály, alexandriai gyöngyszőlő, quadrat muskotály, piros és fehér muskotály stb. mind külön sorokban ültetve a szőlőterület teglankásabb lejtőjén. Láttunk szép tiszta ültetéseket szabályos sorokban, pl. rajnai reislinget, mintegy 27. kat. holdon, croquant-muskotályt 5 kat. holdon,

traminít 2 kat. holdon, somot 2 kat. holdon, s ugyancsak tiszta ültetésben piros bakatort, oportót, kövér szőlőt, kéknyelűt. Vegyes ültetés csak egy holdon műveltetik, s az is rövid időn ki fog irtatni. Elsorolt fajültetések mind külön táblákban, rigolírozott földben. 3–6 láb sortávolságra, a szőlőtők pedig 3 láb távolságra ültetettek. A karikákat illetőleg 2–3-at, s csakis buja növésűeket észleltünk 4-et, melyeken szép középtermés mutatkozik. Az egész telepen meglátszik tulajdonosának a szőlő iránti érdeklődése, különösen abban, hogy a jó munkásokat ösztöndíjjal jutalmazza, s így azon célt éri el, hogy míg egyfelől a munkások közt a nemes versenyt fejleszti, másrészt a szőlő fejlődését és előrehaladását a jó munkával előmozdítja. Megjegyezni kívánjuk – hangzott a beszámoló –, hogy az egész terület vízvezető utakkal van védve a nagyobb eső rohamos rombolásai ellen, szóval az egész szőlőt a legjobb karban találtuk. Ezen szemlénk után a pincét néztük meg, ahol meglepő tisztaság és rend uralkodik. Megköstöl-

Korabeli plakát

tunk néhány fajbort, s eltekintve attól, hogy a nem régi lefejtés következtében nem volt kellő tükrös, melynek egyik oka fiatalságában rejlik (2–3 évesek), igen kellemes, tiszta jóízűnek, erősnek és zamatosnak találtuk.”

Egy másik bizottság Celnára és Sárdra végzett kiszállást. Előbbi helységben gr. Teleki Sámuel 25 kat. hold szőlőse került megtekintésre, Sárdon pedig ugyancsak Teleki Sámuel 42 kat. hold szőlőjéről hangzottak el igen elismerő szavak a bizottság részéről. Hasonlóan vélekedett a kijelölt bizottság a nagyenyedi vincellérképezdének az Őrhegy oldalán elterülő szőlőséről is.

Igen aktív tevékenységet fejtett ki a már jelzett tizenegy bíráló bizottság is, mely alig győzte osztogatni az arany, ezüst és bronzérmeket a különböző szakosztályokban kiállított értékek tulajdonosainak, akik ugyebár egyben Erdély legjobb, legszorgalmasabb, leghozzáértőbb birtokosai is voltak. Különböztetve e tekintetben azt is meg kell jegyeznünk, hogy az enyedi vándorgyűlés idején az EMGE 185 hivatalosan bejegyzett taggal rendelkezett, akik közül 129-en vettek részt az enyedi rendezvényeken. Foglalkozásukra nézve közöttük elsősorban természetesen birtokosok voltak, de volt erdész, ref. lelkész, járási orvos, gépészmester, közjegyző, tanfelügyelő, esperes, szerkesztő, polgármester, állatorvos, ezredorvos, vasúti mérnök, kereskedő, rendőrtanácsos, tanító, alispán, gyógyszerész, borkezeskedő, főispán, tanár, fegyházigazgató stb.

Mindent egybevetve, a vándorgyűlés igen hasznos, tartalmas összejövetel volt, melynek részvevői az „enyedi napok” felejthetetlen élményeit vitték magukkal Erdély minden helységébe.

Nagyenyed és a Kollégium,

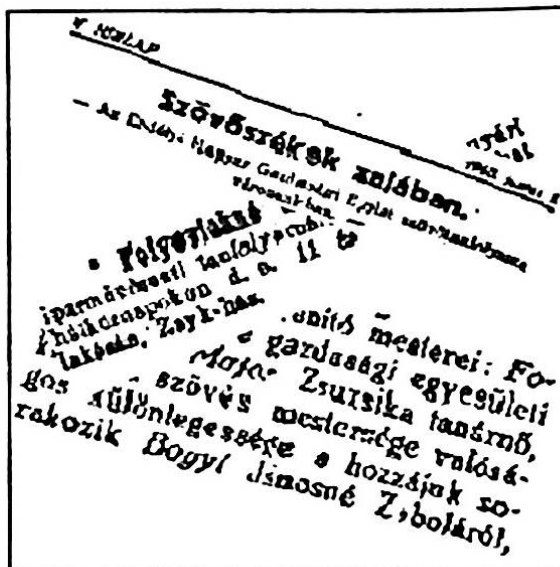
Kolozsvári Egyetemi Nyomda, Philobiblon sorozat, Kolozsvár, 1997.

Az Erdélyi F fiatalok előadása elé

Amynthas

Tíz év óta van Kolozsvárt magyar egyetemi hallgatóság, tíz évvel ezelőtt merték először egy páran, hogy szembeszálljanak a közhangulattal és elmenjenek románul tanulni. Tíz év óta sokat változtak a viszonyok és sokat változtunk mi is. Ma már tudjuk, hogy az itthoni tanulás nem megalkuvás, gyávaság, hanem az erdélyi sors vállalása, kötelesség volt.

Azóta lassanként kitűnt, hogy csak az itthoni tanulással lehet Erdélynek új magyar generációt teremteni, azóta maga a társadalom ráeszmélt, hogy neki magának kell egész lelkével az itthoni tanuló ifjak mellett állania. És a lassan induló támogatás ma hatalmas szervezett mozgalommá fejlődött. Internátusokban elhelyezkedve, a társadalmat a háta mögött érezve, lassanként át is alakult az egyetemi ifjúság élete. Az idén tavasszal megalakult a kolozsvári magyar egyetemi hallgatók egyesülete,

Iparművészeti tanfolyamok hirdetései

amely az ifjúságnak anyagi és szellemi megszervezését is kezébe vette. Ekkor indult meg az új erdélyi generáció lapja, az *Erdélyi Fiatalok* is, amely az ifjúság célkitűzéseit és ezzel az új Erdély kialakítását szolgálja. Nem vitatkozni és szónokolni akarnak, mint a régi jogászok, hanem azt nézik, hogy hol lesz szükség rájuk és mit kell dolgozniuk. Ezért van nagy jelentősége minden megnyilatkozásuknak, hiszen az új Erdély szólal meg általuk, amely már fölébredt és élni akar. Az *Erdélyi Fiatalok* munkatársai már több erdélyi városban jártak és mindenütt az édes fiaknak kijáró szeretet fogadta őket. December 7-én Enyedre is lejönnek egy estélyt tartani és hisszük, hogy városunk társadalma is meg fogja érteni a hozzá szóló hírvást.

Az előadásra, mely vasárnap este 1/29-kor lesz a Bethlen Kollégiumban, le fog jönni Kemény Kató bárónő, aki a közelmúltban Marosvásárhelyt, a Kemény Zsigmond Társaság keretében szerepelt nagysikerű énekével. Nálunk nagy várakozás előzi meg az itteni első szereplését, mely alkalommal Schumann, Kodály stb. dalokat fog énekelni. A zongorakíséretet Dezső Rózsi vállalta. Kolozsvárról dr. Jancsó Elemér, a fiatal esztétikus, Kováts József, a *Keleti Újság* munkatársa, Nagy József, az *Ifjú Erdély* szerkesztője és Dánér Lajos, egy fiatal költő fognak lejönni előadásokat tartani, szavalni stb. Enyedről. Járai István igazgató kezében van az estély irányítása, ő is vállalta a szereplők bemutatását a közönségnek. Rajta kívül Pogány Albert és Vita Zsigmond tanárok lépnek fel együtt az *Erdélyi Fiatalok* gárdájával. Előadás után a Ref. Leányegylet ad a Kaszinóban tánc

egybekötött teát, melyre a tagokat szívesen látja. Az előadás jegyei a jövő héten a Minerva papírkereskedésben kerülnek forgalomba.

Enyedi Újság, 1930. nov. 20.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület vándorgyűlése

1931-ben a város legjelentősebb kulturális eseménye az Erdélyi Múzeum-Egyesület Vándorgyűlése volt. A rangos tudományos seregszemlén három enyedi előadó is szerepelt: Járai István, Szabó T. Attila és Elekes Viktor. A siker érdekében az egész város polgársága megmozdult. A rendezvény szervezője dr. Garda Kálmán volt. Az Enyedi Hírlap részletesen beszámol az eseményről.

Az alábbiakban ezekből a cikkekből közlünk részleteket.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1931. augusztus 28–30-án Nagyenyeden tartandó vándorgyűlésének napirendje:

Résztevők s az elnökség érkezése aug. 28-án, pénteken du. 4 órakor. Fogadás. Elszállásolás.

Aug. 28-án du. 7 órakor díszülés a Bethlen Kollégium dísztermében a következő műsossal:

1. Elnöki megnyitó. Tartja: dr. Boros György, a legrégebb választmányi tag, vándorgyűlési elnök.

2. Üdvözlések a különböző hatóságok és egyesületek részéről.

3. Elnök válasza.

4. Dr. Kristóf György: *Kazinczy Ferenc és erdélyi útja.*

Aug. 28-án este ismerkedési vacsora a Szeidl étteremben.

Aug 29-én szombaton a Bethlen Kollégiumban a következő előadások lesznek (egy-egy előadás kb. 30 percig tart):

Dél előtt 9 órai kezdettel:

1. Török Zoltán, Segesvár: *Adatok a Nagyküküllő megyei neogén geológiához.* (Természettudományi szakosztály előadása.)

2. Horváth József, Marosvásárhely: *Indiáról.* (Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztály népszerűsítő előadása.)

3. Dr. Markos György, Kolozsvár: *A kiütéses fertőző betegségekről.* (Orvostudományi szakosztály népszerűsítő előadása.)

4. Dr. Szádeczky K. Gyula, Kolozsvár, a természettudományi szakosztály elnöke: *Nagyenyed vidékének geológiai kialakulása és kapcsolata a szerves élettel.* (Természettudományi szakosztály népszerűsítő előadása.)

5. Dr. Balogh Arthur, Kolozsvár, a jog- és társadalomtudományi szakosztály elnöke: *A kisebbségek nemzetközi védelme.* (Jog- és társadalomtudományi szakosztály népszerűsítő előadása.)

6. Dr. Schmidt Béla, Marosvásárhely: *Öregedés és halál.* (Orvostudományi szakosztály népszerűsítő előadása.)

Délután 4 órai kezdettel:

1. Szabó T. Attila, Nagyenyed: *Adalékok a magyar diákéneklés történetéhez.* (Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztály szakelőadása.)

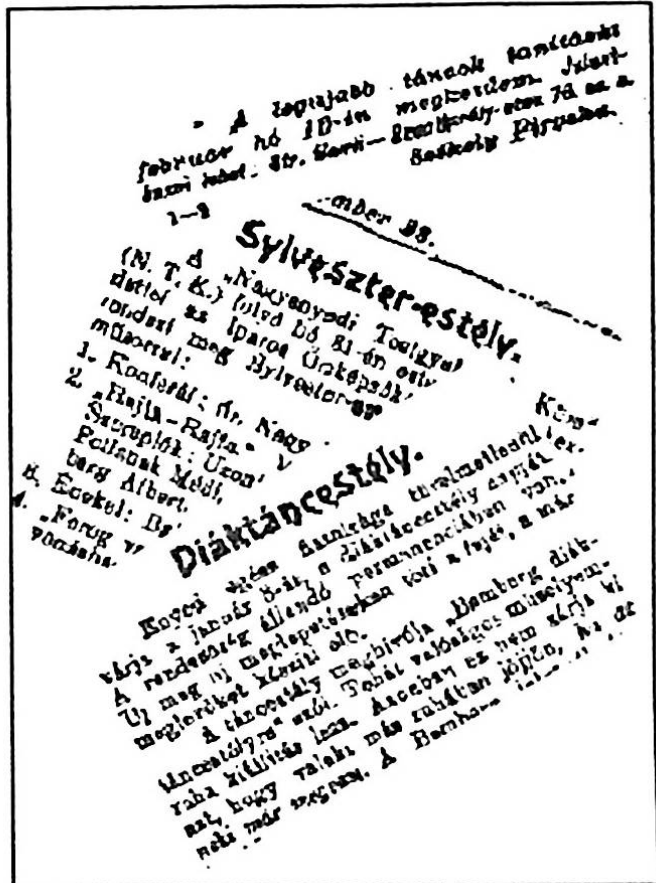
2. Dr. Tulogdi János, Kolozsvár: *A Tordai-hasadék.* (Természettudományi szakosztály szakelőadása.)

3. Dr. Bitay Árpád, Gyulafehérvár: *Nagyenyed 1600 körül.* (Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztály népszerűsítő előadása.)

4. Dr. Török Imre, Kolozsvár: *A rákról.* (Orvostudományi szakosztály népszerűsítő előadása.)

5. Elekes Viktor, Nagyenyed: *Gáspár Jánosról, az enyedi tanítóképző első igazgatójáról, a magyar népoktatás történetében nevezetes szerepet játszott férfiúról.* (Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztály népszerűsítő előadása.)

6. Dr. Császár Károly, Kolozsvár: *A helyes magyarság.* (Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztály népszerűsítő előadása.)

Táncanfolyamok hirdetése, és ahol táncolni lehet

7. Bányai János, Székelykeresztúr: *Székelyföld mint fürdőország.*

Aug. 30-án, vasárnap:

Délelőtt 11 órai kezdettel.

1. Járai István, Nagyenyed: *Kőrösi Csoma Sándor.* (Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztály népszerűsítő előadása.)

2–3. Dr. Tavaszy Sándor, Kolozsvár: *Mit mond a filozófia ma a mai embernek?* (Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztály népszerűsítő előadása.)

5. Dr. Tusa Gábor, Kolozsvár: *Bírói védelem sérelmes közigazgatási intézkedések ellen.* (Jog- és társadalomtudományi szakosztály népszerűsítő előadása.)

Délután 4 órai kezdettel:

1. Bányai János, Székelykeresztúr: *Udvarhely vármegye iszapforrásai.* (Természettudományi szakosztály népszerűsítő előadása.)

2. Dr. Bitay Árpád, Gyulafehérvár: *Gróf Batthyány Ignác.* (Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztály népszerűsítő előadása.)

3. Dr. Szász Ferenc, Kolozsvár: *Szigetek a világegyetemben.* (Természettudományi szakosztály népszerűsítő előadása.)

4. Dr. Sulyok István, Kolozsvár: *A nemzeti kisebbség mint társadalmi életforma.* (Jog- és társadalmi szakosztály népszerűsítő előadása.)

5. Dr. Balogh Ernő, Kolozsvár: *A leghaszontalanabb fém.* (Természettudományi szakosztály népszerűsítő előadása. Vetített képekkel.)

A díszülésre, valamint az összes előadásokra a belépés díjtalan.

Aug. 31-én, hétfőn kirándulás a pilisi sziklatetőre.

Az *Enyedi Hírlap*ban Garda Kálmán beszámolója a vándorgyűlésről:

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület f. hó 28–30-án tartotta vándorgyűlését városunkban. Az elnökséget s a vele érkező előadókat nagy közönség élén Dóczy Ferenc, a Bethlen Kollégium rektora fogadta pénteken délután az állomáson. Az üdvözlő szavakra dr. Boros György válaszolt.

Az állomásról kocsin, autókon történt a bevonulás kinek-kinek kijelölt szállására.

Este 7 órakor a Bethlen Kollégium dísztermében folyt le a díszközgyűlés, melyet mint legrégebb választmányi tag, dr. Boros György unitárius püspök nyitott meg. Beszédében utalt arra, hogy az erdélyi tudományosság, amelyet azelőtt másfél századdal indítottak meg magyar nyelven, részt kér az általános művelődés munkájából és testvéri jobbot nyújt az erdélyi három nemzet másik ketteje tudományos szervezeteinek, hogy egymás mellett haladva dolgozzék a tudás megszerzésén és a tudomány ter-

jesztésén, ez a terrenum lévén az a hely, ahol az emberek egymás javára munkálhatnak.

– Nem tagadjuk – mondotta –, hogy a mai tudományművelésünk apáink nyelvén történik s ahhoz ragaszkodunk törhetetlen hűséggel utolsó lehelletünkig, de mert a tudomány közös emberi kincs, azt az emberiség, minden ember javára akarjuk gyümölcsözővé, hasznossá tenni.

Dr. Aurel Albini polgármester a város nevében elsőnek köszöntötte a vándorgyűlést.

– A tudomány olyan semleges terület – mondotta –, amelyen találkozni kell mindenkinek, bármily nyelven beszél, bármily hiten legyen is valaki. Mert Enyed város a múltban is mindig fáklyavivő volt a haladás szolgálatában, örömmel ragadja meg az alkalmat, hogy a polgárság nevében üdvözölje az Erdélyi Múzeum-Egyesületet és sikert kívánjon munkájához.

Jancsó Sándor a két magyar egyház és annak szervezetei nevében, Riffelt Martin az ág. evangélikusok, Barabás Miklós az unitárius egyház nevében üdvözölték a közgyűlést. Dr. Ion Baltariu közjegyző a Berthelott francia kör nevében beszélt, kiemelve a tradíció fontosságát az emberi haladás és művelődés szolgálatában, végül dr. Garda Kálmán a Bethlen Kollegium nevében üdvözölte az Erdélyi Múzeum-Egyesületet, amire dr. Boros György válaszolt.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület vándorgyűlése alkalmából augusztus 29-én rendezett műkedvelő előadásért köszönet Császár Gyuláné, Dóczy Ferencné, Fejes Áronné, dr. Müller Jenőné nagyságos asszonyoknak, Ambrus Dezső, dr. Füzy Sándor, Kerekes István, Klein Gyula, Zayzon János uraknak, Ambrus Dezsőné nagyságos asszonynak, Ménesi Erzsike úrleánynak, Borsos Endre, Bugner István, Felméri Sándor, Fenichel Endre, Lázár Dezső, Nagy Károly uraknak.

A nagyenyedi Kaszinó múltjából

Györfi Dénes nyomán

A Kaszinó a polgári társadalomnak olyan intézménye volt, ahol ismerkedni, olvasni, eszmét és véleményt cserélni lehetett. Az ismerkedésekből sokszor üzleti kapcsolatok lettek, a beszélgetések azonos meggyőződésű emberek csoportosulásához vezettek, így a Kaszinó a társadalom szellemi, gazdasági, politikai életének irányító helyévé vált. Magyarországon, nyugat-európai mintára, Széchenyi István kezdeményezte a Kaszinók

kialakítását. Az enyediiek dicséretére válják, hogy itt alakult 1833-ban dr. Váradi Sámuel lelkes szervezőmunkája eredményeképpen az ország harmadik Kaszinója.

Kaszinóelnökök általában a környékbeli mágnás családokból kerültek ki (Zeykek, Kemények, Bánffyok), de kollégiumi tanárok is lehettek kaszinóelnökök, ha megválasztották őket (Mihályi Károly).

A korabeli sajtó így jellemzi a Kaszinó célját: *„Az értelmességet, nemzetiséget, közjó előmozdítására való buzgóságot, mívelt társalkodást és hasznos olvasást kívánja elősegíteni”* (1833. január 14).

Az 1849-es tűzvész és pusztulás a Kaszinót is érinti. 7 év után éled fel Enyed társadalmi élete annyira, hogy újraindíthassa a Kaszinót.

Az új Alapszabályzat kimondja, hogy a Kaszinó „becsületos magaviselőtű mívelt férfiak egyesülete. Célja a józan elmélkedés hasznait s a társalkodás és nemesebb időtöltések kellemeit egy helyen válogatott személyek körében egyesíteni s ezáltal a közértelmesség fejlődését előmozdítani” (1856).

1897-ben újabb alapszabályzat lát napvilágot, ebből megtudhatjuk, hogy 183 helybeli és 28 vidéki tagot tart nyilvántartásban.

1918–1920-ig szünetel a Kaszinó működése.

1926-ban a Bethlen-kastélyba költözik. Az 1929. évi Elnöki jelentésben a következőket olvashatjuk:

„A Nagyenyedi Kaszinó ma is, jóllehet iparosainak és kereskedőinek külön-külön is megvan a saját társaskörük, épp oly fontos társadalmi és kulturális tényező városunkban, a helyi magyar társadalmi egységet képviseli. Havi társasvacsorák rendezésével kedves alkalmat nyújt tagjainak a baráti viszony ápolására. Ismeretterjesztő előadásokkal, neves írók legújabb műveivel felfrissített könyvtárával magyar kultúránk törekvő munkása.” (1929)

1933 tavaszán ünnepli fennállásának 100. évfordulóját. Az ünnepségre az egész város összefogott s már egy jó fél esztendővel előtte megkezdtek az előkészítő szervező munkát. A jubiláris díszközgyűlést a Kollégium dísztermében tartották. Az előadói asztalnál dr. Jeney Elek kaszinóelnök, Fogarasi Albert ny. rektorprofesszor, dr. Asztalos Kálmán igazgató, Balla Béla alelnök, dr. Székely Endre titkár foglaltak helyet. Az elnöki megnyitó után az ünnepi beszédet Fogarasi Albert ny. rektorprofesszor tartotta „részben a lelkekbe írt jegyzőkönyvek, részben a papirosra írtak adatai alapján”. A jubiláló Kaszinót üdvözlötték: dr. Incédi Joksmann Ödön a Magyar Párt, Dóczy Ferenc rektorprofesszor a Bethlen Kollégium, Kováts Pál lelkipásztor a helybeli református egyházközség, Révai Kele-

Boltok a várfal tövében

Vass Albert olajfestménye (Székely László tulajdona)

men a római katolikus egyházközség, özv. Vinczenty Lajosné a Református Nőszövetség, Balla Béla az Iparos Önképzőkör, Csefő Sándor a Református Férfiszövetség részéről.

Vidékről üdvözlések érkeztek a Nagyszebeni Polgári Kaszinó, a Brassói Magyar Polgári Kör, a Székelykeresztúri Magyar Kaszinó részéről és egy magánlevél dr. Konczwald Tibor és neje, Müller Alice aláírásával.

„A nagyenyedi Kaszinó 100 éves fennállásának ünneplése alkalmával mi, az anyaország Tisza menti metropolisába elszármazott erdélyi magyarok a testvéri szeretet megilletődöttségével, kulturális és történelmi elismerés büszke érzelmeivel köszöntjük a 100 éves Elnökségét és annak minden egyes tagját. A nagyenyedi 100 éves Kaszinó az erdélyi magyar társadalomnak kulturális öröksége, világító fáklya, melyet 100 évvel ezelőtt a »legnagyobb magyar« szelleme gyújtott meg. A cél, az eszmék örök lángja mint drága örökség szálljon apáról fiúra, nemzedékről nemzedékre.

Engedjék meg, hogy hazafias érzésünkkel lélekben és gondolatban mi is bekapcsolódhassunk fennkölt ünneplésükbe és szerény lehetőségünkkel hozzájárulhassunk a kulturális ünnepi előadás sikeréhez.

Hazafias üdvözlettel

Dr. Konczwald Tibor és neje, Müller Alice.”

A díszgyűlést bankett, színelőadás és tánc követte. Az estén Fanfuri Berci és zenekara muzsikált.

A Kaszinóról gyermekszemmel...

Szentimrei Jenő

... Néhai nagyapám, Medgyesi Bálint révén úgy alakult ki gyermeki képzeletem előtt ennek az intézménynek a képe, hogy a Kaszinó valami titokzatos kastély kizárólag a nagyok számára, akik falai között valamely titokzatos szertartásnak hódolnak. Szegény nagyapám, amíg jártányi erővel bírta, minden istenadta nap délutánján vette a kalapját, a botját, zsebre tette a hosszú szivartárcát az elmaradhatatlan virzsiniákkal és elindult a titokzatos szentélybe, a „Kaszinóba”. Elment és csak a vacsoraidő vetette haza ismét. Elejtett szavaiból azt vettem ki, hogy nem is egy, de kétféle szertartás járja abban a szentélyben: a politika és a négyes tarokk. Otthon egyikkel sem ismerkedhettem meg és sokáig azt hittem, hogy ezeket csak a kiválasztott öregek gyakorolhatják, olyan szép, ősz, tiszta öregurak, aminő

nagyapám. Nagyanyám azonban ellentétes véleményt képviselt. Váltig hangoztatta, hogy a politika „mucskos mesterség”, s a tarokk is csak arra jó, hogy elvonja a férfiembert az otthonától. Azóta sikerült egyeztetnem a dolgokat: ártatlan játék volt mindkettő – akkor. Sok, nagy izgalommal, kis kockázattal, krajcáros alapon ...

Az Iparos Önképzőköréről

Összeállította Hantz Lám Irén

Felhívás Nagyenyed város iparosaihoz és iparos ifjúságához (Közérdek, 1888. július 15.)

Városunkban többször indult meg már mozgalom egy iparos ifjúsági önképző és betegsegélyező egyesület alakítása érdekében, de mindig olyan akadályok merültek fel, melyek ez üdvös törekvést meghíúsították. Egyik akadály az iparos ifjúság közönyében keresendő. Igaz, a céhrendszer megszűnése óta két évtized telt el. Ez a hosszú idő elszoktatta az iparos ifjúságot a rend és a társulás gondolatától... Van városunkban, ha nem csalódom, vagy 150 iparos ifjú minden társulás nélkül magára hagyatva 20 év óta. S ha a céhrendszer megszűnte után mindjárt alakult volna egy ilyen egyesület, mily kiszámíthatatlan hasznára lett volna ez az iparos társadalomnak, Kollégiuma lett volna az iparos ifjúságnak. Az ezzel való nem törődés fő oka lett rossz iparviszonyainknak. Később belátta kormányunk, hogy az iparos műveltsége nagy befolyással van az ipari fejlődésre, tett is e téren egy lépést az iparos tanulók oktatásában, de a második lépést, azt ti., hogy a segédeket társulásra kényszerítette volna, elmulasztotta, pedig az iparos ifjú művelődését csakis társulás segélyével és önképzés útján fejlesztheti tovább.

...Nagy szükség van egymás gyámoltására, kivált betegségben. Egyesületünk elsősorban ezen a téren mutathatná meg üdvös voltát, mert részük távol övéitől, és ha betegségbe esik, nincs aki gondolna rá.

Fel tehát ifjú társaim, egyesüljünk, gyűljünk össze mennél többen e zászló alá, melyen e jelszó díszlik: Egyetértés, Testvériség, Haladás, ne maradjon közülünk el senki, ha mind ott leszünk, a zászló diadalmaskodni fog.

...Felkérjük városunk iparosait is, hogy legyenek segítségünkre, társaink s a haza nevében ne hagyjanak magunkra e nagy munkában, mi ezért háládatlanok nem leszünk.

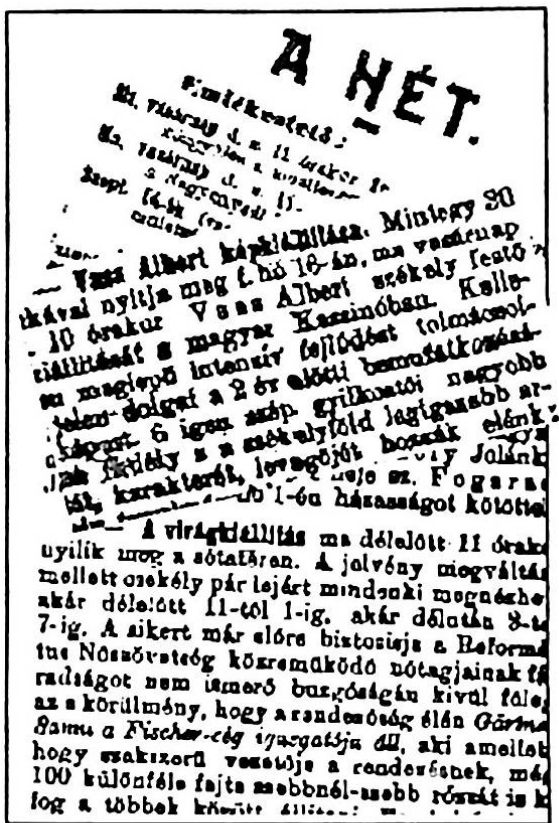
Gergely István iparossegéd

Enyed város iparos ifjai egy létesítendő önképzőkör és betegsegélyző egyesület érdekében e hó 22-én (1888. július) a városháza tanácstermében gyűlést tartottak, melyen a meghívott iparos urak és iparos ifjakon kívül (100-on felül) még pár érdeklődő is megjelenni szíveskedett. Ideiglenes elnökké megválasztott Dunay Albert kalaposmester, aki helyét elfoglalva felkérte Gergelyi Istvánt a mai közgyűlés céljainak ecsetelésére.

Gergelyi István üdvözli a jelenlevőket, örömét fejezi ki afelől, hogy oly szép számmal gyűltek össze. Óhaja röviden az, hogy Nagyenyeden az ifjúságnak egy önképzőköre és betegsegélyző egyesülete létesüljön. A gyűlés határozatilag kimondja, hogy kívánja és előmunkálja az egyesület létrehozását s azt már ez alkalommal megalakultnak tekinti.

Szervező bizottság: Dunay Albert kalapos, Ungár Sámuel lakatos, Jakab Károly szabó, Dunai György cipész, Szabó Mihály csizmadia, Wohlfart József, Tőkés Imre mészáros, Sándor Károly szűcs, Mátyás Lajos kerekes, Csiszér Mihály kovács, Üveges András fazakas, Szabadi József szabó, Pitlich Gusztáv cipész, Derzsi Lajos szabó mester urak, Willersdorff Antal, Puskás József, Balázs János, Lukács Károly, Vitályos József, Lázár József, Gergelyi István, Hajdú András, Babos István, Rákosi Károly, Lukács Ferencz és Radoszavlyevics Boldizsár. A szervező bizottság az egyesület megalakulásának előmunkálatával megbíztatik, működésének eredményéről egy közelebbi közgyűlés alaklmával lévén köteles beszámolni.

– A nagyenyedi iparos ifjúsági önképző és betegsegélyző egyesület október 7-én tartotta egylethelyisége megnyitását a Nagyporond utcában, mely helyiséget Dunay Albert úr egy fél évre minden díj nélkül bocsátott az egyesület rendelkezésére, mely nemes tettével az egyesület köszönetét méltán

Kiállítások, műsorok, esküvők hírei

kiérdemelte. Az egyleti helyiség három csinos szobából áll, mely ezután az egyesület tagjainak rendelkezésére bármikor nyitva van s némileg már be is van bútorozva, amit azon nemes szívű adakozó ügybarátoknak s egyesületünk tagjainak köszönhetünk, kik néhány székkal, asztallal, képekkel stb. ajándékozták meg, vagy ezután tenni ígérték; fogadják e helyen addig is köszönetünket, mígnem egy alkalommal név szerint nyugtázni fogjuk. A jelzett napon tartott választmányi gyűlés intézkedett az egyesület berendezéséről s némi szükségek beszerzéséről, s egy „utasfogadó” létesítését is tervbe vette, a könyvtár gyűjtésére pedig egy bizottságot küldött ki s némi összeget is megszavazott könyvek vásárlására; elhatározta továbbá a rendes és pártoló társasági díjak beszédét s gondoskodott egyesületi gondnokról, ki az egyesület helyiségét rendben tartja. S végül egy táncestély rendezését is elhatározták. Az egyesület tagjainak jelenleg 4 lap áll rendelkezésére.

A nagyenyedi iparos önképző- és segélyezőegyesületnek név szerint adakoztak: Jakab Károly 5 kötet könyv, Macskási Vilma k. a. 2 kötet, Dunay Albert 4 kötet, Egresy István 2 naptár, Willersdorfer Antal 2 db jegyzőkönyv, Weisz József egy fogas, Ungár Sámuel egy asztal, Lázár József egy üvegkancsó és két pohár, Feiler Ede dominó, Bauer Antal egy petróleumos kanna és egy persely, Dunai Margit k. a. két függöny, Szabady József egy könyves szekrény, Bíró Lajos négy tömött madár, Albrechtovics Mari k. a. játékszer. Szíves adományaikért fogadják az egyesület nevében legforróbb köszönetünket. S ezúttal vagyunk bátrak felkérni azon nemes szívű adakozókat, kik létesítendő egyesületi könyvtárunk javára könyveket ígértek, vagy adni óhajtanak, hogy ebbeli adományukat legyenek szívesek egyesületi helységünkbe küldeni (Nagyporond utca), vagy Dunai György úrhoz.

Lázár Károly elnök

* * *

Az első világháború és a román hatalom egy időre lehetetlenné tette az Iparos Önképzőkör működését. Újraindulására a háború befejezése után hat évre, 1924-ben került sor. 1924. január 20-án az *Enyedi Újságban* a következő hír olvasható:

„Az Iparos Önképzőkör a háború által megszakított tevékenységét, az iparosság szellemi művelését megkezdte.

Az elnökség tartalmas előadássorozatot állított össze 10–12 előadásra kedden és csütörtökön este 8 órai kezdettel, úgymint: Járai István gim. ig. egy süketnéma és vak lány történetéről; dr. Harmath János az ipari szervezetkezésről, dr. Füzy Sándor a mostani adókról, Jékely Lajos az irodalom köréből, Juhász Albert a családról, dr. Szabó András a munkabiztosítások-

ról, dr. Fülöp Ferenc az egészségről, Folyovich Miklós az iparművészetről, Kovács Pál az ország földrajzáról, Benkő Gyula a chemia köréből, Szigei Béla a pénzügyről, Halmágyi Antal a szövetkezésről fognak egy-egy előadást tartani...”

* * *

A szorgalmas szervezőmunkának meg lett az eredménye. Az Önképzőkör gyarapodik. A század elején a város központjában (Magyar utca 35) megveszik br. Bánffy ingatlanát, tatarozzák és kulturális rendezvények megtartására alkalmas székházzá alakítják. Fennállásuk ötvenedik évfordulóját 1938 nyarán ünnepeik. A rendezvényen az egész város polgársága részt vesz, ezt bizonyítja a köszöntők sora, úgymint:

A jubileumra készült márványtáblát Elekes Viktor, a Kollégium igazgatórektora leplezi le.

A város nevében dr. Georgescu polgármester szól.

Az egyházak nevében Kovács Pál, Huszár Jusztin, Riffelt Márton kívántak szerencsét.

A további köszöntők: Csefő Sándor igazgató – Bethlen Gábor Kollégium, özv. Vinczenty Lajosné – Református Nőszövetség, dr. Müller Jenő – Magyar Kaszinó, dr. Inczedy Ödön – Magyar Dalos-szövetség, Králik Vilmos – Hitelszövetkezet, Paulini Róbert – Vendéglős Társulat, Farkas Manó – Szabótársulat, Szotyori Jenő – Csizmadiatársulat, Túróczy László – Iparos Dalárda, Mészáros Gyula – Szűcs Ipartársulat.

Utóirat

Az Iparos Önképzőkör vagyonát 1948-ban államosítják, működését beszüntetik, székháza *Varga Katalin* kultúrházzá avanszál. A város magyar iparosrétege szervezet nélkül maradt. A hetvenes években a Varga Katalin megnevezés a kultúrház homlokzatáról lekopik és csak „Casă de Cultură” marad. 1994-ben Liviu Rebreanu nevet kap – mivel 1920-ban Rebreanu nővérei és édesanyja Enyedre költöznek. Nővére Ion Hulea tanár, iskolaigazgató felesége.

Az új intézmény munkatársainak nem sok tudomása van a hajdani Iparos Önképzőkör munkájáról. Természetesnek veszik, hogy a hajdani enyedi magyar iparos társadalom gyűjtő- és értékgyarapító munkájának gyümölcseit most ők aratják le.

Enyed 1937-es kulturális képe

Enyedi Hírlap nyomán

Január

Református Nőszövetség vallásos estélye
Jódy Károly színtársulata megkezdi előadásait
Magyar Bál a Kaszinó rendezésében
CE* vallásos szövetség szeretetvendégsége

Február

Iparos Önképzőkör húshagyókeddi mulatsága
Református Nőszövetség vallásos estélye

Március

Katolikus Női Misszió közművelődési estje
Református Nőszövetség Erkel-estje
Református Nőszövetség vallásos estje
Református Leányszövetség vallásos estje

Április

Vita Zsigmond kollégiumi képezdei rendes tanár műsorral egybekötött székfoglalója

Május

Református Férfiszövetség evangéliumi hete
Pogány Albert kollégiumi főgimnáziumi rendes tanár ifjúsági ének-bemutatóval kapcsolatos tanári székfoglalója
Református Nőszövetség Anyák napja
Nagy templomi ünnepély a katolikus templomban

Június

Zizi gyermekoperett előadása

Július

A református és katolikus iskolák napja

* CE – Krisztusért és Egyházért református egyházi megújulási mozgalom.

Augusztus

Iparos Önképzőkör dalárdáinak díjavató ünnepe

Szeptember

Diáktalálkozó a Kollégiumban

Iparos Dalárda műsoros szüreti mulatsága

Október

Református Nőszövetség termény- és gyümölcskiállítása

Jódy Károly színtársulat előadásai

November

Református Nőszövetség vallásos estje

Teológus est

December

Iparos Önképzőkör ismerettejesztő előadásai

Református Nőszövetség vallásos estje

Iparos Önképzőkör műkedvelő színelőadása

Nagyenyedi Testgyakorló Kör műsoros szilveszteri estje

A színházi iroda hírei

1924. Sümegi színtársulatának ajánlata (október 6 – november 6.):

Heltai Jenő: *A Tündérlaki lányok* (színmű)

Fall, Leo: *Sztambul rózsája* (operett)

Vincze – Harsányi: *Limonádé ezredes* (operett)

Fényes Samu: *Csöppség* (vígjáték)

Strausz Oszkár: *Varázskeringő* (operett)

Fall, Leo: *Pompadour* (operett)

*** *Búzavirág* (vígjáték)

*** *Hattyúlovag* (táncos operett)

1930. november 23. – a Ferenczy Gyula társulata

A színházi iroda a szezon befelyezéséül az utolsó hétre elsőrangú műsort állított össze.

Hétfő: *Huszárfogás* (a szezon legmulattatóbb operettújdonása)
Kedd: *Dankó Pista nótafája*
Szerda: *A csúnya lány* (operett)
Csütörtök: Szentimrei Jenő vígjátéka: *Siratóban* és *Hárman* című darabja
Péntek: Henri Duvernois: *A csókok koldusa* (dráma)
Szombat: Sándor Jenőnek, Enyed szülöttjének *Halványsárga rózsa* operettújdonása

1938. november – Jódy Károly társulatának meghirdetett előadásai:

Sonja (operett)
Rossz asszony (Bokay János színmű)
Kéknefelejts (operett)
Júlia (operett)
Itt a szerelem (Sándor Jenő zenés vígjátéka)
Jézusfaragó ember (Nyirő József színjátéka)
Mezei pacsirta (Sándor Jenő operett)
Macskazene (operett)
Gólyaszánatórium (vígjáték)

Dr. Sándor Jenő emlékezete

Hantz Lám Irén

1930 novemberére Ferenczy Gyula színtársulata meghirdeti Sándor Jenőnek, „Enyed szülöttjének” *Halványsárga rózsa* operettújdonását, majd 1938 novemberében Jódy Károly társulata vendégszerepel Enyeden Sándor Jenő *Itt a szerelem* c. zenés vígjátékával.

Ki volt Sándor Jenő és vajon tényleg Enyed szülöttje?

A századelő egyik legtermékenyebb és legsikeresebb műdalszerzője, sajnos, nem született Enyeden, de a Bethlen Gábor Kollégium neveltje volt.

Sándor Jenő Székelykeresztúron született 1891. június 30-án ősnemes székely családból. Az elemi és a gimnáziumot a Bethlen Gábor Kollégiumban végezte, itt is érettségizett. Tanulmányait Kolozsváron, a Ferenc József Tudományegyetemen folytatta mint joghallgató. 1931-ben avatták doktorrá. Kisgyermekkorától kezdve rajongott a zenéért. Iskolás

évei alatt legjobb barátja Enyed híres prímásának fia, Fanfuri Berci volt. Naponta eljárt hozzájuk és hallgatta, hogy próbál a banda zenekara. Kitűnő hallásának, hangszerelési készségének, akkordizálási képességének köszönhetően már 15 éves korában betanítója lett egy általa szervezett és vezetett diákzenekarnak. Zenekarszervezés, zenekarban való muzsikálással egész életét végigkísérő nemes szenvedély volt.

Egyetemi tanulmányainak befejezése után, 1914-ben Nagyenyedre helyezik közigazgatási gyakornoknak, majd a gyulafehérvári városházán rendőrkapitányi tisztségben dolgozik 1919-ig. A román hatalomátvitelkor állásából elbocsátják és az országból kiutasítják. 1919-től Budapesten él, a rendőrség keretén belül dolgozik, mint belügyminisztériumi tanácsos.

1945-től a magyarországi kommunista hatalom „osztályidegennek” bélyegzi és eltiltja a nyilvános szerepléstől. Ezzel a dátummal ér véget a jogászkarriere is.

De Sándor Jenő nem tudott élni muzsika nélkül és a fogság és kitelepítés évei után Pestre visszakerülve, „kitűnő kis bandát” hozott össze, akik csak a maguk kedvtelésére, lakásokban összejőve, muzsikáltak.

A halál 1976. december 30-án éri.

Nagyon termékeny zeneszerző volt, dalai közismert slágerekké váltak. Szenes Andor, Keller Dezső, Rejtő Jenő voltak a leggyakoribb szövegírói. Operettjeiben olyan primadonnák léptek fel, mint Honthy Hanna, Röck Marika és olyan színészek, mint Latabár Kálmán, Kabos László, Verebély Iván.

A Ferenczy Gyula társulata által beharangozott operettújdonságnak, a *Halványsárga rózsának* a szöveg- és versírója Szenes Andor volt. Sándor Jenő dalai nélkül nem képzelhetjük el az elmúlt század derekán rendezett enyedi multságokat, bálakat.

Kiállítások

1930. szeptember 7-én a Református Nőszövetség az elemi iskolák javára virágkiállítást rendezett. A kiállítás megrendezése Z. Knöpffler Gyula Bethlen kollégiumi rajztanár, Gärtner Samu a Ficher és Társai cég főkertésze és más szakemberek tervei szerint és vezetése mellett történt. A Nőszövetség részéről U. Kovács Józsefné a legnagyobb önfeláldozással dolgozott. Kovács Józsefné és Kovács Endréné aszparáguszai sok bámulót vonzottak. Gärtner Samu és fia Rudolf a virágok elrendezésében művészi

érzékről tettek tanúbizonyságot, Tellár István és József odaadó munkájukkal járultak hozzá a virágkiállítás sikeréhez. (*Enyedi Újság*)

1930. szeptember 14.

Az Erdélyi Méhészeti Egyesület kolozsvári országos háziipari és népművészeti kiállításon városunkból részt vett Dóczyné Berde Amál, aki a Maros menti művészeti tárgyakból összeállított kollekciójával aranyérmert nyert. A kollekció anyagához hozzájárultak: Nagyenyedről a Bethlen Kollégium különféle népművészeti tárgyakkal, Dr. Jeney Elekné kancsókkal, Gombásról Takács Zsigmondné szőttessel és Köble István faragott kezekkel, Felenyedről özv. Tamás Györgyné kancsókkal, Takács István és Székely Márton vőfélybotokkal. (*Enyedi Újság*)

Képművészeti kiállítás a Kaszinóban

1930. szeptember 28.

Ma, vasárnap a Magyar Kaszinóban két fiatal festő mutatja be alkotásait. Nem elismert művészek még, nem is igénylik maguknak ezt a megkülönböztetést, csak szorgalmuk és lelkesedésük megbecsülését remélik Incze János és Székely Mihály, a Kollégium tanítóképző intézetének tanulói. (*Enyedi Újság*)

Vass Albert képművészeti kiállítás

1930. november 16.

Mintegy 30 munkával nyitja meg vasárnap délelőtt 10 órakor Vass Albert székely festő képművészeti kiállítását a Magyar Kaszinóban. Nyitva naponta 10–13-ig és 15–17-ig. Megtekintése díjtalan. Vass Albertet ismeri már az enyedi közönség. A nagy makkfalvi székely állatszobrász, Vass Áron unokaöccse. Legutóbb Székelyudvarhelyen, Segesvárt, Aradon ért el képeivel nagy sikert. (*Enyedi Újság*)

1940 februárjában

A Római Katolikus Misszió asztalterítési versenye és ételkiállítása. A győztesek Szeidl Jánosné és Vassné Székely Piros. (*Enyedi Hírlap*)

Tanfolyamok

1930. február

Legújabb táncok tanítását február hó 10-én megkezdem. Jelentkezni lehet str. Unirii (Szentkirály) utca 78. sz. alatt

Székely Piros

1930. július 6.

Folyovichné Lázár Györgyi nyári iparművészeti tanfolyamára jelentkezni lehet hétköznapokon de. 11 és 12 óra között, lakásán, Zeyk ház.

1938 nyara

Háztartási tanfolyam városunkban

Az Erdélyi Gazdasági Egyesület dr. Müller Jenőné kérte meg a szervezésre.

Az oktatás témakörei:

sütés, főzés, mosás, vasalás,
női fehérnemű szabás-varrás,
háztartástan,
tejgazdaságtan,
sertéshizlalás,
neveléstan,
kertészet,
baromfitenyésztés,
egészségtan,
csecsemő- és gyermekvédelem,
gyakorlati sütés-főzés.

A tanfolyam tartama 6 hét, 36 tanítási nap.

A tanítás ingyenes, csak étkezési díjat kell fizetni.

Botz Ida, Domokos Jolán oktatók

1939. augusztus 14.

Dr. Szász Pál megnyitotta a Romániai Magyar Felekezeti Tanítók első gazdasági tanfolyamát. A cél, hogy a faluvezetők a nép életkérdéseinek megoldásában gazdasági téren segítő kezet adjanak.

1940 májusában az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület szövőtanfolyamot indít a háziipar fellendítésére. A tanfolyam május 28-án kezdődik a Katolikus Misszó helyiségeiben. Jelentkezni dr. Müller Jenőnéél lehet. Tanárok: Folyovich Endre gazdasági egyesületi felügyelő, Major Zsuzsika tanárnő és Bogyi Jánosné Zaboláról.

A tánciskoláról mesél...

Horváth Zoltánné Elekes Ida

A mi időnkben a huszas, harmincas években az enyedi fiatalság tánciskolában tanult táncolni és a Kollégium konviktusában rendezett bálokön szórakozott.

A tánchoz minden esetben élő zene kapcsolódott, hiszen abban az időben még a ma oly elterjedt „gépi zene” ismeretlen fogalom volt.

Generációk egész sora tanult táncolni Vass Albertné Székely Pirosától, Szentkirály utcai lakásukon. Piros Budapesten szerzett tánctanári képesítést, édesapja Enyed jónevű állatorvosa, édesanyja, Berta néni remekül zongorázó igen művelt nő volt. Egy-egy csoport 3–4 hetes oktatásban részesült, az órákat hetente háromszor du. 4–7-ig tartották.

Berta néni zongorajátékára Piros az öccsével bemutatta a táncfigurákat, a lépésrendet, amit aztán a csoport elpróbált. Az oktatás nyilvános helyen volt, az órákra a szülők is eljöhettek, szemmel tarthatták a fiatalokat.

Megtanultuk az akkor divatos táncokat, a keringőt, az angolvalcert, foxtrottot, wand-steppet, csárdást és a menüett lépéseit is.

Még most is fülemben cseng Piros utasítása: egy, kettő, hegyező (ez egy kis előre és hátra lépést jelentett), vissza kettő, hegyező. Egy-egy tanfolyamot népes közönség előtt megtartott vizsgaelőadás zárt, amire a tanítványok ünnepi öltözetben jelentek meg. Volt olyan is, aki a társaság kedvéért kétszer is kijárt egy ilyen tanfolyamot.

A Székely Pirosnál tanult fiatalok már nem csetlettek-botlottak a Kollégium báljain és a társaságban, hanem igazi „gentleman”, illetőleg „úrikisasszony” módjára tudtak viselkedni.

Sportélet Enyeden

Így kezdődött...

Szentimrei Jenő

...Mire beállott az iskola, már városszerte beszéltek, hogy a két „kolontos” tanár valami labdázó társaságot toborzott az úri fiatalságból, és a sétatéren hálóval körülvett, döngölt agyag labdaverő pályát csináltattak fegyházbeli rabokkal Uhor Jenő sétatéri kertész irányítása mellett. Úgy labdáztak alkonytájt s hajnali időkben velük ott a lányok, minden szülői felügyelet nélkül. Ebből közvetlenül a mi családukra az a szégyen származott, hogy a szakállas lepkefogó tanár – ki tudja milyen révén? – a Szaniszló lányok unokatestvérének vallotta magát. A Szaniszló lányok akkor már nemcsak nyaraltak nálunk, hanem enyedi lakosok voltak s már mindketten saját teniszütővel rendelkeztek. Ők voltak az elsők, akik a lepkefogó és a velocipedes tanár társaságában, négyesben, bemutatták a játékot a helyi intelligenciának.

Azon a nyáron, úgy augusztus vége felé kísértáltunk nagyanyámmal kettesben az Őrhegyre. Megnéztük, érnek-e már a korai szőlőfajták. Szedtünk egy jókora leveles kosárral és haza a legrövidebb úton, a sétatéren át igyekeztünk. A nyári „fedett tánchelység” mögül harsány kiáltások, csengő női kacagások hallatszottak. „Hogy vihognak azok a szégyen nélkül valók” – vert gyökeret nagymami lába a selyem „bürner” cipőkben. De én csak rángattam: „Nézzük meg. Nézzük meg igazán. Én még sohasem láttam teniszezőket.” A látvány ami elénk tárult a sétatéri kioszk sarkánál minden megbotránkozásra érdemes volt. A két tanár – elmondani is rettenetes! Ingujjra vetközve hevert a pálya felé lejtő gyepes oldalon. A két Szaniszló lány egyfelől, Katinka, a régi polgármester lánya és az angyali fehér arcú Rózsika, a közjegyzőék lánya másfelől, pofozták a hálón át a labdát. Bokán felüli, szárközépig érő ruhában, csóré karokkal. Az uszályos, fűzős női ruhák korában! „Tiszta Szodoma és Gomora!” – mormolta fogai közt csipkefejkötős nagyanyám. Na látod, lelkem, hova feslik a világ! Még jó, hogy a férfiak lábravalóra nem vetkeznek, s a fehérnépek derékban fel nem tűzik a pendelyt, mint a sulykoló parasztasszonyok. Adott volna nekem az én lelkem anyám, ha ilyen öltözetben mgindulok az utcán!

Városok, emberek. 1973. Kriterion

...és ez lett belőle

Az 1914-ben alakult Nagyenyedi Testgyakorló Kör (NTK) 1938-ban működő szakosztályai:

1. Labdarúgó
2. Tornász
3. Fúvószenekar, 15 taggal
4. Teke szakosztály
5. Vízipoló
6. Tenisz
7. Fotó szakosztály, vezeti ifj. Marx József

1935-ben díszes ünnepséggel emlékeztek az enyediek a Testgyakorló Kör fennállásának 25. évfordulójára.

Sporthírek

1931. augusztus 9-én vasárnap de. 11 órakor megnyílik a strandfürdő!

Előzmények a sajtóból:

... A mi leépített kisvárosunk nagyon is rá van utalva arra, hogy vezetői keressenek és találjanak újabb és újabb megélhetési lehetőségeket a polgárok számára. És vajon kár vagy haszon lesz-e abból, ha e fürdő révén emelkedni fog városunkban az idegenforgalom? Hiszen egész Erdélyben nincs egyetlen olyan uszoda, amelyben sportszempontról kifogástalanul lehessen lebonyolítani egy nagyobb szabású úszó- vagy vízipolóversenyt. Íme most már lesz. Itt éppen a „világ közepén”, olyan helyen, hol ezelőtt csak dudva és gaz termett ... (Szűcs Elemér)

1931. augusztus

Folyó hó 23-án vasárnap de. 10 órai kezdettel a strandfürdőben úszóversenyt rendezünk vízipoló-mérkőzéssel összekötve.

Nevezéseket a verseny megkezdéséig Fenichel Endréhez lehet adni. Versenyszámok: férfi senior 100 és 200 m gyors, 100, 200, 400 m mell, 100 m hát, 3x66 m gyors staféta, 3x66 m vegyes staféta. Női senior 100 és 200 m mell és 100 m gyorsúszás, junior és gyermekverseny lányoknak és

fiúknak, amely a jelentkezők számától függ. Műugrás, bűvárúzás, vízpoló, az NTK A és B csapata között.

A vízpoló bemutatása külön érdekessége lesz a napnak, mivel városunk közönségének nagy része előtt ez a sport teljesen ismeretlen. Játékosaink szorgalmasan és lelkiismeretesen treníroznak.

Az új strand megnyitásával egy időben emlékezett meg Tomai Pál a sajtó hasábjain a régi uszoda megnyitásának ötvenedik évfordulójáról. Az 1850-es évektől volt már uszodája Enyednek a Kollégium diáksága részére a Balla-kertben Felenyeden. Ennek megszűnése után 20 évig nem létesítettek uszodát. Kovács Gyula polgármester, Zeyk Dániel főispán kezdeményezésére, Póka Kálmán műszaki tanácsos tervei szerint készült el az uszoda a mai Fürdő utcában, és nyitott 1882. június 20-án.

Sándor Ilona, az egykori enyedi teniszjátékos

Sándor Ilona, az egykori enyedi teniszjátékos

Turistaélet

Az Enyedi Újság Z., egy vén turista tollából 1930. július–október közötti számaiban cikksorozatot közöl „Régi kirándulások” címen.

Az írások felidéznek a húsvéti és pünkösd-majálisok képét, amelyeken a Kollégium diáksága együtt szórakozott a város lakóival, valamint

azokat a kirándulásokat, amiket Csató János, a vármegye volt alispánja, hírneves botanikus, már mint az Erdélyi Kárpát Egyesület Alsó-Fehér megyei fiókosztályának elnöke rendezett.

A cikksorozat szerzője említést tesz azokról a kirándulásokról is, amelyeket Áprily (Jékely) Lajos enyedi tanárévei alatt a Kollégium diák-sága részére szervezett.

... A közönség széles rétegei és a tanulóifjúság húsvét és pünkösd másnapján rendszeren kirándultak. Húsvétkor a farkaspataki gyümölcsösök Békamál néven ismert, a várostól alig másfél kilométer távol fekvő részre ... Ott jó bor, borvíz, sör volt kapható. Pálinkát nem mértek. Cigányzene mellett folyt a tánc és mulatozás. Ezeknek a kirándulásoknak érdekessége volt a kakaslövés. A mulatozóktól kissé távolabb, mint a hely azt ma is mutatja, a serétfogó töltés elé állították, illetve kötötték ki a célul szolgáló kakast, illetőleg kakasokat, egy délután 4–6 darabot, amelyekre a város nimródjai megfelelő távolságból lőttek mindaddig, amíg az állat kimúlt. A lövésekre, illetőleg a találatokra fogadások is történtek.

Ma már ez a kirándulás nincs meg. Elmúlásának okát nem tudom.

...

A pünkösdi majálisok színhelye a város Holtmaros nevű erdejének a Maros folyó melletti tisztása volt. Távolsága a várostól mintegy 2 km. Itt is bort, savanyúvizet, sört, pogácsát, jó fehér kenyeret, és ropogós disznósültet árultak. A kirándulók sem mentek üres kezekkel.

A gyerekek öröme abban csúcspontot ért el, hogy itt vásárolhattak a szomszédos marosgombási fiúktól csóka-, varjú-, bagoly- és sok más madárfiókát. Bizony ez temérdek madárfészek elpusztításával járt és homlok-egyes ellenkezett a madarak és fák napja megtartása iránti későbbi intézkedésekkel.

A kirándulások erre a helyre az 1870-es évek végén befejezett hártagosítás folytán szűntek meg. Ehelyett a Holtmaros más részét tették alkalmassá majálisok megrendezésére. Ezt a kialakított helyet 1882-ben egy vasárnapon egy orkánszerű vihar és eső teljesen elpusztította.

A Holtmaros vidéke mindezek ellenére kedvelt kirándulóhely maradt, ahol a tanulóifjúság évenként majálist rendezett. Az egyes osztályok az osztályfőnök vezetése mellett vonultak ki és költöttek el a szabadban cipő, sajt, szalonna, túró és gyümölcsből álló egyszerű ebédjüket. Ezeknek a majálisoknak a „medve” volt az érdekessége. Ez tulajdonképpen zöld gallyakba öltöztetett izmosabb tanuló volt, akit egy másik mint táncoltató vezetett és gyűjtötte számára a közönség pénzadományát.

...

Csató János, vármegyénk volt alispánja, hírneves botanikus és ornitológus szintén nagy barátja volt a kirándulásoknak. Ezeknek nagy részét gyűjteményeinek gyarapítására végezte. Nevezetesebb kirándulóhelyei voltak a Székelykő, Pilis, Csáklyakő, a ponori Mluha nevű tengerszem és tőzegtelep, Intregáld.

Az intregáldi gyopármezők felfedezése és ismertetése az ő nevéhez fűződik. Az Erdélyi Kárpát Egyesület megalakulása után (1891) Csató elnöklete alatt mint fiókosztály az Alsó-Fehér megyei egyesület is megalakult és társaskirándulásokat rendezett. Ilyen kirándulások voltak a Pilisre, Remetei-sziklaszoroshoz, Intregáldra, a fenesi Kecsekőhöz. A kirándulásokon nők is nagy számmal vettek részt. A sikert minden esetben az alispán-elnök széles körű előintézkedései biztosították, nemkülönben dr. Varró László titkár ügybuzgó közreműködése, amint azt az „Erdély” turistalap 1898. évi 8–9. egyesített számából olvashatjuk.

...

A cikksorozatot a szerző azzal a hírrel zárja, hogy a Kollégium tanulmányi fősége az Enyedről eltávozott Jékely tanár úr helyébe Benkő Gyula természetrajz-tanár személyében nyert más túravezetőt.

Álljanak itt az Enyedről távozott Jékely tanár úr versei volt túratársaihoz, az enyedi diákokhoz.

Veletek vándorolgotok

Tavaszi Sándornak

Áprily Lajos

Mentek. Üzen az óriás
az izmos hegyvidék.
Közöttem és közöttetek
riasztó messziség.

S mégis, ha kék vasárnapot
derít az égburok,
hangos turista-csapatok,
veletek indulok.

Suhogó lábamról a föld
megismer. Erre jársz?
Veletek kóborolgotok,
mint titkos útitárs.

Veletek vándorolgotok
kökörcsin réteken.
Éneketekbe belezúg
szabadság énekem.

Veletek esztenák körül
fenyőágyat vetek,
tüzet vigyázok s csillagot
veletek, veletek.

Pihelve is botot szorít
két nyugtalan kezem.
már menni, menni kellene,
utakra éhezem.

Hajnali széllel riadó
erdei csapatok,
van-e még új cél, új tető?
Én meg nem lankadok.

Titeket csorgó csillapít,
én mindég szomjazom.
Csak inni, inni – nem tudom
lesz-e még tavaszom.

Maholnap zúzmarás az út,
Virág sincs, vén vagyok.
S veletek, mindig veletek
csak vándorolgotok.

Enyedi diákok

Áprily Lajos

Aludtak a lányok,
ébredtek a kertek,
hajnali szél lengedezett,
mikor útrakeltek.

Korán útrakeltek,
arany napot leltek,
fény zsongott a szívükben is,
attól énekeltek.

Hat napjuk a gondé,
hetedik: vasárnap,
akkor dallal nekivágtak
a szabad határnak.

Az Áprily-ház

Holányi Júlianna rajza

Erdők elrejtették,
völgyek befogadták,
érces fiatal dalukat
érchegyek zúgatták.

Szárnya volt a hangnak,
ahogy szállt mögöttem,
szárnya volt a kedvemnek is,
bennük gyönyörködtem.

Sokan elmaradtak,
sokan búcsút vettek,
de helyükre régi dallal
mindig újak jöttek.

Virágszedni jártak
csuda pázsitokra,
illatozott a kezükben
a vadnárcisz csokra ...

Hívó hegyek útját
most egyedül járom.
Elmaradtak a fiaim,
kicsi lányom, párom.

Néma völgy előttem
s nagy, komor hegy-élek.
S ahogy megyek, hátam mögött
megzúdul az ének.

Ezerhangú kórus
nyomomon jön lassan,
aztán felszáll s tovább szól a
sugaras magasban.

Zengetik a sziklák,
zsongatják a rétek,
Régi, kedves, hű csapat,
tudom, ti kísérték.

Kísérték a zúgó
világ-zivatarban,
lélektelen vad időkben
lélek van a dalban.

Halljátok-e hangom,
mikor elkiáltom: -
Daloljatok csak, sok ezer
enyedi diákom!

Szentgyörgypuszta, 1942–43

Enyed környéki szőlőkről és az enyedi borról

Horváth Zoltán

Enyedről és a Kollégiumról nem lehet úgy írni, hogy ne tegyünk említést szőlőről, borairól és pincéiről.

A szőlőről, mert már Bethlen Gábor szőlőművelésre alkalmas déli fekvésű napos hegyoldalak tulajdonosává tette a Kollégiumot.

A borról, amelyet az itt termesztett nemes szőlőfajtákból gondos és hozzáértő munkával nyernek Enyed lakói.

A pincékről, amelyek ott húzódnak meg a Kollégium és majd minden nagyobb jól megépített enyedi ház aljában. Homályuk cserefa hordók sokaságát őrzi. Ezekben érik a bor, hogy aztán tanár vagy diák, vendég vagy kereskedő asztalára kerülve finom illatával, aranyos színével a napban fürdő Enyed környéki dombok szépségét hozza asztalunkra egy pohárban.

A kelet–nyugat irányban húzódó Erdélyi-Érchegység az Enyed környéki dombokat megvédi az északi hidegebb légáramlatoktól, a hegyoldalak déli kitettsége kitűnő lehetőséget biztosít a meleg igényű szőlő termesztéséhez. Történelmileg bizonyított tény, hogy ezen a vidéken, amit szokás még Erdély-Hegyaljának is nevezni, ősidők óta foglalkoznak szőlőtermesztéssel.

Erdély virágzó szőlőművelését a XIX. században Amerikából Európába hurcolt tetű, a filoxéra tönkretette. Ez az élősködő az európai szőlőfajták puha kérgét átfúrta és a talaj szintjén a szőlőtőkét elpusztította. A filoxérával való harcot először a francia, majd a Rajna menti német szőlősgazdák vették fel, és pedig oly módon, hogy a filoxérának ellenálló amerikai szőlővesszőbe oltották az európai nemes szőlőfajtákat. Enyed környékén a XX. század elején létesített Ambrósi–Fischer cég oltványtelepének köszönhetően lendült fel ismét a szőlőművelés. A drága oltványokkal először a módosabb földbirtokos arisztokrata családok tudtak telepíteni, mint például Gombáson gróf Toldalaghy, Csombordon báró Kemény Simon, Fugadon a báró Bánffy család.

Később telepített a Kollégium a miriszlói határba és az Órhegyen. Telepítettek enyedi tanárok, módosabb köztisztviselők is a Hosszún, a Grinchenen, Rétesen, a Herzsán és a Grepen nevű határrészen.

Borpince

Holányi Júlianna rajza

A múlt században termesztett szőlő, mivel csak kézi munkával, ún. karikás műveléssel termesztették, nagyon jó minőségű volt. A szőlő „drótos”, részben gépi művelésével elért nagyobb mennyiség sajnos a minőség rovására megy, így az igazi jó enyedi borok már a múlté, az öregek szerint.

A borkereskedők különösen karácsony előtt özönlötték el Enyed környékét, hogy felvásárolják az itt termesztett Szürkebarátot, Traminit vagy Muscat Ottonelt.

Enyed környékének egyik leghíresebb bora a Plébános. Ez egy borkeverék, nem szőlőfajta. A fáma szerint, ahogy ezt Csávossy György szokta mesélni, egyszer egy smucig Enyed környéki szőlőbirtokos meghívta borkóstolóra a plébánost és végigkóstoltatta vele az egyes hordókat. Ami a kóstolásból maradt, azt visszatöltötte egy kancsóba. A végén pedig ezt a lötyyöt kínálta a plébánosnak. A pap szagolgatta, ízlelgette a kancsó tartalmát, majd kortyolgatni kezdte a nedűt s kiitta az egészet, az utolsó cseppig, és azt mondta: „Én sokféle és sokféle misebort ittam, de ilyen jó bort

még soha!” Így kezdték közös ültetvényben természeteni a Furmintot, a Kövért, Ottonel muskotályt, Rizlinget, Leánykát, Traminit. Egyszerre szüretelték és erjesztették és így nyerték a Plébános bort, amely féledes csemegebor. Színe zöldessárga, vagy arany, illata finom, tartós, néha a nyári almára emlékeztet.

Kalauz borkóstolóra

Csávossy György

Lent fehér ászkon sötét tölgyfahordók sorakoznak, titokzatosan, mint a zárt ablakú ház. Lakójuk, a bor, csöndben alussza álmát, és aranyló sötétségben éri el utolérhetetlen zamatait. Alul sárga porond, a hordók mentén vörös salak, hullámos a gereblye fokától.

...Megkopogtatom az egyik ötezres karajfáját, rövid száraz hang bizonyítja, a hordó teli van. Mi rejlik mélyében, titok – az ismerkedés izgalmát éljük.

A bor olyan mint az élőlény: születik, fejlődik és meghal. Fejlődése folyamán megvannak a sajátos tulajdonságai: fiatal korában üde, virgonc,

Jó borok cégerei

de még nyers, éretlen, később fejleszti ki egyéniségének gazdag jellemvonásait, ízének finom árnyalatait, minden más bortól megkülönböztető eredetiségét.

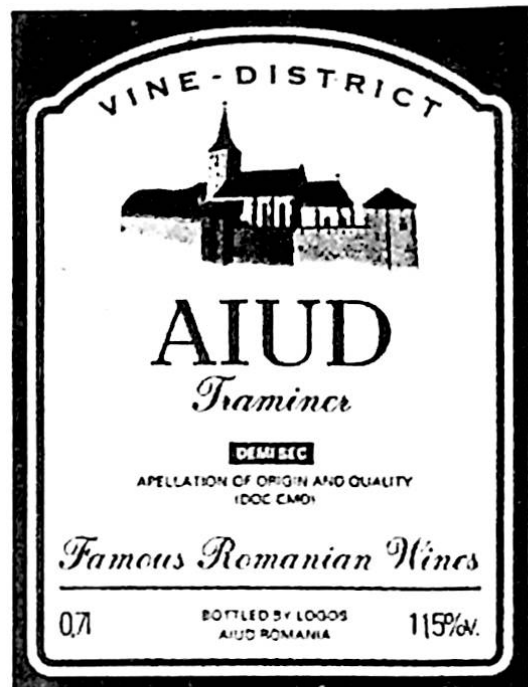
V. tölt, poharamban ott gyöngyözik a fehér aranyital. Tavalysi termés. A borízlelésről különböző fogalmak vannak. Egyesek pókhálós pincesarokban csipkedésre olvadt gyertya lángjánál, lopótökkel bort csurgató rezes orrú szőlősgazdákat képzelnek maguk elé, mások almát rágó, bort köpködő kupecekre gondolnak hirtelen. A borízlelés mindezzel alig rokon. A kulturált borbírálat tudomány és művészi élmény egyaránt.

Előttünk csillogó, karcsú pohárban a nyári harmaton futkározó napsugarak játékos villanása, az üveg szélén drágakő tűzével égnek a folyékony gyöngysorok és halk pattanással szórják szét illatukat, hogy helyükbe vastagodó aranygyűrűjét illessze a kitöltés után elsimuló felület. A szem örömei ezek, minden kóstolás ereje.

... A hegy levének illata az ital élvezetének egyik legnemesebb fejezete.

Virágok, gyümölcsök, fűszerek parfümjének páratlan, gazdag változatával lep meg a bor, amelyet apró, sűrű szippantásokkal veszünk birtokunkba, olykor mohón, kielégíthetetlenül. Platonikus szemléletű ízelek szerint az illat észlelése után a további ízelek már el is maradhat. A többi csupán kísérlet testi birtoklására annak, ami megfoghatatlan. Mindez tévedés, legfeljebb bizonyítéka annak, hogy a bor által nyújtott esztétikai élvezeteket nem csupán egy érzékszervünk közvetíti, mint a színek és hangok esetében, hanem valamennyi. Hallgathatjuk a pezsgő buborékok suttogását, gyönyörködhetünk a gyöngyök szökőkút-játékán vagy a vörösborok rubinos izzásában, felszippanthatjuk muskotályos narancsillatát, ízelekhetjük az asszúborok szentjánoskenyér-zamatát és érezhetjük olajos-selymes simogatásukat.

Semmiiből egy új világot. Volt egyszer egy iskola... Csombordi Emlékkönyv, 1935–1995.

Az elveszett követ

Kányádi Sándor

Hogy s hogy nem, de egyszer,
Kolozsvárra jövet
elvezett az úton,
el a török követ.
Pedig egyenest az
isztambuli öreg
szultántól jött volna,
ha megjön a követ.
Fényes kísérettel,
ahogyan csak jöhet
Konstantinápolyból
egy szultáni követ.
Födte a lovát is
selyembrokát-szővet,
bíborban, bársonyban
lovagolt a követ.
Turbánjára forgót,
derekára övet
a fényes szultántól
kapott volt a követ.
Csillogtatta a nap
a sok drágakövet:
éjszaka sem veszhet
el egy ilyen követ!
S mégis, amint mondják,
Enyed táján jövet
kámforrá változott,
odalett a követ.

Telt és múlt az idő,
s a szultánnak szöveget
ütött a fejébe:
hová lett a követ?
Se híre, se hamva,

A hajdani Hangya szövetkezet nagyhordója

Saszet Enikő felvétele

kerékbe is töret
mindenkit, ha elé
nem kerül a követ.
– Halál fia, aki
parancsot nem követ,
reggelre meglegyen
az elveszett követ! –
Agák, bégek, basák,
ki csak számba jöhet,
indultak keresni,
hol lehet a követ.
Jöttek dérrrel-dúrral,
s Enyed táján jövet
kámforrá változtak,
akárcsak a követ.

Dühbe jött a szultán.
– Biztosan egy követ
fújnak a piszkosok
s a hóhányó követ.
együtt szedik ezek
a tejről a fölet,
de jaj nektek, agák,
bégek, basák s követ! –
Azzal lóra pattant,
s jött, ahogyan jöhet
maga a nagy szultán
s nem holmi kis követ.
Pompáját leírni
fölösleges szöveg,
koldusnak látszana
mellette a követ.
Jött hát, s mit ad Allah!
Enyed táján jövet
eltűnt a szultán is,
akárcsak a követ.

S így a mai napig
nem tudjuk, az öreg

szultántól mi hírrrel
jött volna a követ.
Hódolatot kívánt,
vagy csak aranyövet,
ónkupát szegődni
jött volna a követ?
Hódoltatni ide
ugyan jönni jöhet,
de amit kap aztán,
viheti a követ.
Vihetné, de hol van?
Enyed táján jövet
el mégsem párolgott
kámforként a követ!

Gördítsük le hát a
titokról a követ:
vénséges vén pince
mélyén ül a követ.
Az történt ugyanis,
Enyedre bójövet,
szörnyen megszomjazott,
s vizet kért a követ.
– De vízzel Enyeden,
ó, nagyságos követ,
akkor se kínáljuk,
ha kerékbe töret! –

Kortyolt egyet-kettőt,
de minthogyha tüzet,
lett a bortól egyre
szomjasabb a követ.
Lement a pincébe
– elég is a szöveg! –
még most is ott iszik
az elveszett követ.
Agák, bégek, basák,
Enyed táján jövet,
jutottak a nyomon,

ahová a követ.
Ott van a szultán is,
azt fujja az öreg:
– Tudtam én, hogy egyszer
megkerül a követ.

Én is majd folytatom
egy-rímű versömet,
mikor Kolozsvárra
érkezik a követ.

Törött pohár

Áprily Lajos

Metszett üveg volt, karcsú és finom
Meglöktem: csillámló kis romhalom
A páros elkezdés emléke volt
Csendülésébe múlt idő dalolt
A pohárszék polcán kecsesen állt
De névnapon arany nektárt kínált
A Maros mente pompás óborát
Volt benne rizling és szürkebarát
Amit adott a dús szőlőjű táj
Leányka, furmint, csoda muskotály
Ittak vidám kedvű professzorok
Csendült is egy-egy érzékeny torok
Szürcsölt ebből ha volt édes borom
Fiatal ajkú és kedvű asszonyom
S ivott belőle jó Kuncz Aladár
Meghatva nézlek, tört boros pohár

Az enyedi román szellemi élet irányítói 1920 után

Ovidiu Hulea és Livia Rebreanu

Ovidiu Hulea 1892-ben született Fehér megye Henic községében. Édesapja görög katolikus pap volt. A balázsfalvi Sfântu Vasile görög katolikus líceumban érettségizik, majd tanulmányait a budapesti görög katolikus teológia és bölcsész karon folytatja, ahol 1918-ban végez. Két évig Kolozsváron tanít, majd Enyeden helyezkedik el, mint az itt újonnan alakult Titu Maiorescu fiúgimnázium igazgatója.

1923. december 1-jén szerkesztésében *Zorile* (Hajnal) címmel megjelenik az első román nyelvű enyedi hetilap. Az akkor 2000 lelket számláló enyedi román közösség nem sokáig tudta a lapot fenntartani, így 1926-ban megszűnik. 1929-ben *Jerbe matinale* (Hajnali csokor) címmel verseskötete jelenik meg. 1937-ben *Inima lui Isus* (Jézus szíve) címmel görög katolikus vallásos folyóiratot indít. Igazgatói megbízatása 1948-ban megszűnik, megromlott egészsége miatt betegnyugdíjba vonul. A halál 1952-ben éri. Hamvai a nagyenyedi görög katolikus–ortodox temetőben nyugszanak.

Ovidiu Hulea budapesti diákévei alatt aktív szerepet vállalt a budapesti román diákok Petru Maior önképzőkörében. Itt ismerkedik meg 1916-ban egy felolvasás alkalmával Livia Rebreanu költőnővel, Liviu Rebreanu fró hűgával, akit aztán 1918-ban feleségül vesz. Livia, akárcsak férje, gyakran publikált az akkori román nyelvű erdélyi sajtóban. 1920-ban önálló kötete is megjelent. Idős korában írt visszaemlékezései még kiadatlanok.

Férje mellett ő is részt vesz a társadalmi szervező munkában. Az enyedi görög katolikus nőszövetség, a Reuniune Mariana elnöke, valamint szervezője a Maria királyné által létrehozott szegény gyermekeket megsegítő egyesületnek, a Societate Principele Mirceának.

A kommunista rendszer hatalomra jutásával és a görög katolikus egyház feloszlásával megszűntek ezek a szervezetek. Férje halála után Livia Rebreanu visszavonultan élt lányának, Maria Gligor Huleának családjában, 1972-ben bekövetkezett haláláig.

1999-ben az enyedi Liviu Rebreanu Kultúrház posztumusz kiadásában megjelenteti verseit *Poezii* címen.

A Hulea házaspár emlékét főleg az 1989-es fordulat után újjászervezett görög katolikus egyházi körökben őrzik. 1995-ben líceumot neveznek el Enyeden Ovidiu Huleáról.

Utóirat

Maria Gligor Hulea a régi Enyed jeles román személyiségeire emlékezik. Ezek:

Dr. Teodor Gruică orvos, aki a környék falvainak, hegyvidéki településeinek betegeit is látogatta, gyógyította.

Dr. Ion Băltariu közjegyző különösen a román Kaszinó megszervezésében tevékenykedett.

Nicolae Marcu a Goronul Bank igazgatója volt.

Dr. Valer Fodor orvos a tudószanatórium igazgatójaként tevékenykedett.

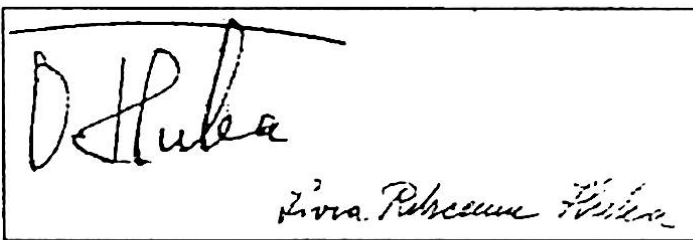
Iosif Pop ortodox esperes, egyháza jeles képviselője volt.

Augustin Maior görög katolikus pap, akinek szervezésében épült a görög katolikus templom az Alsó-Porondos (ma Simion Bărnuțiu) utcában.

Albini Iuliu ügyvéd Nagyenyed polgármestere 1930-ban.

Livia Rebreanu és Ovidiu Hulea...

...és kézjegyük

A megfogyatkozottak...

Az enyedi németségről

A történelmi adatok szerint Enyed várát az 1200 körül Erdélybe telepített szászok építették. Valamikor annyian voltak, hogy a nagytemplomot is ők használták. Az évszázadok során számbeli arányuk mindinkább csökkent, elköltöztek, vagy egyes házasságok következtében elmagyarosodtak. Mindezek ellenére a németség szerepe a város gazdasági életében igen jelentős volt az Ambrósi–Fischer oltványtelep révén. A telep az 1880-as években létesült és rövid idő alatt mondhatni egész Erdély területén érezni lehetett tevékenységének áldásos hatását.

Az enyedi németség a közelmúltban sem volt olyan nagyszámú, hogy zárt közösséget alkotott volna. 1944-ig volt önálló elemi iskolájuk. A gimnáziumi osztályokat gyermekeik vagy a Kollégiumban végezték, vagy Szebenben a német középiskolában.

A szászság Erdélyben honalapító etnikum. Erdélyhez való viszonyulásuknak kifejezője L. M. Moltke *Erdély dala*, a *Siebenbürgen Lied*, amelyet 1846-ban megzenésítettek és a köztudatban „szász himnusz”-ként emlegetik.

Két utolsó szakaszát idézzük:

*Erdélyország türelemföld,
minden hitnek tábora
Óvd meg hosszú századokon át,
fiaidnak szabadságát,
s légy a tiszta szó hona.*

*Erdélyország édes földünk,
drága jó szülőházánk,
Áldott légy örök szépségedért
s tájaidnak minden gyermekét
egyetértés fogja át!*

Háborús tragédia, hogy „tájainak gyermekeit” nem az egyetértés, hanem a gyűlölet fogta át. 1944. augusztus 23-a után a román hatóságok a helybeli németséget is ellenségnek tekintették és elrendelték deportálásukat. Először különböző gyűjtőlágerekbe, majd a Szovjetunióba szállították.

őket kényszermunkára. Az embertelen körülmények miatt a deportáltak közül csak kevesen tértek vissza a „türelemföld”-re.

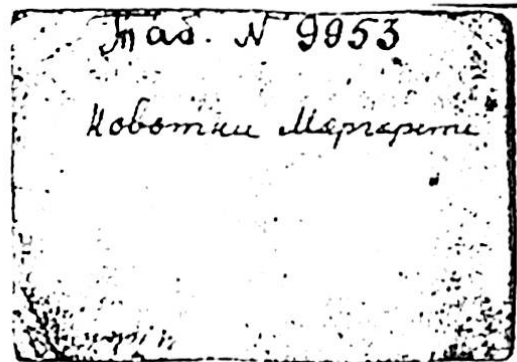
2000 januárjában beszélgető partnereim, Fischer Konrád és felesége Weinrich Elza tragédiáját mesélték el nekem. 1945 januárjában Weinrich Elzát elszakítják két kis gyermekétől és deportálják. Férje, Fischer Konrad a román hadseregben a fronton volt. Később a férjét is letartóztatják. Sem a férj, sem Weinrich Elza nem jöttek haza. A két kisgyereket a nagymama és a nagynéni nevelték fel.

Fischer Konrád, Weinrich Elza és Fischer Adolfné Gross Grete

Novotny Rudolf műépítész és Schneider Margarete gyermekeit 1945. január 19-én hurcolták el. Novotny Rudolf cseh származású, Enyed köztisztviselőként álló személyisége volt. Ő tervezte többek között a Seidl-féle szálloda épületét is.

Az 55 évvel ezelőtti történetekre a ma 75 éves Novotny Margit így emlékezik: *„Az ebédnél ültünk, amikor 3 rendőr és két tiszt jelent meg a háznál. Felszólítottak engem és a 18 éves öcsémet, hogy egy fél órán belül pakoljunk, mert a Szovjetunióba visznek minket közmunkára (muncă de folos obştească). Gyulafehérváron vagoníroztak, 40 embert egy vagonba. 31 napot utaztunk –30–40 fokos hidegben, amíg az Urál hegység területén a 60. északi szélességen fekvő Kungur helységig érkeztünk. Itt egy Gulag-telepen helyeztek el, szögesdrót-kerítéssel körbe zárt két óriási barakba. Munkára osztottak*

A lágerigazolvány

Novotny Rudolf és menyasszonya, Schneider Margarete

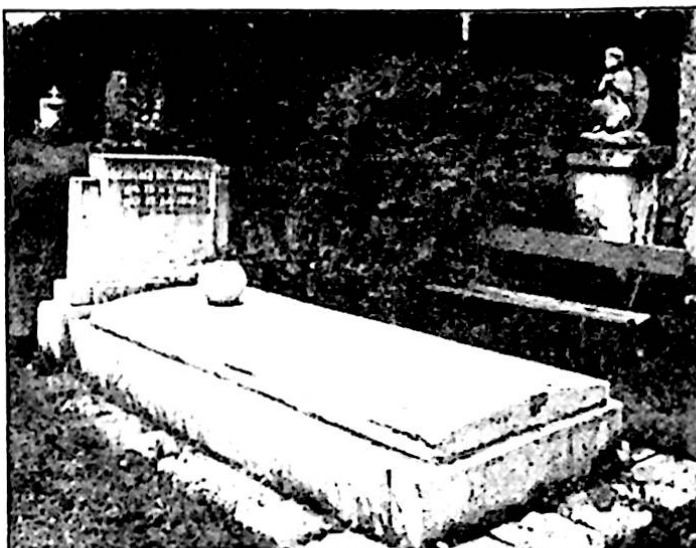
morkás mosolyt, jöttem rá arra, hogy butaságot kérdeztem. A Gulág a halál előszobája volt, büntetőtábor, nem fényképeződtek, az írást megtiltották, nem sokan kerültek ki onnan élve. Az iratok közül végül is előkerült egy kis kartonlapocska, sajátos „személyazonossági igazolvány”. Margit volt a tábor 9953-as számú rabja. Ez a kis lap a lágerélet egyetlen tárgyi emléke, az egész életre szóló lelki sebek, krónikus betegségek, és az utóbbi évek 110 000 lejes (kb. 5 dollár) havi nyugdíj-kiegészítése mellett.

Az idősebb enyediek emlékeznek még Bechtold bőrkereskedő családjára, akik a háború után Enyeden maradtak. A katolikus temető őrzi hamvaikat. A Winkler és Polanek családok szintén Enyeden maradtak. A Teindel és Lingner családok még 1940–44 között hagyták el a várost. Dr. Müller Alfréd és családja a hatvanas években vándorolt ki Németországba.

be minket – ki mihez értett –, én a varrodába kerültem. A ránk felügyelő orosz mester szintén rab volt, deportált, büntetett »burzsuly«, mert annak idején szabóműhellyel rendelkezett. Ő kijáratott a lágerből, és ahogy tudott, segített rajtam. Skodelovnak hívták a kunguri szabómestert.” – Margit még most is elsírta magát, amikor a mester kis ajándék-cipóira emlékezett. Valami írásbeli dokumentumra lettem volna kíváncsi. Egy levélre, egy fényképre. Csak miután már kimondtam, és megláttam Margit arcán a szo-

Novotny Rudolf kézjegye

Az enyedi német ajkú lutheránus közösség 8–10 tagra zsugorodott. Oly kis közösségé, hogy úgy tűnik, az elmúlt évtizedekben még az Isten is megfeledkezett róluk. Gyulafehérvárról Enyedre ingázó pappal havonta egyszer imádkozhatnak anyanyelvükön.

Utóirat:

Számadatok

1910-ből: 163 lutherá-

nus vallásút említ a statisztika. Ezt nem azonosíthatjuk a németiség számával, viszonylagos adatnak vehető, mert lehettek közöttük katolikusok is.

Az 1992-es népszámláláskor 58-an vallották magukat németnek.

A Bechtold család sírhelye a katolikus temetőben

Saszet Enikő fotója

Az elvándoroltak...

Az enyedi zsidóságról

Kiemelten az enyedi zsidóság történetével tudomásunk szerint senki sem foglalkozott. Az erdélyi zsidókról a közelmúltban Moshe Carmilly-Weinberger tollából könyv jelent meg, ebből idézünk:

Az erdélyi zsidókat Bethlen Gábor hívta az országba a kereskedelem fellendítése érdekében. Fejedelemmé választása előtt Bethlen Gábor sokat időzött Konstantinápolyban és ott ismerte meg a zsidó kereskedők tevékenységét. Fejedelemmé választása után a fejedelmi székhelynek, Gyulafehérvárnak akarta fellendíteni kereskedelmét azzal, hogy Törökországból szefárdi zsidó kereskedőket telepített a városba.*

1623. június 18-án kiváltságlevelet bocsát ki a zsidók részére, amit a rendek 1627. április 28-án jóváhagynak.

Néhány gondolat a kiváltságlevélből:

A bevezetőben a Fejedelem megállapítja, hogy ... „semmit sem kívánunk inkább, mint a háború zivatarjait mindenfelé elcsitítva alattvalóinkat az áldásos béke jótéteményeiben részesíteni ... feldúlt, végigpusztított országunkat különböző népek beköltöztével s azoknak adandó kiváltságokkal helyreállítani...

Hogy ezen óhajunk teljesüljön és Erdély a különböző népek bevándorlásával is művelődjék ... elrendeljük a következő kiváltságokat:

- kijelölt helyet fognak kapni lakásul*
- megengedik nekik, a szabad kereskedést*
- szabad vallásukat rituális szokásuk szerint, de a mások zavarása nélkül gyakorolniuk*
- hogy bántalom ne érje őket, keresztényi ruhában járhatnak, minden megszegyenítő jelvény használata és felvétele nélkül*
- jogukban áll az országból pénzt kivinni*
- ha valaki közülük büntettet követ el, a bűnös törvényes büntetéssel sújtandó, de a többieket ne faggassák és ne zaklassák.”*

A zsidó kereskedők a helybeli görög, szász és örmény kereskedőknek versenytársaikká váltak. Ezek megpróbálták őket kiszorítani a bel- és külkereskedelemből.

* Szefárdi zsidók, spanyol eredetűek, 1492-ben űzték ki őket Spanyolországból, Törökországban telepedtek le – innen mentek Erdélybe.

1650-ben, Bethlen Gábor halála után megindul a zsidók elleni izgatás. A gyulafehérvári országgyűlés kimondja, hogy a zsidók csak zsidó ruhában járhatnak. 1653-ban kijelentik, minthogy a zsidó vallás nem régi időktől fogva elismert, aki felveszi azt az ország törvényei szerint megbüntetik.

A megmaradt kövek

Saszet Enikő fotója

A zsidók Apafi Mihály fejedelemhez fordulnak védelemért, aki 1673-ban oltalomlevelet bocsát ki, amelyben elrendeli, hogy „tilos a zsidókat személyükben háborgatni, javaikban megkárosítani, szidni vagy verni őket, s tömlöcözni senki őket semmiképpen ne merészelje”. A megszabottnál magasabb adót ne követeljenek tőlük.

Az enyedi zsidók biztos Gyulafehérvárról jöhettek, feltételezhető, hogy ehhez a Kollégium áttelepítése is hozzájárulhatott, mivel a tanárok és a diákok voltak a zsidó kereskedők legfontosabb kuncsaftjai.

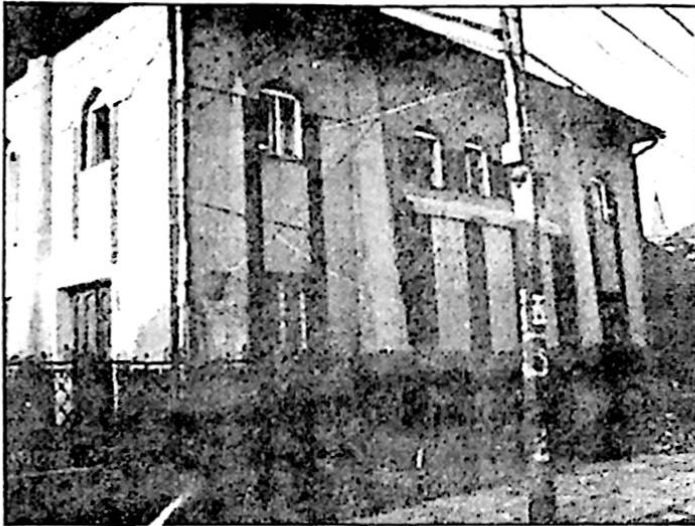
Az enyedi zsidók életéről annyit tudunk, hogy 1911-ben zsinagógát emeltek és a Kollégium 300. évfordulóján, 1922-ben a felekezetek képviselői között ott van Schönfeld Ábrahám, Nagyenyed főrabbi, aki köszöntő beszédet is mond.

Kik voltak a nevezetesebb zsidó családok a század elején Enyeden? Írásos emléküket nem találtam meg, emlékezetből

A Benyovics család sírhelye a zsidó temetőben. A márványtábla a lágerben elhalt családtagok emlékét őrzi

Saszet Enikő fotója

A zsinagóga

Saszet Enikő fotója

Horváth Zoltánné Elek Ida sorolja fel őket egy 2000 januárjában folytatott beszélgetésünk során.

„A Benyovics család, nagy malmuk és lisztkereskedésük volt a Főtéren; Izrael vaskezeskedő; Grünfeldék, a mozisok; Görög, a fogorvos; a Festinger család – a fiúk a Kollégiumba jártak; Goldstein kisasszonyok, – fod-

rász- és manikűrszalont tartottak fenn; Nusbacher orvos; Farkas Lili, osztálytársam az elemiben – édesapja az enyedi Szociáldemokrata Párt vezetője volt; Márton Erzsike, az enyedi Mezőgazdasági Bank igazgatójának a lánya; Rácz Ilike; a Fenichel család; a Kohn család; Stein, a fogorvos; a Teitelbaum család; Rappaport – stráfszekeres és fuvaros, deszkagyáros; Weiss Irén, cipőkereskedő; Weiss Endre, az illatszertár-tulajdonos; a Wolf család, cipőkereskedő.” Az eddig felsoroltak mind kivétel nélkül 1945–50 között Izraelbe vándoroltak.

A Berkovics családnak csak egy tagja maradt Enyeden. Az utolsó kivándoroló enyedi zsidó család Farkasék voltak, akik az 1980-as években települtek át Izraelbe.

Nem vándorolt el egy Benedek nevű banktisztviselő, valamint Simon Lajos és családja.

A fent említett zsidók hívők voltak, tartották a zsidó ünnepeket és eljártak a zsinagógába.

Az 1940 és 1944 között Enyeden működő református teológiára sok zsidó származású fiú iratkozott, mert a református vallás védeltségét nyújtott az esetleges elhurcolás ellen.

Icu néni levelezett volt osztálytársaival azok Izraelbe vándorlása után is. A hajdani levelezőpartnerek mind halottak már, Icu néni szerint bánatukban haltak meg, Izraelben honvágy gyötörte őket otthonuk, Enyed után.

Utóirat

1915-ben 423 izraelita él Enyeden, 1955-ben 125, 1992-ben 2 – a népszámlálás szerint.

A megsokasodottak...

Az enyedi cigányságról

A régi népszámlálási adatok a cigányságot nem említik külön etnikumként. Ha egyáltalán figyelembe vették őket, vagy a magyarsághoz, vagy a románsághoz sorolták.

Egy 1955-ös adat 307 főre becsüli az enyedi cigányságot. De ez sem mérvadó. Az 1992-es (1170 fő) már megbízhatóbb, de ezt is bizonyos fenntartásokkal kell fogadnunk. Azt mindenesetre megállapíthatjuk, hogy a zsidóság és a németiség eltűnése után a cigányság képezi a románság és a magyarság mellett Enyed mai lakóinak harmadik etnikai csoportját.

A régi enyedi cigányok muzsikus cigányok voltak, és mint ilyenek, a városka társadalma által megbecsült és fontos személyeknek számítottak.

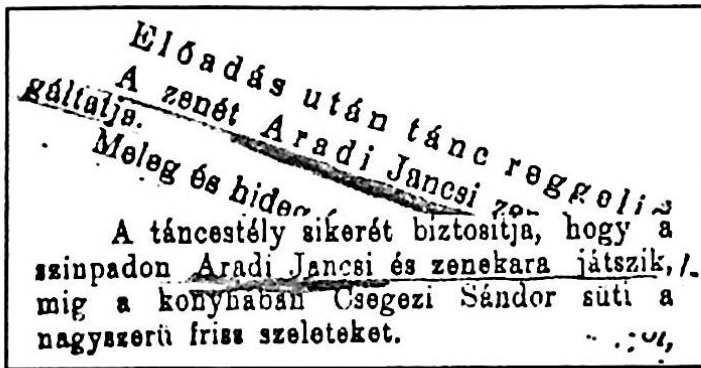
A táncos összejövetelek, multságok elképzelhetetlenek voltak nélkülük a gépi zene előtti világban.

Két híres muzsikus család volt ismert a közelmúltban Enyeden: a Fanfuri és az Aradi családok. Fanfuri Berciről, volt osztálytársáról így emlékezik Szentimrei Jenő.

Ketten voltunk a legboldogabbak ezen az emlékezetes éjszakán, a Kék Hattyú különtermében, Fanfuri Berci és csekélységem. Berci harmadik elemista korunkig, a sors különös kegyelméből a Bihari bácsi válogatott gyakorlóiskolájába járhatott, noha cigánysorbeli mamája kissé elkésve, kilencéves korára fogta rá a betűvetésre. Úgy vágott az esze, mint a borotva. Harmadik után azonban kivették, kellett a kenyérkereső a házhoz. Bercit azontúl csak sátoros ünnepeken láttuk, ha purdékból toborzott bandája élén megjelent volt osztálytársai házánál ünnepet köszönteni. Már akkor korát meghaladó ügyességgel muzsikált. És most néhány nap óta ő volt Káló Géza első bandájában a tercprímás. A helyettes, a második ember. Íme, ő kíséri – diszkrétén – Joksmann méltóságos urat, és ennek én, az egykori osztálytárs, tanúja vagyok.

A Fanfuri család katolikus, Fanfuri Berci az enyedi katolikus temetőben van eltemetve.

Berci fia, Cimbalmos Fanfuri 1999-ben halt meg, temetésén az Aradi család egy órát muzsikált emlékére. A muzsikálás hagyománya a Fanfuri családban még nem veszett ki, Cimbalmos Fanfurinak a fia is zenész, csak a mai gépi zene hódításával jelentősége és társadalmi szerepe sokkal kisebb lett.

Enyed másik cigányzenész családja az Aradi család volt. Aradi Jancsi és zenekara 1940-ig húzta a talpalávalót. A bécsi döntés után Kolozsvárra telepednek át. Ezek az enyedi cigánycsaládok a Muzsikás utcában (a Várszeg utcából nyíló mellékutca) laktak.

Aradi Jancsi zenekara nem hiányozhatott

A Bethlen utcai komfort nélkül maradt régi tanári házakba 1950 körül telepített cigány családok nincsenek rokonságban a régi enyedi muzsikás cigányokkal.

Ismertek voltak még a kéménysepréssel foglalkozó Káló család és a Maros partján lakó Bufa-féle cigányok. Az öreg Bufa volt a cigányvajda.

Utóirat

1955-ben 307 cigánylakost tartottak nyilván Enyeden.

1992-es népszámlálási adatok szerint 1170 roma él a városban.

1997-es népszámlálási adatok szerint 1214-re emelkedett a roma lakók száma.

Névjegyzék

A könyvben felhasznált irodalmi szövegek és képzőművészeti alkotások szerzőinek életrajzi adatai:

Áprily Lajos (1887. november 14, Brassó – 1967. augusztus 6, Budapest)

A kolozsvári Református Kollégiumban érettségizik, majd az egyetemen 1909-ben német–magyar szakos tanári diplomát szerez. 1909–1926 között tanár az enyedi Kollégiumban. 1926-ban a család Kolozsvárra költözik, Áprily az Erdélyi Helikon szerkesztője. 1929-ben Magyarországra települ, ahol a Baár–Madas Leánynevelő Intézet igazgatója 1944-ig, nyugdíjba vonulásáig. Első verseskötete, a *Falusi elégia* Kolozsváron jelent meg 1921-ben.

A II. világháború után sokat fordít oroszról, lengyelről, románból. Egyik legismertebb fordítása Puskin *Anyeginje*. Legteljesebb válogatott kötete, az *Ábel füstje* 1957-ben jelent meg Budapesten.

Berde Mária (1889. február 5, Kackó – 1949. február 20, Kolozsvár)

A nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumban érettségizik, a kolozsvári egyetem bölcsészkarán magyar–német szakot végez, majd doktori fokozatot is elnyer. Nagyenyeden, Marosvásárhelyen, majd Nagyváradon tanít. Élete utolsó éveiben Kolozsváron él. Az Erdélyi Irodalmi Társaság (1919), majd a Kemény Zsigmond Társaság tagja (1920), később alelnöke, 1933-tól az EMIR (Erdélyi Magyar Irodalmi Rend) csoportosulás és könyvkiadó tagja. Diákévei alatt tüdőbajt kap, ez a betegség egész életén át kíséri. Legismertebb verseskötete a *Seherezáde himnusza*, híres történelmi regényének *A hajnal embereinek* Enyed is színtere.

A jelen kötetben az Erdélyi Helikonban 1931-ben megjelent *Enyed* című írását mint forrásmunkát használtuk.

Dr. Berde Károly (1881. március 6 – 1971. július 4.) Bőrgyógyász, orvosíró, az orvosi néprajz kiváló művelője. Édesanyja Weress Mária, édesapja, Berde Sándor a Bethlen Kollégium tanára volt. Berde Károly testvérbátyja az író Berde Máriának és a festőművész Dóczyiné Berde Amálnak.

Iskolai tanulmányait szülővárosában, Nagyenyeden, a Bethlen Gábor Kollégiumban végezte. 1909-ben érettségizik. 1914-ben avatják doktorrá

Kolozsváron. 1918-ban az egyetem bőrgyógyászati klinikáján dolgozik. A román hatóságok 1919-ben elbocsátják állásából. Kétévi enyedi magánpraxis után, a szegedi egyetemen nyer alkalmazást, mint nyilvános rendes tanár. 1940–1944 között ismét Kolozsváron dolgozik, a bőr és nemi kórtan tanszékvezetője. A háború után Budapesten él, írói munkásságot folytat, munkatársa az Orvostovábbképző Intézetnek és az Országos Bőr és Nemi Kórtan Intézetnek. 1971. július 4-én hunyt el Budapesten.

Kötetünkben közölt írása részlet az *Adalék Nagyenyed szellemi néprajzához az 1870–1920-as évekből* című munkájából, amely 1998-ban jelent meg a Klebelsberg Alapítvány kiadásában. A közölt részletet Jancsó Adrienne összeállításából vettük át.

Csávossy György (1925. június 20, Temesvár)

Köl:ő, színműíró, mezőgazdasági szakíró.

Temesváron érettségizik, a Mezőgazdasági Főiskolát Kolozsváron végezte. 1953-tól nyugdíjba vonulásáig a csombordi Mezőgazdasági Líceum tanára. Gazdag irodalmi munkássága mellett (több verseskötet, színművek, rádiójátékok szerzője) a szőlészet-borászat szakirodalmát bővíti. Erdély egyik legismertebb borszakértője. 1990 után közéleti szerepet is vállal: az RMDSZ alelnöke, újraindítja az *Erdélyi Gazda* című lapot, újrászervezi a magyar nyelvű gazdatanfolyamokat.

Debreczeni László (1903. december 10, Marosvásárhely – 1986. szeptember 25, Kolozsvár)

Művészettörténész, műkritikus, grafikus. Tanulmányait a kolozsvári közép fokú technikumban végezte 1923-ban, majd népművészeti, építészettörténeti tanulmányokat folytatott. 1928-tól 1944-ig az erdélyi református egyházkerület megbízásából az egyházi építészeti emlékek és műtárgyak összeírásával, felvételezésével, műemléképületek gondozásával, épülettervezéssel foglalkozott. 1949-től nyugalomba vonulásáig a kolozsvári magyar Népművészeti Intézet, majd a Ion Andreescu Képzőművészeti Intézet tanára. Jelen kiadványunkban az *Erdélyi református templomok és tornyok* (Kolozsvár 1929) című könyvből vettük át az enyedi tárggyú műmellékleteket.

Dóczyiné Berde Amál (1888. december 15, Kackó – 1976. december 12, Kolozsvár)

Festőművész, művészeti és néprajzi író. Iskoláit Nagyenyeden kezdte, 1906-ban Kolozsváron tanítónői diplomát kap. Művészeti tanulmányo-

kat Münchenben folytat, majd Nagybányán, ahol Thorma János tanítványa. 1930-ig Nagyenyeden él családjával, ugyanis Dóczy Ferencnek, a Kollégium igazgató-rektorának a felesége. Ebben az időben főleg Enyedet és környékét örökíti meg festményeiben, rajzaiban. 1930-tól Kolozsvárra költözik. Érdeklődése ekkor fordul Kalotaszeg felé. Kiállításai Erdély művészeti életében eseményszámba mentek. Rajzai az *Erdélyi Helikon* 1930–1931-es számaiban jelentek meg mint illusztrációk nővérének, Berde Máriának Enyedről szóló cikkeihez.

Folyovich Endre (1882, Nagyenyed – 1961, Kolozsvár)

Iskoláit a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumban végezte, majd a budapesti Műegyetem építészmérnöki karára iratkozik. Egyetemi tanulmányai után Nagyenyeden él, ahol építészmérnöki és művészi hajlamait kamatoztatja, szőnyegszövő műhelyt létesít. Házi szövőszéket tervez, szabadalmaztatja és díjat is nyer vele. Az 1930-as évek végén Kolozsvárra költöznek feleségével, Lázár Györgyi iparművésszel. Itt is népművészeti műhelyt nyit, ahol szövással, hímzéssel, gyöngyfűzéssel foglalkoznak.

Életművéből érdekes módon nem annyira iparművészeti tárgyai, szőnyegek maradtak fenn, hanem akvarelljei. A huszas években Enyedet festi, később Kolozsvárt. Biztos ecsetkezelés, áttetsző színek, nagyszerű forma- és arányérzékkel jellemezhetőek ezek a kis remekművek. Enyeden a Piac tér és a vár fő témái, Kolozsváron a Szent Mihály-templomot, a Deák Ferenc utcát, a Kőkert utcát, a Piarista-templomot festi. Az 1940-es években ezekkel a képekkel a Múcsarnok kiállításán is szerepelt és díjat nyert velük. Életében gyűjteményes kiállítása nem volt, és különösebb ünneplésben sem részesült. Családi hagyatékban bukkantunk nagyenyedi képeire, amelyeket itt közreadunk, hogy immáron többen gyönyörködhessenek bennük. A művész 1961-ben hunyt el Kolozsváron. Az életrajzi adatokat unokahúgától, Botár Gézáné Folyovich Ilonától kaptuk. Köszönet érte.

Györfi Dénes (1948. február 22, Enyedszentkirály – Sincraiu)

Középiskoláit az enyedi Bethlen Gábor Kollégiumban végezte, majd Kolozsváron a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen nyer történész diplomát (1973).

1977-ig Remetén (Râmeți) tanár, majd a Bethlen Könyvtár könyvtárosa. A könyvtár gazdag dokumentációs anyagából két könyvet sikerült eddig összeállítania: a *Bethlen Kollégium Emlékkönyvét* (1995) és a *Nagyenyed és a Kollégium* címűt (1997).

Hantz Lám Irén (1937. május 25, Kolozsvár)

Iskoláit szülővárosában, Kolozsváron végzi. 1958-ban a Bolyai Tudományegyetem Geológia-Földrajz Karán szerez diplomát. Dolgozik tanárként, fordítóként, 1961–1969 között a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Földrajz Karán gyakornok. A fizikai földrajz tárgyköréből jelennek meg szakdolgozatai, doktori tézisét a Rév-Báródi-medence fizikai földrajzi jellemzéséből írta. 1969-től a Gheorghe Lazăr Pedagógiai Líceum tanára, 1984-től a Brassai Sámuel Líceumban tanít, nyugdíjba vonulásáig. Tanári tevékenysége alatt a romániai magyar sajtóban ismeretterjesztő cikkeket ír. 1996-tól a torockói Tobiás Éva Galéria *Füzetek*-et szerkeszti és kiállításokat rendez, 1998-ban a *Torockó útikalauzzal* jelentkezik a könyvpiacra.

Holányi Júlianna (1947, Nagyenyed)

Édesapja Molnár Árpád, a Bethlen Kollégium filozófia és zene szakos tanára, anyja Bartus Julianna. Gimnáziumi tanulmányait a Kollégiumban végzi, majd a Kolozsvári Műszaki Egyetemen szerez villamosmérnöki oklevelet. Művészeti fejlődésben rajztanárai, Szász Árpád és Székely Mihály irányították, de meghatározó szerepe Gazdáné Olosz Ellának volt. Nagyenyeden 2 évig látogatta a Horhat Horea festőművész irányította festőiskolát, Magyarországon pedig elvégezte a dél-koreai prof. Beung Kun Sou által vezetett akvarell és kollázs mesterkurzust. Egyetemi évei után családjával (férjével, Holányi Jánossal, Zoltán és János fiaival) Nagyenyeden él, ahol tagja a Nagyenyedi Festők Körének, jelen van a városi és megyei művelődési életben.

1989 októberében családjával együtt áttelepül Magyarországra, ahol intenzívebben folytatja képzőművészeti tevékenységét. Eddig összesen 24 önálló kiállítása volt, és 100 feletti a csoportos kiállításokon való részvételeinek száma (Nagyenyed, Torockó, Budapest, Balatonalmádi, Siófok, Veszprém, Szentes, Székesfehérvár, Révfülöp, Bécs, Köln, Szöul stb). Megyei országos pályázatok díjazottja, a Kaposvári Miniatur Biennale '98 különdíjasa, akvarelljei illusztrálták az 1995-ös Bakony–Balaton Kalendáriumot, tusrajzai számos kiadványt, könyvet.

Kedvenc technikái az akvarell és a pasztell. Kapcsolata szülőföldjével állandó, nyaranta visszatér Enyedre, Torockóra feltöltődni, élményeit számos vázlatban megörökíteni. Legutóbb az enyedi RMDSZ-ben és a torockói Tobiás Éva Galériában láthattuk kiállításait. 1996. évi megalakulása óta résztvevője a Nagyenyedi Nemzetközi Művésztelepnek.

Horváth Zoltán (1910, Nagyenyed)

Iskoláit a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumban végezte, egyetemi tanulmányait Kolozsváron román nyelven a Regele Ferdinand Egyetemen. Földrajz-természetrész szakos tanár. 1930–1950 között a Bethlen Gábor Kollégium tanára. 1944 szeptemberétől 1945 júliusáig őt is, más tanártársaival együtt, elhurcolják a Târgu Jiu-i táborba. 1950-ben rossz származására való tekintettel elbocsátják a tanügyből. Mint könyvelő hányódik Enyed és Enyed környéki községekben nyugdíjaztatásáig. Tudománynépszerűsítő cikkeivel 1940-től szerepel a romániai magyar nyelvű sajtóban.

Ikafalvi Dienes Jenő (1876. augusztus 6, Kézdivásárhely – 1946. június 8, Kézdivásárhely)

Ifjúsági író, képzőművész, múzeológus. A nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumban érettségizett, Budapesten iparművészeti tanulmányokat folytatott, jogi doktorátusát Kolozsváron szerezte, Kézdivásárhelyen nyitott ügyvédi irodát. 1903-ban a *Székely Újság* című hetilap alapítója. Írásai önálló kötetben, de a korabeli újságok hasábjain is megjelentek (*Cimbora*, *Zord Idő*, *Keleti Újság*, *Pásztortűz*).

Művelődéstörténeti értékű a *Nagyenyedi diákélet a XIX. század végén* című munkája, melyből a jelen kötetben közlünk részleteket.

Jékely Zoltán (1913. április 24, Nagyenyed – 1982. március 20, Budapest)

Jékely Áprily Lajosnak a fia. Családi, gyermekkori emlékei Enyedhez, Kolozsvárhoz, Erdélyhez kötik. Iskoláit Enyeden a Kollégiumban kezdi, Budapesten érettségizik, majd ugyanitt a bölcsészkaron folytatja tanulmányait. 1935-ben doktorál irodalomtörténetből.

1936-tól az országos Széchényi Könyvtár alkalmazottja. 1941 és 1946 között Kolozsváron él, itt az Egyetemi Könyvtárnál dolgozik, az akkor Kolozsváron megjelent *Termés* című irodalmi-művészeti folyóirat munkatársa, majd 1945-től a *Világosság* című lap művészeti rovatvezetője. 1946-ban visszatér Budapestre, régi munkakörében a Széchényi Könyvtárban dolgozik. Gazdag irodalmi munkássága mellett (vers, esszé, regény) jelentősek műfordításai is.

Kézdiabisi Elekes Ida Horváth Zoltánné

A Bethlen Gábor Kollégium 375 éves jubileumi ünnepségén a közönség viharos tapssal fogadja Icu néni szép dikcióval, szabadon előadott beszédét. Ő volt az ünnepségen azon kevesek közül való, akik a 300 éves

jubileumon mint diák, a 350 és a 375 évesen mint nyugalmazott tanár vehetett részt. Egész élete Enyedhez és a Kollégiumhoz kötődik.

Szülei tanárebek voltak. Édesapja, Elekes Viktor a Kollégium történelem-irodalomszakos tanára, 1931–1945 között igazgató-rektora. Édesanyja, Kőrösi Dancs Ida tanítónői végzettségű. Az enyedi Magyar Állami Polgári Iskolában kézimunkát és tornát tanított.

Elekes Ida 1918–1927 között a Kollégium diákja. Tanítónői képesítőt 1929-ben Székelyudvarhelyen kapja, mivel az enyedi képzős osztályokat abban az időben Székelyudvarhelyre helyezték át. 1930–1936 között Kolozsváron a Kakasos templom elemi iskolájában tanít. 1936-ban férjhez megy Horváth Zoltánhoz, a Kollégium földrajz szakos tanárához és hazaköltözik Enyedre. Csombordon, majd a Kollégiumban kap katedrát, de 1952-től innen eltanácsolják. Vidékre helyezik, majd 1958-ban elbocsátják a tanügyből. Közben a Bolyai Egyetem levelező tagozatán 1956-ban magyar–történelem szakos tanári diplomát szerez. Hét évi munkanélküli státusz után 1965-ben, két évre, nyugdíjaztatásáig az Enyed melletti kis faluban, Becén tanít.

Elekes Ida közéleti személyiség. Hosszú évtizedeken át vett részt a Református Nőszövetség munkájában, 1990-től tiszteletbeli elnöke lett. Egész életében, pedagógiai munkásságával, közéleti szereplésével az emberek közti megértés ügyét szolgálta. Természetes tehát, hogy alapító tagja lesz az 1995-ben Enyeden alakult Ökuménia Körnek.

A Kollégium 375 éves jubileumára kiadott *Emlékkönyv*ben életútjáról közölt írásából nem csak egy enyedi magyar értelmiségi család küzdelmes életét ismerhetjük meg, hanem a Kollégiumét is. Azt a helytállást, aminek erkölcsi alapját Bethlen Gábor jelmondatában kell keresni: „Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk?”

A jelen kötetben a régi enyedi Piac térről szóló írását közöltük.

Krizbai Jenő (1954. december 11, Nagyenyed)

Középiskoláit az enyedi Bethlen Gábor Kollégiumban végzi, 1973-ban érettségizik. Tanulmányait Kolozsváron folytatja, 1979-ben a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Történelem Filozófia Szakán nyer diplomát. 1979–1989 között Székelykocsárdon (Lunca Mureş) általános iskolai tanár. 1990-től a Bethlen Gábor Kollégium tanára és aligazgatója, 1992-től az intézmény főigazgatója. Szakcikkei a *Romániai Magyar Szóban*, a *Pedagógiai Szemlében* jelentek meg. 1997-ben az *Utilitas* kiadványában, az *Erdélyi Műemlékek* sorozatban ismerteti a Bethlen Gábor Kollégiumot.

Kányádi Sándor (1929. május 10, Nagyalambfalva)

Középiskoláit Székelyudvarhelyen végezte. 1954-ben a Bolyai Tudományegyetemen magyar irodalom szakos tanári oklevelet szerez. Kolozsvári szerkesztőségekben dolgozik. Első kötete a *Virágzik a cseresznyefa* 1955-ben jelenik meg. Ettől kezdve folyamatosan jelennek meg kötetei, műfordításai. A romániai magyar irodalom egyik legnépszerűbb költője. A jelen összeállításban közölt verse *Májusi szellő – versek kisebbeknek, nagyobbaknak* (1957–1989) ciklusba jelent meg.

Moltke, Leopold Maximilian (1819, Küstrin – 1894, Lipcse)

1840-ben jön Brassóba (Kronstadt). Könyvkereskedő, író, szerkesztő. Az 1848-as forradalom és szabadságharc idején Bem csapatában harcol. A forradalom leverése után osztrák fogságba kerül, majd kiutasítják. Berlinben él, majd Lipcsében. A *Siebenbürgen Lied – Erdély dalát* Johann Lukas Hedwig zenésíti meg, 1846-ban.

Reményik Sándor (1890. aug. 30, Kolozsvár– 1941. október 24, Kolozsvár)

A kolozsvári Református Kollégiumban érettségizik, majd az egyetem jogi karára iratkozik. 1918-ban jelenik meg első kötete a *Fagyöngyök*, ettől kezdve folyamatosan közöl. A *Pásztortűz* c. folyóirat főszerkesztője. Makkai Sándor író, református püspök barátja, neki ajánlotta a jelen összeállításban közölt verset. 1941-ben hal meg Kolozsváron, a Házsongárdi temetőben van eltemetve.

Sipos Domokos (1892. augusztus 4, Dicsőszentmárton – 1927. december 2, Dicsőszentmárton)

Első írásait a Kollégium diáklapja, a *Haladjunk* közli. Budapesten végzi a jogot, majd Kassán, Orosházán, végül Dicsőszentmártonban vármegyei hivatalnok, 1921-ben a *Kisküküllő* című lap szerkesztője. 1922-ben Kolozsváron jelenik meg *Istenem, hol vagy* című elbeszéléskötete. Halála után 1953-ban és 1958-ban jelennek meg válogatások írásaiból. Az 1973-ban napvilágot látott legteljesebb válogatás a *Vajúdó idők* címmel jelent meg.

Jelen kötetben közölt írását a Bethlen Gábor Kollégium évkönyvéből vettük át.

Szentimrei (Kovács) Jenőn (1891. december 14, Arad – 1959. szeptember 2, Kolozsvár)

Költő, író, újságíró. Az enyedi Kollégium diákja, majd Sopronban folytatja tanulmányait, katonai pályára készült. Az első világháborúban súlyosan megsebesül. A háború után Kolozsváron telepedik le, újságírói pályára lép, 1918-ban *Új Erdély* címmel lapot indít, majd a *Keleti Újság* munkatársa. 1935-től a *Brassói Lapok* szerkesztője. Az Erdélyi Szépmíves Céh és az Erdélyi Helikon alapító tagja.

A jelen kiadványban szereplő írásai a *Városok, emberek* (Kriterion, 1973) című könyvben jelentek meg.

Sütő András (1927. június 17, Pusztakamarás)

Író, elbeszélő, drámaíró, szerkesztő. Apja Sütő András földműves, édesanyja Székely Berta. Elemi iskolába Pusztakamaráson járt, 1940–1945 között a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégium diákja. Tanulmányait 1945-től Kolozsváron a Móricz Zsigmond népi Kollégiumban folytatja. A *Világosság* riportere, a *Falvak Népe* szerkesztője.

Az ötvenes évektől Marosvásárhelyen él, az *Új Élet* főszerkesztője. 1979-ben Herder-díjat kap. Egyik legismertebb könyve 1970-ben jelent meg, az *Anyám könnyű álmodt ígér*. 1977-ben lát napvilágot az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* című írása. Drámáit nagy sikerrel játszották a kolozsvári Magyar Színházban és Budapesten.

A jelen kötetben Enyeddal kapcsolatos írásait adjuk közre, melyek *Istenek és falovacskák* (Kriterion, 1973), illetve a Kollégium kiadásában jelentek meg.

Vass Albert (1896, Makfalva – 1969, Nagyenyed)

Nagyenyed, Erdély nevezetes iskolaközpontjában, kis művészcsoport alakult a húszas évek elején. A kollégiumi élettel, annak kultúrkörével összefüggésben szervezték meg kiállításait. Tagjai között volt a később Kolozsvárra költözött Dóczyné Berde Amál, a becei lelkész és akadémiai végzett festő, Gruzda János, a nagybányaiként (a kolónia tagjaként) számon tartott Göllner Elemér, s a galíciai frontról hazatért Vass Albert is. Áprily Lajos, a Kollégium tanára, és az irodalmi élet szervezésében jeleskedő Jancsó Béla támogatta törekvéseiket.

Ebben a körben szerzi első művészeti élményeit Vass Albert, aki haláláig hűséges maradt Enyedhez. Pár év után már *Nagyenyed festőjeként* emlegetik, és munkáiból a város polgársága rendszeresen vásárol. 1927-ben a nagybányai festőiskolába iratkozik be, ahol Thorma János fogadja

növendékei közé. Egy évvel később Budapesten, majd Párizsban, a Julian Akadémián folytat rövid ideig tanulmányokat.

Hazatérve, kiállításai hoztak eseményt kisvárosi életében. Gyakran mutatkozott be unokabátyjával, a Makfalván munkálkodó kiváló népművésszel, Vass Áronnal együtt. Kolozsvárra, Marosvásárhelyre, Brassóba, s kisebb erdélyi városokba, Székelyudvarhelyre, Tordára, Désre vitte el képeit. Különösen az 1930-as években járt ki egyre sűrűbben a Székelykő alatti két faluba, Torockóra és Torockószentgyörgyre. Nagyenyeden és közvetlen környéke mellett ez a hely lesz motívumkereső kirándulásainak leggyakoribb útvonala.

Sokoldalú művészegyéniség, a korabeli sajtó gyakran közöl tőle prózai írásokat és verseket is.

A II. világháború tragikus eseményei Vass Albert életét is érintik. 1944 őszén a Târgu Jiu-i táborba internálják. Sikerül ceruzához és papírhoz jutnia, így itt is dolgozhat, légertársait több mint 100 ceruzarajzban örökíti meg.

Vita Zsigmond (1906. június 16, Nagyenyed – 1998. január 1, Kolozsvár)

Édesapja Vita Ödön katonatiszt, édesanyja Zeyk Gabriella, a diódi élő Zeyk Gábornak a lánya. Gyermekéveit Diódon tölti a Zeyk-féle családi házában. Az enyedi Kollégiumban érettségizik. Diákévei alatt a *Haladjunk* című diáklap szerkesztője. Érettségi után a kolozsvári az Egyetem bölcsészkarára iratkozik, ahol 1928-ban francia, román, magyar szakos diplomát szerez. 1930-tól a Kollégium tanára, 1937-ben elnyeri a rendes tanári fokozatot. 1944–1945-ig a román hatóságok a Târgu Jiu-i lágerbe internálják. 1954-ben eltanácsolják a tanügyből, a Kollégium könyvtárában dolgozik, mint az Egyetemi Könyvtár alkalmazottja, nyugdíjba vonulásáig. Írásaival jelen van az erdélyi magyar sajtóban, állandó munkatársa az Enyeden megjelenő lapoknak, de találkozunk írásaival a *Pásztortűz*, *Erdélyi Helikon*, *Keleti Újság* hasábjain, majd ír *A Hétbe*, *Előrébe*, *Korunkba* is.

A jelen kötetben a Burgról szóló írása ebben a formájában még nem jelent meg, a kéziratot a család bocsátotta rendelkezésünkre.

Weinberger Moshe Carmilly

A zsidóság története Erdélyben (1623-1944), MTA, Judeisztikai Kutatócsoport, Budapest, 1995.

Adatközlők

Dr. Botár Gézáné Folyovich Ilona, 73 éves, Budapest, édesanyja
Sándor Klára, édesapja Folyovich József 1881–1974 jogász, Folyovich
Endre testvérbátyja

Maria Gligor Hulea tanárnő, 70 éves, Ovidiu Hulea és Livia
Rebreanu lánya, Nagyenyed

Koréh Pálné Kozma Júlia, 70 éves, Nagyenyed

Dr. Kovács László gyógyszerész, 80 éves, Budapest

Lörincz László tanár, 65 éves, Nagyenyed

Socaciu Ovidiu mérnök, 65 éves, Nagyenyed

ifj. dr. Sándor Jenő, Budapest

Simon Lajosné Szatmári Ilona, 90 éves, Nagyenyed

Szakács Tibor Ferenc, 27 éves, Nagyenyed

Székely László közgazdász, 55 éves, Budapest

Tartalom

Áprily Lajos: Enyedi csend – vers	5
Hantz Lám Irén: Évszámok, események Enyed múltjából	6
Áprily Lajos: Tetőn – vers	16
Hantz Lám Irén: Ahonnan a híreket vettük – enyedi sajtótermékek	25
Áprily Lajos: Nagyenyed	32
Berde Mária: Enyedi emlék – vers	41
Makkai Sándor: Séta bölcsőhelyem körül	42
Reményik Sándor: Az álorcás magyar – vers	54
Vass Albert: Enyed és környéke a festő szemével	56
Jékely Zoltán: Álom a Sétaterről – vers	62
Szentimrei Jenő: Enyedről mesél unokájának, Bálintnak	64
Sütő András: Nagyenyedi fügevirág a Bethlen Kollégium kapujában	66
Ikafalvi Diénes Jenő: A szabadban	78
Jékely Zoltán: Enyeden ősz van – vers	84
Sipos Domokos: Ó, vén Kollégium ...	85
Csávossy György: Csillagok a völgyben – vers	88
Berde Károly: Adalékok Nagyenyed szellemi néprajzához	90
Hantz Lám Irén: Az egészségügy azokban a régi szép időkben ...	95
Horváth Zoltánné Kézdialbisi Elekes Ida: Boltok a régi enyedi Piactéren	97
Dr. Kovács László: Kovács József nagyenyedi gyógyszerész és híres készítménye, az arckenőcs	103
Vita Zsigmond: A nagyenyedi Zeyk udvar – a Burg	105
<i>A régi Burgról beszél Berde Sándorné</i>	108
<i>Berde Mária: A Burg lakóiról</i>	110
<i>Szentimrei Jenő: Enyed mágnásairól...</i>	111
Hantz Lám Irén: Dr. Szász Pál emlékezete.	113
A Kollégium ünnepei	119
<i>Horváth Zoltánné Kézdialbisi Elekes Ida: A 300 éves jubileum</i>	119
Áprily Lajos: A fejedelemhez – vers	123
<i>Sütő András: Emlékbeszéd Nagyenyeden 1972. október 15-én</i>	126
<i>Hantz Lám Irén: A 375 éves évforduló rendezvényei</i>	130
<i>A Kollégium mai megsegítői</i>	132
Hantz Lám Irén: Villanófényben a művelődési élet.	133
Györfi Dénes: Az erdélyi gazdák enyedi vándorgyűlése – 1883	134
Amyntas: Erdélyi Fiatalok előadása elé	138

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület vándorgyűlése	140
A nagyenyedi Kaszinó múltjáról	143
Szentimrei Jenő: A Kaszinóról gyermekszemmel	145
Hantz Lám Irén: Az Iparos Önképzőkörrel	146
Enyed 1937-es kulturális képe	150
Kiállítások	152
Tanfolyamok	153
Sportélet Enyeden	155
Szentimrei Jenő: Így kezdődött...	157
...és ez lett belőle	158
Turistaélet	159
Áprily Lajos: Veletek vándorolgotok	162
Áprily Lajos: Enyedi diákok	163
Horváth Zoltán: Enyed környéki szőlőkről és az enyedi borról.	166
Csávossy György: Kalauz borkostolóra.	168
Kányádi Sándor: Az elveszett követ	170
Áprily Lajos: Törött pohár	173
Az enyedi román szellemi élet irányítói 1920 után – Ovidiu Hulea és Livia Rebreanu	174
A megfogyatkozottak – Az enyedi németiségről	176
Az elvándoroltak – Az enyedi zsidóságról	180
A megsokasodottak – Az enyedi cigányságról	183
Névjegyzék	185
Adatközlők	194

